

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2004/1

ROČNÍK 109

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor – Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor – Executive Editor), JIŘÍ BLAŽEK,
RUDOLF BRÁZDIL, ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, DAVID UHLÍŘ,
VÍT VOZENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

- Mariot Peter:** Regionálne aspekty akceptovania nových subjektov na slovenskej politickej scéne 1
Regional aspects of acceptation of the new subjects in the Slovak political arena
- Štika Rudolf:** Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje 15
Regional disparities in Czechia in 1990s in modern development context
- Kříž Vladislav:** Akumulace říčního odtoku nádržemi v povodí horního toku Odry na území České republiky 27
Accumulation of river run-off through water reservoirs in the upper part of the Odra River basin in the territory of the Czech Republic

ROZHLEDY – REVIEWS

- Hartlová Martina:** Hodnocení účinnosti a efektivnosti programů regionální politiky: Analýza „ex ante“ evaluací programových dokumentů 36
Evaluation of effectiveness and efficiency of regional policy programmes: Analysis of ex ante evaluations of programming documents
- Hudeček Tomáš:** Kartografické hodnocení obsahu regionálního učiva učebnic zeměpisu 53
Regional content in geography textbooks from the cartographic viewpoint

DISKUSE – DISCUSSION

- Čechy + Morava a Slezsko = Česko? (A. Vaishar) 65 – Kdyby byla Morava... (P. Chromý) 66.

PETER MARIOT

REGIONÁLNE ASPEKTY AKCEPTOVANIA NOVÝCH SUBJEKTOV NA SLOVENSKEJ POLITICKEJ SCÉNE

P. Mariot: *Regional aspects of acceptation of the new subjects in the Slovak political arena.* – Geografie – Sborník ČGS, 109, 1, pp. 1–14 (2004). – The author observes specific features of the regional picture of support to five political parties, which emerged as new and obtained chairs in the Slovak Parliament in the years 1999–2002 (Tab. 1). He uses the index of openness (*Io*) computed for each community as the sum of bal values for the individual parties (Tab. 5) to express regional differences in the willingness of voters in different regions of the Slovak Republic to accept these new political subjects. The communities with a high index of openness values (*Io* from 20 to 29) are found above all in the administrative region of Košice (Fig. 6), while the “openness” of electors increases from the west to the east and with increasing population in the settlements of the Slovak Republic.

1. Geografické výskumy volebných preferencií na Slovensku

V slovenskej geografickej literatúre sa prvé hodnotenia volebných výsledkov objavili až po zmenách, ktoré priniesli udalosti na koncu roka 1989. Uviedla ich štúdia P. Mariota (1991). Autor v nej detailne (na úrovni obcí) predstavil štruktúru priestorovej diferenciacie podpory politických subjektov, ktoré vo voľbách do Slovenskej národnej rady (jún 1990) získali kreslá v slovenskom parlamente. Súčasne identifikoval činitele, ktoré najvýraznejšie ovplyvňujú regionálnu štruktúru politických preferencií na Slovensku (rozmiestnenie maďarského etnika, religiózna štruktúra obyvateľstva, rozdiely vo volebnom správaní mestského resp. vidieckeho obyvateľstva).

V nasledujúcich rokoch sa uskutočnili ďalšie parlamentné (1992, 1994, 1998, 2002), komunálne (1994, 1998, 2002) a jedny prezidentské voľby (1999), ktoré vytvorili vhodnú základňu na to, aby sa orientácia geografického pohľadu na výsledky volieb na Slovensku úspešne rozšírila. V súčasnosti sú k dispozícii nielen viaceré celoštátne orientované regionálne pohľady na volebné preferencie obyvateľstva SR (Brunn, Vlčková, 1994 Mariot, 1993, 1994, 1997, 1998, 2000, 2003 Vlčková, 1997), ale tiež analýzy niektorých špecifických črt volebných výsledkov, k akým patrí napr. stabilita územia volebnej podpory, správanie maďarského etnika, volebné preferencie mestského obyvateľstva, účasť na voľbách, vzťah volebných preferencií a religiozity, polohy administratívnych celkov, nezamestnanosti, či náčrt modelu politickej scény na Slovensku.

V tomto príspevku chceme rozšíriť okruh geograficky orientovaných výskumov volebných preferencií obyvateľstva SR o pohľad na regionálne aspekty

Tab. 1 – Volebné výsledky nových politických subjektov

Politický subjekt Strana	Parlamentné voľby	Hlasy (abs.)	Hlasy (%)
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	1994	211 321	7,34
Demokratická únia Slovenska (DÚ)	1994	246 444	8,57
Strana občianskeho porozumenia (SOP)	1998	269 344	8,09
Aliancia nového občana (ANO)	2002	230 309	8,01
Smer	2002	387 100	13,46

charakterizujúce akceptovanie nových subjektov na slovenskej politickej scéne. Využívame pri tom skutočnosť, že od roku 1994 sa pri slovenských parlamentných voľbách objavil vždy aspoň jeden nový politický subjekt, ktorý v celoštátnom meradle získal takú intenzívnu podporu voličov, že prekročil hranicu 5 % počtu platných hlasov, potrebnú na získanie kresiel v Národnej rade Slovenskej republiky (NR SR). Vo voľbách roku 1994 to bolo Združenie robotníkov Slovenska (ZRS) a Demokratická únia Slovenska (DÚ), roku 1998 Strana občianskeho porozumenia (SOP), v parlamentných voľbách uskutočnených na jeseň 2002 Aliancia nového občana (ANO) a Smer. Prehľad volebných výsledkov týchto nových strán prináša tab. 1.

Základnú databázu pre naše analýzy tvorili údaje o výsledkoch volieb do Národnej rady, uskutočnených v rokoch 1994, 1998 a 2002, na úrovni obcí SR. Súbor obcí SR sme zjednotili na stav zodpovedajúci administratívne členeniu SR k 1. októbru 2002 (2 876 obcí, z toho 138 miest). Intenzitu podpory každého z vyššie uvedených politických subjektov sme zaznamenali na pracovných mapách so šesťstupňovou legendou. Pri jej zostavení sme vychádzali z percentuálneho podielu hlasov pre každý subjekt na celoštátnom počte odovzdaných hlasov, ktorý sme označili ako P . Jednotlivé stupne legendy sme pre každý politický subjekt vymedzili hodnotami 0 až $0,5 P$; $0,5 P$ až $0,75 P$; $0,75 P$ až P ; P až $1,25 P$; $1,25 P$ až $1,5 P$; $1,5 P$ až maximálne zaznamenaná hodnota na úrovni obcí SR. Z technických dôvodov, určovaných najmä rozmermi uverejnených máp, sme na publikovanie pripravili zjednodušený kartografický obraz podpory jednotlivých subjektov s dvojestupňovou legendou (obr. 1 až 5) informujúcu o areáloch s ich podpriemernou (0 až P) resp. nadpriemernú podporou (P až maximálne zaznamenaná hodnota na úrovni obcí SR).

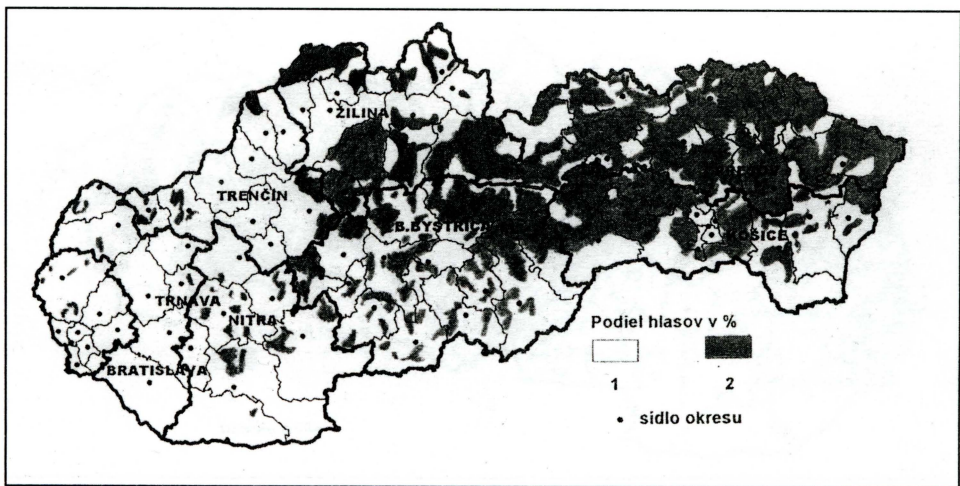
2. Základné črty regionálneho obrazu podpory nových subjektov

2. 1. Združenie robotníkov Slovenska

ZRS sa konštituovalo v období medzi parlamentnými voľbami 1992 a 1994 ako ľavicová strana, ktorá mala osloviť voličov bez ohľadu na ich sociálnu príslušnosť, profesiu, národnosť, náboženské vyznanie a vzdelanostnú úroveň. Vo voľbách do Národnej rady SR uskutočnených 30.9. a 1.10. 1994 zaujalo šieste miesto medzi siedmimi politickými subjektami, ktoré po týchto voľbách získali kreslá v slovenskom parlamente.

Charakteristickou regionálnou črtou volebných výsledkov ZRS je vysoké zastúpenie jeho nadpriemernej podpory vo východnej tretine a v centrálnej oblasti strednej časti republiky. Na zostávajúcom území SR zaznamenala táto strana prevažne podpriemerný podiel hlasov (obr. 1).

ZRS má najväčší územný rozptyl podpory zo všetkých sledovaných subjektov. Polovicu celoštátne zaregistrovaných hlasov získalo v 83, dve tretiny

Obr. 1 – Podiel hlasov pre Združenie robotníkov Slovenska (1994); 1 – 0–7,33 %; 2 – 7,34–55,56 %

Tab. 2 - Koncentrácia hlasov nových politických subjektov v obciach

Podiel na celkovom počte hlasov	Počet miest a obcí				
	ZRS 94	DÚ 94	SOP 98	ANO 02	Smer 02
0–25 %	15	2	5	7	9
0–33 %	27	5	11	13	18
0–50 %	83	18	39	40	50
0–66 %	289	57	131	130	180
0–75 %	522	138	295	303	384
0–90 %	1 234	733	1001	995	1068
90–100 %	1 642	2 143	1 875	1 881	1 808

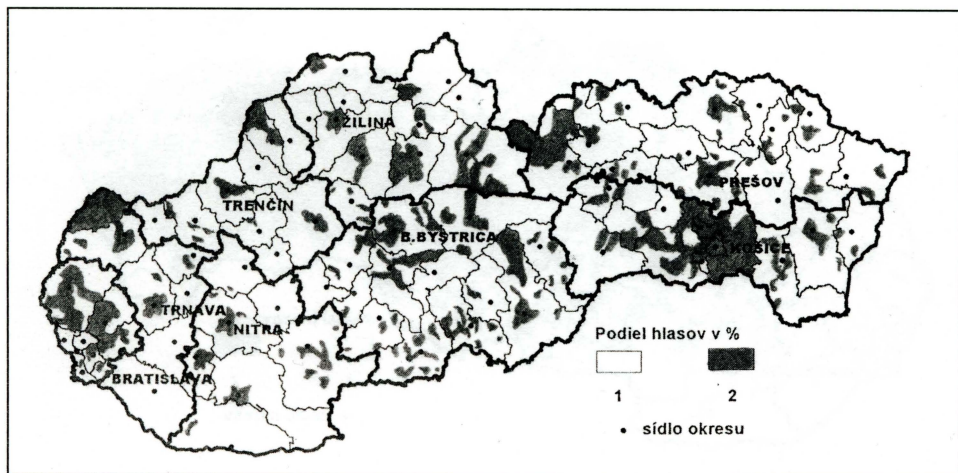
v 289 sídlach SR. Územný rozptyl prvých 50 % hlasov ZRS je teda štvornásobne väčší ako v prípade DÚ a dvojnásobne väčší ako u SOP a ANO (tab. 2).

Z politických subjektov, ktoré sledujeme má ZRS najnižší rozdiel medzi (mierne nadpriemernou) podporou v mestách (7,6 %) a (mierne podpriemernou) podporou vo vidieckych obciach SR (7,2 %). Pomerne rovnomerne sú zastúpení voliči tiež v hlavných veľkostných typoch obcí SR, najmenej v mestách nad 50 tisíc obyvateľov (6,7 %) a najviac v obciach do 500 obyvateľov (8,0 %). Existujúce rozdiely súvisia s polohou miest voči regiónom zvýšenej resp. zníženej podpory ZRS.

2. 2. Demokratická únia Slovenska

Aj DÚ sa objavila na slovenskej politickej scéne v medzivolebnom období 1992–94. Jej vznik súvisel s aktivitou poslancov Národnej rady SR, ktorí na jar roku 1994 opustili rady poslaneckého klubu HZDS a vytvorili nové politické zoskupenie. V jesenných voľbách 1994 získala DÚ 8,57 % hlasov, ktoré jej zabezpečili piatu pozíciu v skupine politických subjektov pôsobiacich v nasledujúcom období v NR SR.

DÚ sa stala politickým subjektom uprednostňovaným predovšetkým mestským obyvateľstvom. V mestách, v ktorých sa vo voľbách 1994 sústreďovala menej ako polovica (46,9 %) všetkých platných hlasov na Slovensku, zaregist-

Obr. 2 – Podiel hlasov pre Demokratickú úniu Slovenska (1994); 1 – 0–8,56 %; 2 – 8,57–44,62 %

rovala DÚ viac ako dve tretiny (68,5 %) svojich voličov. Túto skutočnosť potvrdzuje aj obr. 2, na ktorom vidno, že nadpriemernú podporu získala DÚ najmä v sídlach okresov a že kompaktnéjšie územia s nadpriemernou podporou DÚ sa nachádzajú iba v záhorskej časti zázemia Bratislavy, v tesnom okolí Banskej Bystrice a Zvolena, ako aj širšom okolí Košíc.

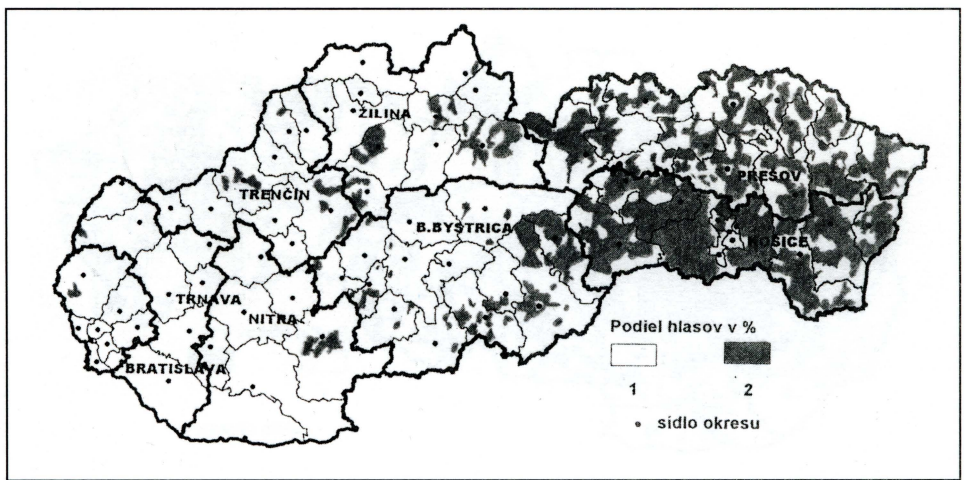
V porovnaní so ZRS dostala DÚ o 35 tis. hlasov (1,2 %) viac pri podstatne vyššej regionálnej koncentrácii voličov. Ako potvrdzujú údaje zaradené do tab. 2 DÚ získala viac ako štvrtinu hlasov v dvoch mestách SR (Bratislava, Košice), viac ako tretinu v 5 mestách (+ Nitra, Prešov, Žilina) a polovica jej voličov bola sústredená len v 18 mestách SR.

Vo veľkostných skupinách obcí SR postupne klesá podiel hlasov DÚ od miest nad 50 tis. obyvateľov (15,5 %) po obce s menej ako tisíc obyvateľmi (4,99 %). Z väčších miest SR nepodporili nadpriemerne DÚ najmä voliči centier položených vo významnejších regiónoch preferencie HZDS (Považská Bystrica, Topoľčany, Čadca, Dubnica n. V., Partizánske a i.) a SMK (Komárno, Dunajská Streda).

2. 3. Strana občianskeho porozumenia

SOP mala zakladajúci snem začiatkom apríla 1998, čiže iba necelého pol roka pred jesennými parlamentnými voľbami. Vznikla ako politický subjekt, ktorý si kládol za úlohu vytvoriť atmosféru porozumenia medzi občanmi a rozšíriť zoskupenie strán vystupujúcich v opozícii voči HZDS. Hoci jej predstavitelia očakávali na základe predbežných prieskumov vyššiu podporu, napokon sa na jeseň 1998 dostala do slovenského parlamentu ako posledný zo šiestich úspešných politických subjektov s 8,09 percentami hlasov.

Charakteristickou črtou regionálneho obrazu volebných preferencií SOP je koncentrácia zvýšenej podpory na východnom Slovensku, osobitne na území Košického kraja (obr. 3). Táto jednoznačne súvisí s dlhoročným pôsobením vedúcej osobnosti SOP, ktorou bol v predvolebnom období roku 1998 Rudolf Schuster. Neskorší druhý prezident SR pôsobil dlhý čas v rôznych vedúcich

Obr. 3 – Podiel hlasov pre Stranu občianskeho porozumenia (1998); 1 – 0–8,08 %; 2 – 8,09–46,05 %

funkciách v Košiciach i na úrovni Košického kraja, preto aktivity jeho politickej strany prijali miestni voliči s nadpriemernou odozvou.

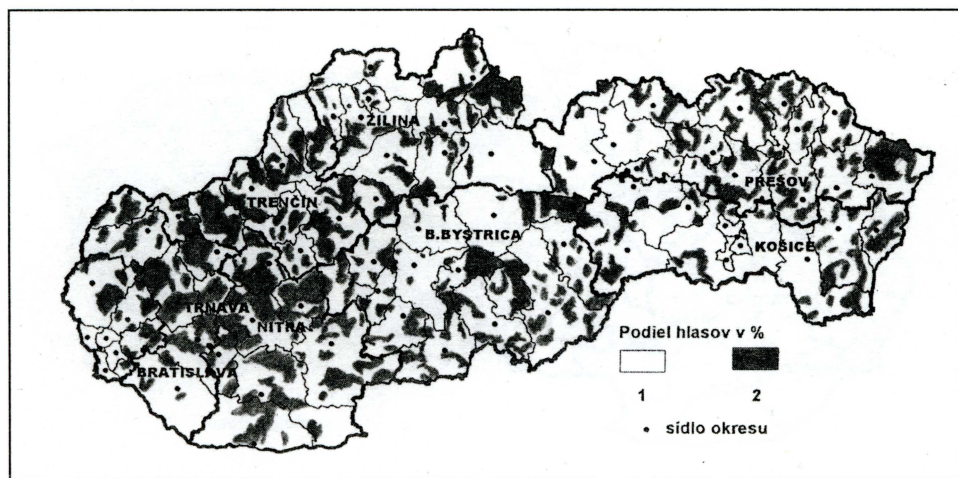
Z celoslovenského hľadiska je SOP stranou s prevažujúcou podporou mestských voličov, ktorí roku 1998 odovzdali 48,9 % hlasov. V sídlach mestského typu sa celkove sústreďovalo 64,9 % jej prívržencov. Existujú však výrazné rozdiely medzi intenzitou je podpory v mestách na východnom resp. na strednom a západnom Slovensku. Nadpriemernú podporu získala vo všetkých 17 mestách Košického kraja a v 21 z 23 miest Prešovského kraja. Z 98 miest položených v zostávajúcej časti územia SR ju nadpriemerne podporili iba voliči v 21 mestách.

2. 4. Aliancia nového občana

ANO rozšírila slovenskú politickú scénu o nový pravicovo orientovaný subjekt pred parlamentnými voľbami uskutočnenými na jeseň 2002. Získala v nich šieste, zo siedmich miest zabezpečujúcich kreslá v NR SR. Z celoslovenského hľadiska získala približne rovnaký podiel hlasov ako tri vyššie spomínané politické subjekty, ale regionálna štruktúra jej podpory má znova svoje črty (obr. 4).

Rozmiestnenie areálov najnižšej podpory ANO v mnohom pripomína teritoriálnu štruktúru minimálnej podpory ZRS. Tiež sa nachádzajú na území západného Slovenska v ťažiskových regiónoch podpory HZDS (Kysuce, stredné Považie) a SMK (okresy Dunajská Streda, Komárno). Spolu 70 obcí, v ktorých ANO nezískalo ani jeden hlas je však rozmiestnených po celom Slovensku.

V mestách SR získala ANO o niečo vyššiu podporu (58,4 %), ako je ich podiel na celoštátnom počte hlasov odovzdaných v jesenných voľbách 2002 (56,4 %). Znova treba však poukázať na veľké rozdiely v podpore voličov miest ležiacich vo vyššie spomínaných oblastiach zvýšenej podpory ANO (Liptovský Hrádok, Spišská Belá, Kežmarok, Podolíneč, Liptovský Mikuláš, Trebišov), v ktorých získala ANO viac ako 15 % hlasov a miest položených v areáloch nízkej podpory tejto aliancie, kde zaznamenala menej ako 3 % hlasov (Šamorín, Kolárovo, Dunajská Streda, Turzovka, Veľký Meder, Čierna nad Tisou).

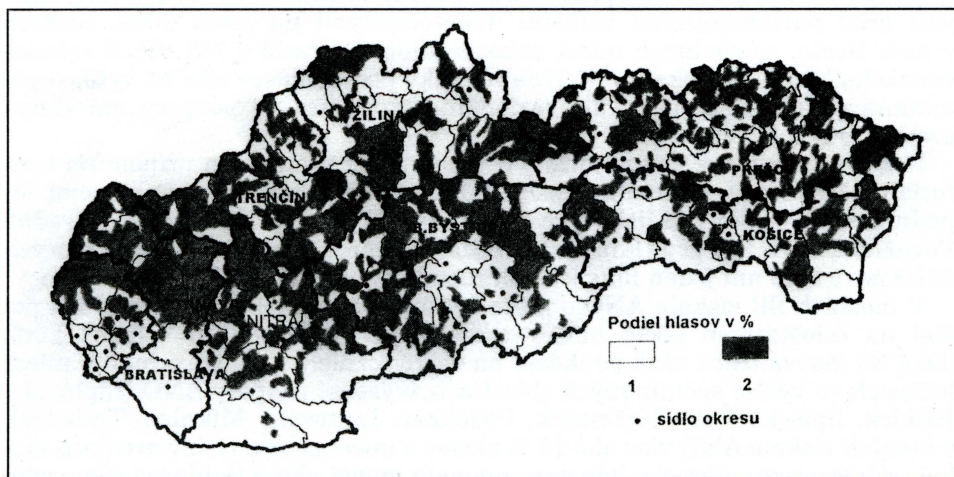

Obr. 4 – Podiel hlasov pre Alianciu nového občana (2002); 1 – 0–8,00 %; 2 – 8,01–46,30 %

2. 5. Smer

Smer vstúpil na slovenskú politickú scénu roku 1999 ako subjekt uchádzajúci sa o najmä o podporu ľavicovo orientovaných voličov, ktorí boli nespokojní s pôsobením iných ľavicových strán. Podarilo sa mu osloviť pomerne širokú voličskú základňu a hneď pri svojej volebnej premiére, v parlamentných voľbách uskutočnených na jeseň 2002, sa počtom získaných hlasov (387,1 tis.) zaradil na tretie miesto v rebríčku vedúcich politických strán na Slovensku. Stal sa tak najúspešnejšou novou stranou od parlamentných volieb roku 1992.

Smer patrí k politickým subjektom s podporou pomerne rovnomerne rozšírenou na celom území SR (obr. 5). Nie je to len dôsledok vyššej intenzity jeho podpory, ale tiež prejav jeho všeobecnej akceptovanosti, ktorá sa s výnimkou južného Slovenska prejavuje na celom jeho území. Jej zásluhou sú rozdiely

Obr. 5 – Podiel hlasov pre Smer (2002); 1 – 0–13,45 %; 2 – 13,46–52,00 %

Tab. 3 - Volebné výsledky nových politických subjektov podľa krajov

Kraj	ZRS 94		DÚ 94		SOP 98		ANO 02		Smer 02	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Bratislavský	13 595	4,42	49 857	16,21	23 771	6,12	24 772	6,97	43 956	12,38
Trnavský	15 302	5,26	20 689	7,12	17 518	5,16	15 516	5,27	38 691	13,15
Trenčiansky	21 028	6,55	20 254	6,31	19 711	5,49	19 216	5,72	47 749	14,23
Nitriansky	21 500	5,59	22 244	5,79	23 337	5,22	24 851	6,27	47 505	11,99
Žilinský	26 982	7,60	28 552	8,05	25 898	6,41	27 028	7,31	49 495	13,39
Banskobystrický	37 179	8,83	35 868	8,52	31 765	6,62	39 208	11,01	57 974	16,28
Prešovský	40 404	10,22	27 967	7,08	45 487	9,92	36 871	9,66	50 674	13,27
Košický	35 112	8,83	40 971	10,31	81 843	17,07	42 575	11,20	50 353	13,25
SR	211 102	7,34	246 402	8,57	269 330	8,09	230 037	8,01	386 397	13,46

Tab. 4 - Volebné výsledky nových politických subjektov podľa veľkostných skupín obcí

Počet obyvateľov	Počet obcí	Počet obyvateľov (2001)	ZRS 94		DÚ 94		SOP 98		ANO 02		Smer 02	
			abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
0-499	1 169	322 099	24 462	8,01	16 030	5,25	23 838	7,20	19 923	10,69	34 781	18,66
500-999	783	554 259	28 695	7,33	18 692	4,78	29 795	6,88	23 654	8,00	44 012	14,88
1 000-2 499	644	982 583	40 441	6,71	34 146	5,66	43 893	6,45	36 462	7,04	72 215	13,94
2 500-4 999	156	531 680	18 929	7,74	14 443	5,90	19 878	7,18	17 420	6,50	32 355	12,07
5 000-9 999	52	363 618	11 042	7,96	9 311	6,71	12 822	7,91	11 784	6,29	17 615	9,40
10 000-24 999	44	730 555	24 483	8,27	24 353	8,22	27 835	7,78	24 218	6,58	48 426	13,17
25 000-49 999	17	578 984	21 793	7,88	29 035	10,50	29 517	8,72	30 211	9,98	42 361	13,99
50 000 a viac	11	1 310 045	41 257	6,70	100 392	16,30	81 752	10,53	66 365	8,93	94 632	12,73
SR	2 876	5 373 823	211 102	7,34	246 402	8,57	269 330	8,09	230 037	8,01	386 397	13,46

v intenzite podpory Smeru na krajskej úrovni zo sledovaných subjektov najnižšie (tab. 3).

Vzhľadom na všeobecné rozšírenie voličov Smeru je táto strana úspešne zastúpená na vidieku, keď v nemestských sídlach zaregistrovala 47 % hlasov, hoci v nich žilo iba 44 % voličov. Má tiež najvyššiu úspešnosť v malých i stredne veľkých obciach SR (tab. 4). Napriek tomu dve tretiny hlasov odovzdaných pre Smer sa sústreďuje v 180 mestách a obciach SR.

3. Index otvorenosti

Skutočnosť, že sa do slovenského parlamentu v troch po sebe nasledujúcich parlamentných voľbách – okrem dlhodobejšie pôsobiacich politických subjektov – dostali tiež také, ktoré vznikli iba niekoľko mesiacov pred voľbami, potvrdzuje, že štruktúra slovenskej politickej scény nie je zatiaľ stabilizovaná. V tejto súvislosti je z geografického aspektu zaujímavá najmä otázka, v ktorých oblastiach SR nadobúda podpora takýchto nových politických subjektov najväčšiu intenzitu. Databáza údajov, ktoré sme mali k dispozícii, umožňuje takéto oblasti identifikovať za pomoci kvantitatívneho ukazovateľa, ktorý nazývame *index otvorenosti* (I_o).

Pri konštrukcii I_o sme hodnotám percentuálneho podielu, ktorý nové strany získali v jednotlivých obciach, pridelili balovú hodnotu a_1 až a_n . Balovú hodnotu a_n pre stranu n sme určili tak, že sme podielu hlasov n -tého nového politického subjektu (p_n) pridelili niektorú hodnotu od 1 po 6, podľa kľúča

uvedeného v tab. 5. Hodnoty I_o sme potom vypočítali pre každú obec podľa vzorca:

$$I_o = (a_1 + a_2 + \dots + a_n),$$

kde

I_o – je index otvorenosti určitej obce

a_n – balová hodnota za stranu n .

Pri piatich analyzovaných nových stranách sa môžu hodnoty I_o pohybovať od 5 do 30. Čím vyššie sú hodnoty indexu otvorenosti tým vyššia bola celková podpora analyzovaných nových strán voličmi obce. Možno teda povedať, že obce s najvyššími hodnotami I_o boli najviac otvorené voči novým politickým subjektom. A obrátene. V obciach s najnižšími hodnotami I_o sa sústreďujú voliči, ktorí boli najmenej ochotní podporiť nové politické strany.

Štruktúru I_o umožňujú čiastočne dokumentovať údaje zaradené do tab. 6. Vidno z nich, že na nízkych hodnotách indexu otvorenosti sa podieľajú najmä výraznejšie podpriemerné hodnoty (balový stupeň 1 a 2), ktoré zaznamenali DÚ

Tab. 5 – Balové hodnoty pre index otvorenosti

Interval podielu volebnej podpory strany n (P-celoštátny podiel hlasov strany n v %)	Balová hodnota I_o
0-0,49 P	1
0,5 P-0,74 P	2
0,75 P-0,99 P	3
P-1,24 P	4
1,25 P-1,49 P	5
1,5 P a viac	6

Tab. 6 – Štruktúra indexu otvorenosti

I_o	Počet obcí				
	ZRS 94	DÚ 94	SOP 98	ANO 02	Smer 02
1	656	1 520	1 064	910	590
2	435	635	615	563	419
3	441	324	327	469	700
4	387	200	288	348	606
5	609	94	165	213	362
6	348	103	417	373	199

Tab. 7 – Zastúpenie indexu otvorenosti podľa krajov

Kraj	Počet obcí			
	$I_o=5-10$	$I_o=11-19$	$I_o=20-29$	Spolu
Bratislavský	14	55	7	76
Trnavský	114	129	6	249
Trenčiansky	133	135	7	275
Nitriansky	175	164	6	345
Žilinský	109	152	52	313
Banskobystrický	164	261	88	513
Prešovský	66	450	148	664
Košický	87	164	190	441
SR	862	1 510	504	2 876

(v 2 155 obciach) a SOP (v 1 679 obciach). Na druhej strane na najvyšších hodnotách I_o sa podieľa výraznejšie nadpriemerná podpora ZRS (balový stupeň 5 a 6), zaznamenaná v 957 obciach SR (tab. 6).

3. 1. Obce s vysokými hodnotami indexu otvorenosti

Ani jedna z obcí SR nedosiahla maximálnu teoretickú hodnotu indexu otvorenosti $t. j. 30$. Hodnoty od 20 do 29, ktoré považujeme za vysoké hodnoty indexu otvorenosti, sme zaznamenali v 504 obciach SR, príslušných do všetkých krajov, zastúpených však len v 49 zo 70 nemestských okresov Slovenska.

Najhojnejší výskyt obcí s vysokými hodnotami I_o je na území Košického kraja (tab. 7). Tvoria tu jediný výraznejší homogénny región na území SR, ktorý sa ťahá od okresu Gelnica na východ cez územie okresu Košice-okolie po západnú polovicu okresu Trebišov. Patrí k nemu viac ako 150 obcí, z ktorých len o niečo viac ako desať má hodnoty I_o menšie ako 20. Jeho súčasťou sú aj všetky štyri mestské okresy Košíc.

Voliči tohoto regiónu vyslovili z nových strán najintenzívnejšiu

podporu SOP, ktorá nezaznamenala balovú hodnotu 6 iba v 9 obciach a ANO, ktorá nezískala najvyššiu hodnotu v 44 obciach tejto oblasti. Slabšie úspechy tu zaznamenali Smer (priemer 3,7 na jednu obec) a DÚ (3,9 na jednu obec). V mestských častiach Košíc prispela k vysokým hodnotám I_0 najmä intenzívna podpora SOP a čiastočne tiež DÚ a ANO.

Na západe Košického kraja patria k „otvoreným“ obciam sídla centrálnej časti okresov Spišská Nová Ves a Rožňava, spolu s ich administratívnymi centrami. V týchto sídlach získali vysokú podporu hlavne ZRS (priemer balovej hodnoty na obec 5,5) a SOP (priemer balovej hodnoty na obec 5,2). Hodnoty indexu otvorenosti (priemer na obec 21,5) znižuje výrazne podpriemerný podiel hlasov pre DÚ (priemer balovej hodnoty na obec 2,1).

V okrese Michalovce patria k obciam s vysokými hodnotami indexu otvorenosti najmä sídla jeho severnej časti. Tvoria nevelký región v okolí okresného centra, v ktorom sa dokumentujú vplyvy vysokej podpory ANO i SOP a zvýšenej podpory Smeru i ZRS. Smerom na východ pokračuje úzky, nesúvislý pás takýchto obcí naprieč územím okresu Sobrance k východným hraniciam SR.

Na území Prešovského kraja sa nachádza celkovo 148 obcí s vysokými hodnotami indexu otvorenosti, ktoré sú rozptýlené do viacerých menších areálov oddelených rozľahlejšími plochami vyplnenými obcami s nižšími hodnotami I_0 . Pozoruhodnejšie zastúpenie majú iba v okresoch Poprad, Kežmarok, Prešov, Humenné a Bardejov.

Najväčší areál tvorí pás podtatranských obcí, ktorý zaberá severnú časť okresu Poprad a juhozápadnú časť okresu Kežmarok. Patria k nej aj mestá Poprad, Svit a Kežmarok. Vysoké hodnoty I_0 tu súvisia s nadštandardnou podporou ANO, SOP a ZRS. Vo väčšine obcí zostávajúcích okresov Prešovského kraja sa poradie najintenzívnejšie podporovaných nových strán mení na SOP, ZRS, ANO. Rovnako ako v Košickom, aj v Prešovskom kraji patria k typu obcí s vysokými hodnotami indexu otvorenosti všetky okresné sídla.

V Banskobystrickom kraji sa 88 obcí s vysokými hodnotami indexu otvorenosti vyskytuje najmä v troch zreteľnejšie vystupujúcich areáloch. Najviac voličov sa sústreďuje v areáli rozloženom v okolí Banskej Bystrice, ktorý zasahuje aj do severnej časti okresov Zvolen a Žiar nad Hronom. Patrí k nemu asi 20 obcí, medzi nimi aj Banská Bystrica a Zvolen. Vo vidieckych obciach dominuje podpora ANO a ZRS, v mestách ANO a DÚ.

Druhý areál sa rozkladá na styku centrálnej časti okresu Brezno a severnej časti okresu Rimavská Sobota. Tvoria ho viac ako 10 obcí s pomerne rozľahlými chotármí. Patria k nemu aj mestá Brezno, Tisovec, Hnúšťa, v ktorých rovnako ako v celom areáli, dominuje vysoko nadpriemerná podpora ANO a ZRS.

Tretí areál obcí s vysokými hodnotami indexu otvorenosti na území Banskobystrického kraja tvorí pás obcí ťahajúci sa od severovýchodnej časti okresu Veľký Krtíš, cez centrálnu časť okresu Lučenec, južnú časť okresu Poltár na západ centrálnej časti okresu Rimavská Sobota. Jeho voliči tiež uprednostňovali hlavne ANO a ZRS.

Na území Žilinského kraja sa obce s vysokými hodnotami indexu otvorenosti vyskytujú iba v Liptovskej a Turčianskej kotline. Na Liptove sa nachádza viac ako 20 takýchto obcí, rozložených najmä v okolí Liptovského Mikuláša. Výrazne nadpriemernú podporu tu získala len ANO a čiastočne ZRS. DÚ však podporili ich voliči zväčša podpriemerne. Z troch miest príslušných do tohoto areálu je „najotvorenejšia“ volišká základňa v Liptovskom Hrádku ($I_0 = 25$).

V Turčianskej kotline lemuje viac ako 25 obcí s vysokými hodnotami indexu otvorenosti východné stránne Malej Fatry na západe okresov Martin a Tur-

čianske Teplice. Najúspešnejšími tu boli ZRS, ANO a Smer, v Martine však DÚ, ktorá sa v iných obciach tohoto areálu nepresadila.

Na území štyroch západoslovenských krajov sa obce obcí s vysokými hodnotami indexu otvorenosti vyskytujú iba výnimočne (spolu ich je 26). Patria k nim obce rôznej veľkostnej kategórie, pre ktoré je spoločná zvýšená volebná podpora Smeru a hodnoty I_o od 20 do 22. Kompletne sú medzi nimi zastúpené okresné centrá Záhoria.

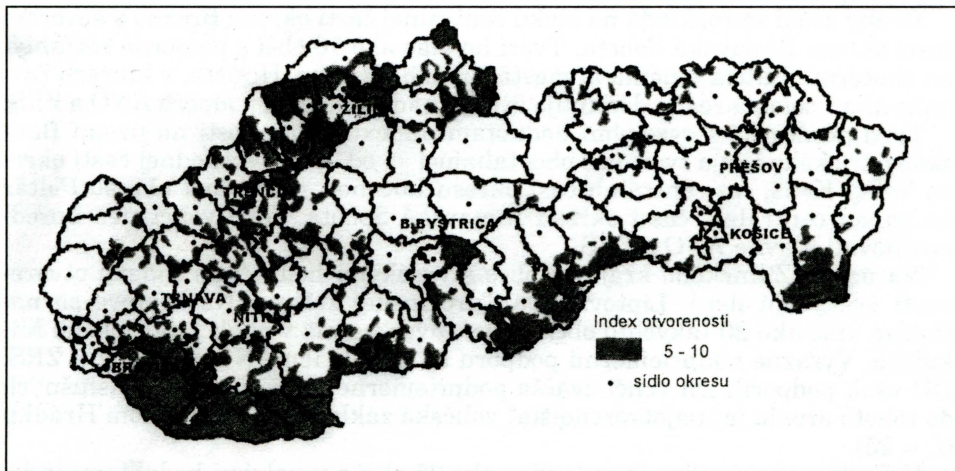
Zo 138 miest SR má hodnoty indexu otvorenosti väčšie ako 20 takmer polovica (spolu 63). V porovnaní s vidieckymi obcami tohoto typu (415 z 2 738) je teda podstatne viac „otvorené“ mestské obyvateľstvo ako voliči žijúci na dedinách. Platí to najmä o všetkých mestách východného Slovenska (s výnimkou Medzeva, Veľkých Kapušian a Strážskeho). Najvyššie hodnoty I_o majú Trebišov, Michalovce, Prešov, Košice, Sabinov, Strážske, Gelnica, Medzilaborce, Poprad, Kežmarok, ale tiež Liptovský Mikuláš, Martin, Vrútky, Hnúšťa, Revúca, Veľký Krtíš.

3. 2. Obce s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti

Za obce s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti považujeme obce, v ktorých sa hodnoty I_o pohybujú od 5 do 10. Na Slovensku ich je spolu 862. Rozšírené sú zväčša nerovnomerne. Súvislejšie oblasti vytvárajú iba pri južných hraniciach republiky a v okolí stredného toku Váhu (obr. 6).

V južnej pohraničnej oblasti súvisí výskyt obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti so zastúpením maďarského etnika, ktoré vo všetkých sledovaných parlamentných voľbách stabilne odovzdalo svoje hlasy strane zastupujúcej maďarskú koalíciu. V súvislosti s tým tu môžeme podľa Mazúrovho členenia oblastí s miešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom (Mazúr 1974) rozlišovať tri regióny výskytu obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti – región Podunajskej roviny, región juhoslovenských kotlín a bodrožsko-latorický región.

K regiónu Podunajskej roviny patrí pohraničná časť juhozápadného Slovenska. Jeho jadro, tvorené celým územím okresov Dunajská Streda a Komárno, lemuje niekoľko obcí južnej časti okresov Galanta, Šaľa, Nové Zámky.

Obr. 6 – Obce s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti (I_o od 5 do 10)

Na severovýchode k nemu patria tiež južné obce okresov Levice a Veľký Krtíš.

Zo 107 obcí jadrových okresov zaznamenalo 85 najnižšiu hodnotu indexu otvorenosti, t. j. ani jedna z nových strán v nich nezískala viac hlasov ako bola polovica hodnoty jej celoštátneho priemeru. Ďalších 16 obcí má hodnoty I_o od 6 do 10, takže iba 6 obcí okresov Dunajská Streda (Kvetoslavov, Bellova Ves, Hviezdoslavov) a Komárno (Dulovce, Lipovce, Mudroňovo), nepatrí k typu obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti.

Podobná je tiež situácia v obciach s vyšším zastúpením maďarského etnika na území okresov Nové Zámky, Levice a Veľký Krtíš. Vo všetkých 28 obciach okresu Nové Zámky, v ktorých podiel Maďarov je menej ako 50 % dosahuje I_o hodnoty 8 až 18. V každej z 32 obcí tohoto okresu, kde tvorí maďarské etnikum viac ako 50 % obyvateľov sú hodnoty I_o menšie ako 8, z nich v 25 obciach nadobúdajú minimálnu hodnotu ($I_o = 5$).

Región juhoslovenských kotlín tvorí pomerne úzke pásmo obcí, ktoré lemujú hranice SR na juhu okresov Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava. Aj v ňom sa nízke hodnoty I_o viažu na obce s vyšším podielom Maďarov. Kým takéto obce tvoria homogénne územie s nízkou „otvorenosťou“ voči novým stranám, hneď v ich susedstve sa nachádzajú obce s dvojnásobne vyššími hodnotami indexu otvorenosti.

Osobitne veľké sú rozdiely I_o na území okresu Trebišov, ktorého východnú časť vyplňuje nevelký bodrožsko-latorický región obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti, zasahujúci aj na juh okresu Michalovce. To preto, že západná časť okresu Trebišov patrí k regiónu obcí s vysokými hodnotami I_o . Tesné susedstvo obcí oboch typov svedčí o tom, že etnická príslušnosť je významným faktorom ovplyvňujúcim volebné správanie obyvateľstva na južnom Slovensku.

Mestá patriace do vyššie spomínaných troch regiónov položených pri južných hraniciach SR sa od väčšiny slovenských miest odlišujú nízkymi hodnotami indexu otvorenosti. Platí to najmä o mestách juhozápadného Slovenska, z ktorých Dunajská Streda, Gabčíkovo, Veľký Meder, Kolárovo ($I_o = 5$), Šamorín ($I_o = 6$), Štúrovo ($I_o = 7$) a Komárno ($I_o = 8$) zdola uzatvárajú poradie slovenských miest zostupne zoradených podľa hodnoty indexu otvorenosti.

Druhá, severozápadná oblasť výskytu obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti sa rozkladá na území okresov Topoľčany, Bánovce nad Bebravou, Trenčín, Ilava, Púchov, Považská Bystrica, Bytča, Žilina a Kysucké Nové Mesto. Vo svojej južnej časti je územne menej homogénna, od Ilavy na sever však k nej patrí až 90 % obcí každého okresu. Jej územie je v podstate totožné s územím jadrového regiónu podpory HZDS na Slovensku (Mariot 2003). Práve vysoký podiel hlasov tradične odovzdávaných HZDS spôsobuje, že iné, najmä nové politické subjekty, tu majú prevažne podpriemernú podporu voličov.

V porovnaní s vyššie opisovanou južnou oblasťou sa v severozápadnej oblasti v menšom počte vyskytujú obce s minimálnymi hodnotami I_o (5 a 6). Spôsobuje to skutočnosť, že niektoré z nových strán tu nezaznamenali najnižšie hodnoty podpory. Platí to najmä o Smere a DÚ (Mariot 2003). Smer získal v južných okresoch tejto oblasti dokonca nadpriemerné hodnoty aj na celookresnej úrovni. DÚ profitovala hlavne z nadštandardnej podpory v mestách. Aj preto, okrem Krásna nad Kysucou a Rajca, žiadne z miest severozápadnej oblasti nepatrí k typu sídiel s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti.

Okrem spomínanej južnej a severozápadnej oblasti sú sídla tohoto typu rozmiestnené na území SR iba sporadicky a separovane. Malú výnimku tvorí územie okresu Tvrdošín, kde má nízke hodnoty I_o 12 z 15 obcí, vrátane okres-

ného sídla. Vo väčšine okresov SR nepresahuje podiel takýchto obcí tretinu (na západe) až desatinu (stred a východ SR). V piatich okresoch obce s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti úplne absentujú (Malacky, Martin, Liptovský Mikuláš, Poprad, Gelnica).

Mimo vyššie opísaných oblastí má v obciach s nízkymi hodnotami I_o najnižšiu podporu predovšetkým DÚ. V západnej polovici SR k nej pristupuje ešte SOP a ANO. Na celoštátnej úrovni je najúspešnejší v týchto obciach Smer (s vyššou intenzitou podpory v západnej polovici republiky). Zo slovenských miest položených mimo južnej a severozápadnej oblasti majú nízke hodnoty indexu otvorenosti iba 4 malé mestá (Hriňová, Sahy, Kráľovský Chlmec, Rajec).

4. Záver

Analýzy volebných preferencií ZRS, DÚ, SOP, ANO a Smeru umožňujú získať konkrétnejšiu predstavu o regionálnych rozdieloch v ochote voličov rôznych oblastí SR akceptovať nové politické subjekty rozširujúce slovenskú politickú scénu. Dokumentujú, že takéto rozdiely skutočne existujú a do určitej miery ich umožňujú aj kvantitatívne diferencovať.

Zo 138 miest SR má hodnoty indexu otvorenosti väčšie ako 20 takmer polovica (spolu 63). V porovnaní s vidieckymi obcami tohoto typu (415 z 2 738) je teda podstatne viac „otvorené“ mestské obyvateľstvo ako voliči žijúci na dedinách. Platí to najmä o všetkých mestách východného Slovenska (s výnimkou Medzeva, Veľkých Kapušian a Strážskeho). Najvyššie hodnoty I_o majú Trebišov, Michalovce, Prešov, Košice, Sabinov, Strážske, Gelnica, Medzilaборce, Poprad, Kežmarok, ale tiež Liptovský Mikuláš, Martin, Vrútky, Hnúšťa, Revúca, Veľký Krtíš.

O proti tomu „uzavretosť“, prejavujúca sa malou ochotou akceptovať nové politické subjekty sa regionálne viaže na jadrové oblasti podpory SMK (na juhu SR) a HZDS (na severozápade SR). Medzi týmito dvomi typmi obcí nejestvuje výraznejšia prechodná zóna. Miestami má ich hranica líniový charakter, napr. na styku okresov Žilina a Martin, či dokonca v rámci jedného okresu (Trebišov).

V južnej pohraničnej oblasti súvisí výskyt obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti so zastúpením maďarského etnika, ktoré vo všetkých sledovaných parlamentných voľbách stabilne odovzdalo svoje hlasy strane zastupujúcej maďarskú koalíciu.

Osobitne veľké sú rozdiely I_o na území okresu Trebišov, ktorého východnú časť vyplňuje nevelký bodrožsko-latorický región obcí s nízkymi hodnotami indexu otvorenosti, zasahujúci aj na juh okresu Michalovce. To preto, že západná časť okresu Trebišov patrí k regiónu obcí s vysokými hodnotami I_o . Tesné susedstvo obcí oboch typov svedčí o tom, že etnická príslušnosť je významným faktorom ovplyvňujúcim volebné správanie obyvateľstva na južnom Slovensku.

Veľmi všeobecne možno konštatovať, že „otvorenosť“ voličskej základne vzrastá od západu na východ a so vzrastom počtu obyvateľov sídiel.

Literatúra:

- BARÁTH, J., SZÖLLÖS, J., ČERNÁK, P. (1995): Analýza stability územia volebnej podpory vybraných politických strán (na základe výsledkov volieb 1990, 1992 a 1994). Geografický časopis, 47, SAV, Bratislava, č. 4, s. 247-259.
- BRUNN, S. D., VLČKOVÁ, V. (1994): Parties, candidates and competitive regions in the 1992 Slovak National Council elections. Geografický časopis, 46, SAV, Bratislava, č. 3, s. 231-246.
- MARIOT, P. (1991): Priestorové hodnotenie výsledkov volieb do SNR (1990). Geografický časopis, 44 SAV, Bratislava, č. 3, s. 231-249.
- MARIOT, P. (1993): Die Wahlen in den Slowakischen Nationalrat in den Jahren 1990 und 1992. Geographische Zeitschrift, Hamburg, č. 1-2, s. 82-97.
- MARIOT, P. (1994): Spatial aspects of the 1994 elections for the National Council of the Slovak Republic. Moravian Geographical Reports, 4, Brno, č. 1. s. 52-60.
- MARIOT, P. (1997): Slovak Republik Nationalities-Religiousness-Electoral Preferences. Földrajzi Értesítő, č. 3-4, Budapešť, s. 183-189.
- MARIOT, P. (1998a): Špecifická volebných preferencií obyvateľov okresných miest SR v roku 1994. In: Mikulík, O., Mariot, P. (eds): Podobnosti a rozdíly vývoje miest ČR a SR po roce 1990. Brno, s. 17-27.
- MARIOT, P. (1998b): Tree levels of territorial differentiation of political preferences in the territory of the SR. Geographica Slovenica, č. 31, Ljubljana, s. 223-229.
- MARIOT, P. (1999): Štruktúra volebných preferencií obyvateľov najväčších miest Slovenska. Geografický časopis, 51, SAV, Bratislava, č. 2, s. 153-175.
- MARIOT, P. (2000): Regional aspects of results of the 1999 presidential elections in Slovakia. Moravian Geographical Reports, 10, Brno, č. 2, s. 14-24.
- MARIOT, P. (2001): Model politickej scény na Slovensku. In: Mariot, P., Mikulík, O. (eds): Stav a vývoj socioekonomického systému v SR a v ČR na prelome tisícročí, Bratislava, s. 71-76.
- MARIOT, P. (2003): Teritoriálne aspekty volebnej podpory Hnutia za demokratické Slovensko. Geografický časopis, 55, SAV, Bratislava, č. s. 3-19.
- SZÖLLÖS, J. (2000): Stabilita území volebnej podpory vybraných politických strán a ich zoskupení na Slovensku v rokoch 1990-1998. Geografický časopis, 52, SAV, Bratislava, č. 3, s. 243-267.
- VLČKOVÁ, V. (1997): Geografické aspekty výsledkov volieb do SNR a Národnej rady SR (1990-1992-1994). Elita, Bratislava, 76 s.

Summary

REGIONAL ASPECTS OF ACCEPTATION OF THE NEW SUBJECTS IN THE SLOVAK POLITICAL ARENA

The author observes the fact that after 1994 a new political subject always appeared at the occasion of each election to the National Council of the Slovak Republic (Tab. 1). He states that ZRS gathered more votes in the eastern third and in the middle of the central part of the Republic (Fig. 1). DÚ is preferred by urban population (Fig. 2), SOP obtained an increased support in eastern Slovakia (Fig. 3), ANO was preferred by the voters of the region of Banská Bystrica and eastern Slovakia (Fig. 4) and the voters of Smer were spread regularly all over Slovakia (Fig. 5).

The author used the index of openness (I_o) to assess regional differences in voters willingness to accept the new political subjects computed for each community as the sum of I_o values for the individual parties (Tab. 5). The communities with high rates of the index (I_o from 20 to 29) are represented above all in the administrative region of Košice (Fig. 6), while the "openness" of voters increases from the west to the east and with increasing population in the settlements of the Slovak Republic. The communities with a low index of openness values (I_o from 5 to 10) are linked to the core areas of support to SMK next to southern borders of the country and the HZDS in the north-west of the Slovak Republic (Fig. 7).

- Fig. 1 – Votes for Združenie robotníkov Slovenska – ZSR (1994): a – 0–7.33 %, b – 7.34–55.56 %
- Fig. 2 – Votes for Demokratická únia Slovenska – DÚ (1994): a – 0–8.56 % b–8.57–44.62 %
- Fig. 3 – Votes for Strana občianskeho porozumenia – SOP (1998): a – 0–8.08 %, b – 8.09–46.05 %
- Fig. 4 – Votes for Aliancia nového občana – ANO (2002): a – 0–8.00 %, b – 8.01–46.30 %
- Fig. 5 – Votes for Smer (2002) a – 0–13.45 %, b – 13.46–52.00 %
- Fig. 6 – Communities with a low index of openness values (I_o 5–10)

(Pracovišťa autora: Geografický ústav SAV, Bratislava. Během redakčního zpracování článku autor zemřel.)

Do redakce došlo 15. 9. 2003

RUDOLF ŠTIKA

REGIONÁLNÍ ROZDÍLY V ČESKU V 90. LETECH V KONTEXTU NOVODOBÉHO VÝVOJE

R. Štika: *Regional disparities in Czechia in 1990s in modern development context.* – Geografie – Sborník ČGS, 109, 1, pp. 15–26 (2004). Using a wide scale of indicators (economic, social and demographic) and different statistical methods for measuring variability (coefficient of variation, Gini's coefficient, Theil's index and standard deviation) this article tries to describe the evolution of regional variability during the 1990s in the Czech Republic in the context of long-term trends. Special attention is paid to a comparison of the variability figures in the 1990s with those in the 1920s and 1930s. An evaluation of the suitability of different indexes used in measuring regional variability is also made. The analysis proves that contemporary regional differentiation in the Czech Republic is not exceptional from the long-term perspective. The article also discusses the influence of the vertical and horizontal position of the regions on the success of their development in this respect. A brief international comparison at the end shows the position of Czech regional disparities within the group of EU countries.

KEY WORDS: regional disparities – long-term trends – 1990s – statistical methods – Czechia – EU.

Autor děkuje za finanční podporu Grantové agentuře UK, projekt č. 224/2003/B–GEO/PrF.

Úvod

Vývoj regionálních rozdílů v transformačním období v českých podmínkách je v posledním desetiletí poměrně často studovaným geografickým tématem (např. Blažek 1994 a 1996, Tomeš 1996a a 1996b, ČSÚ 2001) Odborné práce se zabývají jednotlivými složkami tohoto vývoje a posuzováním úspěšnosti regionů dle různých ukazatelů. Na tematiku vývoje regionálních rozdílů navazuje i tento článek, avšak nesoustřeďuje se pouze na vývoj po roce 1990, jako je tomu ve většině ostatních případů, ale zasazuje tento vývoj do kontextu dlouhodobého vývoje během období více než 80 let od založení Československa.

Podobně zaměřené odborné práce publikované v zahraniční literatuře (např. Dunford 1996; Villaverde Castro 1996; Martin 1997; Hofer, Wörgötter 1997; Gregory, Dorling, Southall 2001) jsou většinou zaměřené spíše na ekonomické ukazatele, například hrubý domácí produkt (HPD) na obyvatele, nezaměstnanost či míru podnikatelské aktivity (Blažek 1996). Protože některé ze zmiňovaných, v zahraničí nejvíce používaných ukazatelů, nejsou u nás na regionální úrovni k dispozici a také kvůli snaze o větší vypovídací hodnotu této analýzy, se autor rozhodl využít vedle ekonomických i sociální a demografické ukazatele úrovně rozvoje regionů. Vedle zmapování vývoje regionální diferenciace na základě různých ukazatelů se autor věnoval i posouzení vhodnosti použití zvolených statistických nástrojů.

Pro analýzu jednotlivých ukazatelů bylo využito několika statistických nástrojů nejčastěji používaných v literatuře. Těmi jsou směrodatná odchylka vážená počtem obyvatel a z ní odvozený variační koeficient, Theilův index ve standardizované podobě a Giniho koeficient.¹

Směrodatná odchylka je základní mírou používanou pro měření meziregionální variability Eurostatem (Blažek 1996). Problematičnost jejího použití však spočívá v tom, že její velikost je závislá na volbě jednotek měření, respektive na velikosti naměřených hodnot. Proto není příliš vhodná pro využití při srovnávání různých ukazatelů, či pro dlouhodobé srovnávání, kdy se průměrné hodnoty studovaných indikátorů významně mění. Ze směrodatné odchylky odvozený variační koeficient (poměr směrodatné odchylky a průměru), je pro srovnávání různých ukazatelů vhodnější, protože není závislý na naměřených hodnotách ukazatelů. Na druhou stranu však skutečnost, že variační koeficient nezohledňuje průměrnou míru proměnné, je nevýhodou v tom směru, že pokud je průměr sledovaných hodnot malý, tj. blízký nule, pak variační koeficient vykazuje velkou variabilitu už při malých regionálních rozdílech. Proto je účelné využití jak směrodatné odchylky, tak variačního koeficientu – první z nich vyjadřuje rostoucí nebo klesající závažnost regionální variability daného ukazatele v souvislosti s jeho rostoucí nebo klesající průměrnou hodnotou, druhý pak samotnou relativní variabilitu.

Giniho koeficient a Theilův index jsou při studiu regionální variability používány častěji než variační koeficient. Tyto indexy dávají podobné výsledky jako variační koeficient, ale dochází k odchylkám v jejich průběhu (např. Villa-verde Castro 1996). Pro získání co nejobektivnějšího obrazu o vývoji variability je proto účelné neomezovat se pouze na jeden z nich. Jejich společné užití také umožňuje větší srovnatelnost s ostatními výzkumy. Hlavní předností Theilova indexu má navíc být omezení vlivu počtu územních jednotek na míru variability (Terrasi 1997).²

Úrovně zkoumání

Pro dlouhodobou analýzu vývoje regionálních rozdílů bylo v této práci využito dvou úrovní zkoumání: okresní a krajské. Na okresní úrovni byly získá-

¹ Výpočtové vzorce zmiňovaných ukazatelů jsou:

a) směrodatná odchylka: $Sd = \sqrt{[\sum (x_i - \bar{x})^2 p_i / \sum p_i]}$,

kde x_i je hodnota studovaného ukazatele dosažená v daném regionu; \bar{x} je průměrná hodnota studovaného ukazatele na celém území; a p_i je velikost regionu i měřená exponovanou populací

b) variační koeficient: $Vx = Sd / \bar{x}$,

kde Sd je směrodatná odchylka; a \bar{x} je aritmetický průměr příslušné hodnoty

c) Theilův index: $Th = \{[\sum x_i / x] \ln [(x_i / p_i) / (x / p)]\} / \ln p$,

kde x_i je hodnota studovaného ukazatele dosažená v daném regionu; x je celková hodnota studovaného ukazatele na celém území; p_i je velikost regionu i měřená exponovanou populací; p je celková velikost exponované populace na celém území

d) Giniho koeficient: $Gx = (x_i - x_j / n_2) / 2 \bar{x}$,

kde x_i a x_j jsou hodnoty studovaného ukazatele dosažené v daném regionu; n je počet územních jednotek; a \bar{x} je aritmetický průměr příslušné hodnoty

² Obecně platí, že čím je větší počet použitých územních jednotek, tím je větší variabilita studovaného ukazatele. Srovnatelnost počtu jednotek v čase je tak zásadním požadavkem pro dlouhodobé zkoumání variability.

ny detailnější informace o regionální variabilitě, na krajské úrovni je pak možno postihnout obecnější trendy vývoje variability v čase a potvrdit výsledky získané na okresní úrovni. Okresní jednotky vycházejí z vymezení používaného od roku 1960, krajské pak ze současného vymezení vyšších územně-správních celků. Zmiňované okresní vymezení není nejvhodnější pro citlivé vystihnutí charakteru územní diferenciace. Pro tento účel by byly nevhodnější územně-správní jednotky z let 1949–1960 (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Jelikož ale okresy administrativního členění z roku 1960 jsou oproti ostatním členěním územně největší, umožňují načítání dat za dříve užívané jednotky, čímž je možno vypořádat se se základním problémem dlouhodobých analýz u nás, kterým je měnící se struktura a počet statistických jednotek v čase. Načítání dřívějších menších okresů bylo provedeno na základě příslušnosti okresního města do použitých okresů. Jelikož hranice dřívějších menších jednotek neodpovídají vždy hranicím pozdějších jednotek, je skládání konstantního souboru jednotek tudíž pouze přibližné. Ze statistického hlediska jsou však tyto drobné odchylky zanedbatelné, protože právě na okresní města a jejich nejbližší zázemí většinou připadá zásadní podíl obyvatel i socioekonomických aktivit. Mimo to byly sloučeny venkovské okresy v zázemí velkých měst s příslušnými městskými okresy: Praha-město s Prahou-východ a Prahou-západ; Brno-město s Brnem-venkov; Plzeň-město s Plzní-sever; a Ostrava-město s Karvinou a Frýdkem-Místkem, tak, aby nebylo odtrháváno jádro od svého přirozeného zázemí a aby byl omezen počet jednotek s extrémními hodnotami (podobné řešení viz např. Marada 2001). Stejným způsobem byla na krajské úrovni spojena Praha se Středočeským krajem.

Použití ukazatele rozvoje socioekonomické úrovně regionů

Výběr ukazatelů má pro analýzu regionálních rozdílů zásadní vliv (viz např. Blažek 2002). Důležité je zejména si uvědomit, zda je popisovaný jev nositelem vývoje a změn a dá se u něj tudíž očekávat vyšší míra diferenciace a současně dobrá indikovatelnost vyspělosti regionů nebo zda již prošel procesem geografické difúze a dají se očekávat nižší a poměrně ustálené rozdíly mezi regiony. Vedle toho je také důležitá citlivost společnosti vůči regionálním rozdílům v příslušné sféře života. Vyšší citlivost totiž předurčuje snahu o vyšší míru regulací. Otázkou pak zůstává nakolik je společnost reálně schopna takové rozdíly ovlivňovat.

Pro tuto analýzu se autor rozhodl využít co nejširší spektrum ukazatelů jak ekonomických, tak sociálních a demografických. Základním limitujícím faktorem byla ze zřejmých důvodů dostupná datová základna. Bylo třeba nalézt takové ukazatele, které by měly dostatečnou vypovídací hodnotu a zároveň byly dostupné v dlouhodobých časových řadách. V průběhu času se přitom měnily nároky na strukturu publikovaných ukazatelů, zejména s měnící se ideologií státu, ale i na metodiku jejich výpočtu. Proto celé sledované období pokrývá pouze několik ukazatelů pravidelně publikovaných ve Sčítáních lidu anebo v oddíle státní statistiky Pohyb obyvatelstva. U některých ukazatelů se metodicky liší ukazatele použité v období první republiky a v 90. letech minulého století. Konečný soubor ukazatelů, který byl v analýze použit, je shrnut v tabulce 1³.

³ Podrobné zmapování datové základny a důvody výběru a způsobů konstrukce ukazatelů viz Štika 2002.

Tab. 1 – Použité ukazatele

Název ukazatele	Průměrná míra nezaměstnanosti	Ekonomický agregát +HDP/	Podíl EA	Výnosy daní z podnikání	Průměrné mzdy	Podíl EA v zemědělství	Podíl EA v terciéru	Ukazatele vzdělanosti	Kvocient kojenecké úmrtnosti
Data z let	1933, 1938, 1994, 1997, 2000	1967, 1975, 1982, 1989, 1996; 1996, 1998, 2000	1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001	1922, 1926, 1930, 1933, 1994, 1998, 2001	1967, 1975, 1982, 1989, 1996, 2000	1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001	1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001	1921, 1930, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001	1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2000

Pozn.: EA = ekonomicky aktivní obyvatelé; kurzívou jsou uvedeny údaje o HDP/byvv.

Ze sčítání lidu byly použity pravidelně publikované údaje o míře ekonomické aktivity obyvatelstva a o její struktuře. Ve sčítáních bylo možno získat i údaje o vzdělanosti. Ovšem struktura obyvatel dle vzdělání za okresy byla publikována až od roku 1961 (v roce 1950 byla zjišťována, ale nepublikována). V těchto letech autor použil tzv. index vzdělanosti definovaný jako součet podílu obyvatel starších 15 let se středoškolským vzděláním a dvojnásobku podílu vysokoškolsky vzdělaných (obdobně definovaný index viz Hampl 1996). Za první republiky byla publikována pouze data o podílu negramotných, která byl autor nucen použít a u kterých se předpokládalo obdobné, respektive inverzní regionální rozložení oproti indexu vzdělanosti. Další ucelenou řadu pak tvořila data o kojenecké úmrtnosti, pravidelně publikovaná v pramených dílech státní statistiky v oddíle Pohyb obyvatelstva, přičemž použitý údaj je vzhledem k možným meziročním výkyvům vždy aritmetický průměr za 3 roky (za uvedený rok, rok jemu předcházející a po něm následující).

Srovnání jednotlivých statistických ukazatelů

Z výsledků vývoje variability za jednotlivé ukazatele bylo patrné, že Theilův index a variační koeficient mají podle předpokladů velmi podobný průběh a chování v čase. Theilův index však dosahuje o řád nižších hodnot než variační koeficient. Omezení vlivu počtu jednotek při použití Theilova indexu nebylo prokázáno. Vzhledem k tomu, že Theilův index dosahuje řádově menších hodnot než variační koeficient, byly absolutní rozdíly ve variabilitě mezi okresní a krajskou úrovní také řádově menší. Relativně, vzhledem k velikostem obou indexů, však tyto rozdíly byly zhruba srovnatelné. Proto autor provedl porovnání výsledků Theilova indexu a variačního koeficientu pro kvocient kojenecké úmrtnosti za rok 1921, za použití tehdejších soudních okresů, tedy 329 jednotek a při použití 70 dlouhodobě srovnatelných jednotek, používaných v této práci. Theilův index dosáhl hodnot 0,0112 pro 329 jednotek a 0,0078 pro 70 jednotek a variační koeficient hodnot 0,1791 a 0,1203. Tyto rozdíly jsou tedy relativně srovnatelné a omezení vlivu počtu jednotek na míru variability u Theilova indexu lze proto považovat za diskutabilní.

Výsledky získané aplikací Giniho koeficientu byly podobné jako u předchozích dvou indexů, ale již se více odlišovaly a v některých případech dokonce krátkodobě vykazovaly i opačné vývojové trendy (například při analýze uka-

zatele vzdělanosti). Použití Giniho koeficientu tak může do jisté míry zpochybnovat objektivnost výsledků předchozích dvou indexů variability.

Použití směrodatné odchylky potvrdilo, že není vhodná pro vzájemné srovnávání různých ukazatelů. Na druhou stranu se ale prokázalo, že její význam spočívá právě v posouzení míry závažnosti naměřených výsledků variability. V případě nízké průměrné hodnoty zkoumaného ukazatele, kdy i malé výkyvy způsobují výrazné zvýšení variability, nemusí být závažnost takových rozdílů vzhledem k celkové úrovni daného ukazatele veliká, na což může upozornit inverzní vývoj směrodatné odchylky vůči ostatním indexům variability. Kombinované použití směrodatné odchylky a jiného indexu variability tudíž autor považuje za velmi účelné a významným způsobem doplňující získávané informace.

Výsledky analýzy

Při srovnání výsledků variability jednotlivých ukazatelů za celé sledované období bylo zjištěno, že nejnižších hodnot variability dosáhl podíl ekonomicky aktivních obyvatel, a to jak na okresní, tak na krajské úrovni (viz tab. 2)⁴. Podíl ekonomicky aktivních lze považovat za určitý ukazatel ekonomického potenciálu regionu. Ukázalo se však, že míra ekonomické aktivity se v naší republice mezi regiony příliš neliší, a to po celé sledované období, a i vzhledem k tomu, že v průběhu času došlo u tohoto ukazatele pouze k relativně malému posunu průměrné hodnoty, nelze ho považovat za nositele změn.

Relativně nízkých hodnot variability dosahovaly i průměrné mzdy (viz obr. 1) a od nich odvozený ekonomický agregát charakterizující výkonnost regionální ekonomiky. U obou těchto ukazatelů přitom došlo ke zvýšení variability od začátku 90. let, přičemž rostla i jejich průměrná hodnota. Analýza vývoje pořadí jednotlivých okresů podle výše průměrných mezd prokázala, že se až do roku 2000 na předních místech udržovaly některé okresy severních Čech a Moravy, tj. okresy s největším strukturálním postižením. Tyto údaje

Tab. 2 – Srovnání nejvyšších naměřených hodnot měr variability u jednotlivých ukazatelů

	Variační koeficient		Theilův index		Giniho koeficient	
	okresy	kraje	Okresy	kraje	okresy	Kraje
Nezaměstnanost	0,6158	0,4850	0,0308	0,0255	0,3195	0,2521
Daně z podnik.	1,3875	0,8151	0,0659	0,0410	0,2861	0,2730
Sekt. str. – zem.	0,6820	0,4518	0,0357	0,0257	0,3761	0,2631
Sekt. str. – terc.	0,3166	0,2080	0,0172	0,0117	0,0951	0,0755
Ekon. agregát	0,2818	0,1627	0,0143	0,0085	0,1153	0,0709
HDP/obyv.	–	0,3315	–	0,0166	–	0,0790
Prům. mzdy	0,1798	0,1400	0,0094	0,0082	0,0406	0,0375
Ekon. aktivní	0,0789	0,0517	0,0041	0,0028	0,0386	0,0315
Vzdělanost	0,3877	0,2547	0,0203	0,0138	0,2055	0,1551
Koj. úmrtnost	0,3298	0,2261	0,0237	0,0162	0,2106	0,1120

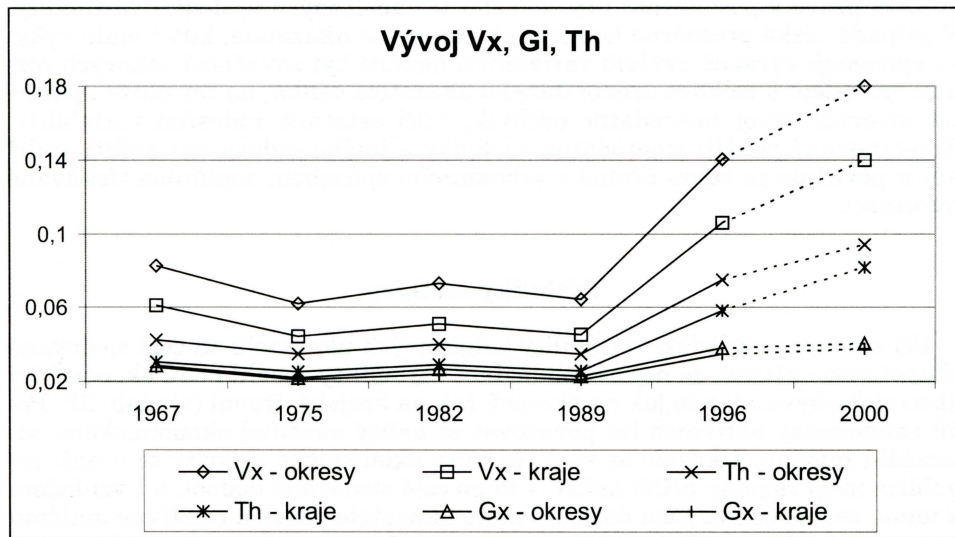
Zdroj: Štika 2002

Pozn.: tučně jsou vyznačena absolutní maxima

⁴ Při srovnání různých ukazatelů lze porovnávat pouze variační koeficient, Theilův index a Giniho koeficient. Směrodatná odchylka, jejíž velikost je ovlivněna konkrétními naměřenými hodnotami daných veličin, není pro tato srovnání využitelná.

Obr. 1 – Vývoj variability průměrných mezd dle indexů variability (variační koeficient – Vx, Giniho koeficient – Gi, Theilův index – Th)

Zdroj: Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství (bez JZD) v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství v letech 1967, 1975, 1982; Hampl 1999; interní materiály, Okresy ČR 2000, vlastní výpočty autora

potvrzují domněnky, že v těchto oblastech přetrvávají některé strukturální deformace výše průměrných mezd z komunistického období. Je dobré na tomto místě připomenout, že právě průměrné mzdy patří mezi sociálně velmi citlivé ukazatele.

Data za ekonomický agregát byla na krajské úrovni doplněna od roku 1996 také dostupnými údaji o HDP na obyvatele. Tyto údaje vykazovaly vyšší úroveň variability než ekonomický agregát. Za zmínku stojí, že zatímco u Giniho koeficientu byl tento rozdíl relativně malý, u variačního koeficientu a u Theilova indexu byl dvojnásobný. Mezi sledovanými roky 1996–2000 vykázaly všechny ukazatele stálý růst variability HDP na obyvatele. I tak ovšem variabilita tohoto ukazatele nebyla extrémní a pohybovala se na nižší úrovni než například variabilita míry nezaměstnanosti. Tato data naznačují, že hodnoty ekonomického agregátu nahrazují HDP na obyvatele jen částečně a nelze je navzájem zaměňovat.

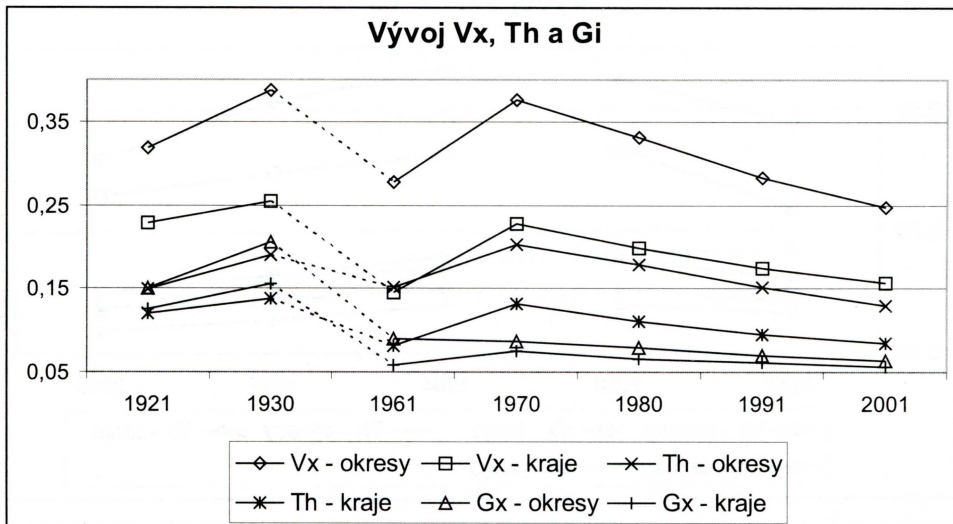
Další skupinu ukazatelů dle nejvyšší dosažené míry variability tvořil podíl ekonomicky aktivních v terciéru, ukazatele vzdělanosti a kvocient kojenecké úmrtnosti. U podílu ekonomicky aktivních v terciéru však byly nejvyšší hodnoty variability dosaženy již v letech 1950 a 1961 a od té doby dochází k trvalému poklesu variability měřenému variačním koeficientem, Theilovým indexem a Giniho koeficientem a ke stagnaci směrodatné odchylky. To je podle autora dáno hrubým vymezením jednotlivých sektorů ve statistických publikacích z komunistického období a zejména pak velice širokým vymezením terciéru. Je patrné, že jako nositel změn by lépe sloužil úžeji vymezený kvartér. Takovéto údaje však pro dlouhodobá srovnání nejsou bohužel k dispozici.

Podobně tomu bylo i u ukazatelů vzdělanosti, které nejvyšších hodnot variability dosáhly v roce 1930 a v roce 1970 (viz obr. 2), a poté u nich docházelo k neustálému poklesu variability měřenému indexy variability. Ten podle výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2001 poněkud překvapivě pokračuje.

Obr. 2 – Vývoj variability ukazatelů vzdělanosti dle indexů variability (variační koeficient – Vx, Giniho koeficient – Gi, Theilův index – Th)

Zdroj: ČSÚ, vlastní výpočet autora

Pozn: Údaje za roky 1921 a 1930 značí gramotnost, v ostatních letech se jedná o index vzdělanosti

čoval i v průběhu 90. let. Je však třeba upozornit na skutečnost, že v celém poválečném období rostla směrodatná odchylka, takže pokles relativní variability byl doprovázen rychlým nárůstem průměrných hodnot. Z toho vyplývá, že relativní variabilita měřená indexy variability sice klesala, ale absolutní rozdíl mezi regiony se zvětšovaly.

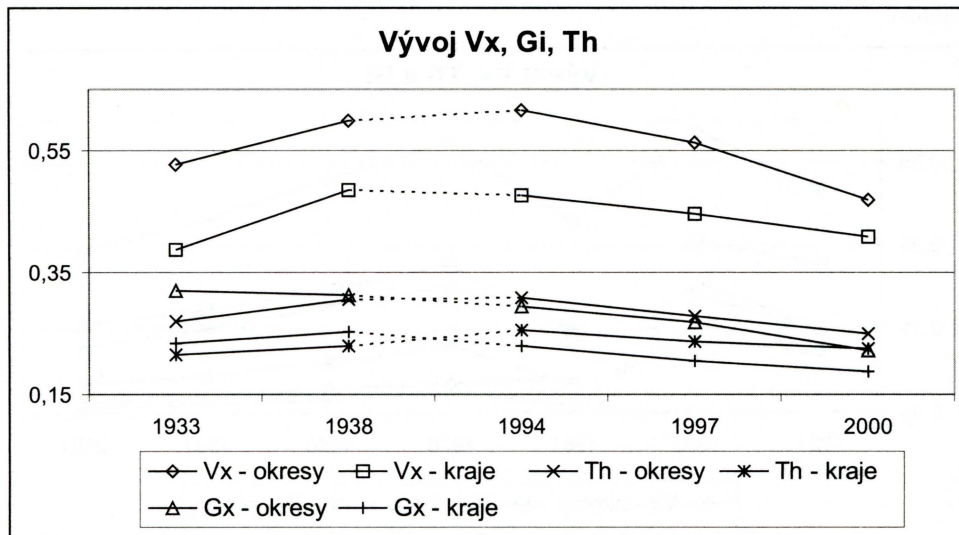
Naproti tomu variabilita u kojenecké úmrtnosti od 80. let prudce stoupá (dle výsledků variačního koeficientu, Theilova indexu a Giniho koeficientu), ale je doprovázena výrazným poklesem průměrných hodnot. Lze proto říci, že kojenecká úmrtnost je v současné době již ustálená na nízké a nivelizované úrovni. Poměrně vysoká relativní variabilita měřená indexy variability (variační koeficient, Theilův index a Giniho koeficient) je způsobována tím, že při nízké průměrné hodnotě se značně projevují i malé regionální výkyvy.

Nejvyšší hodnoty variability byly zaznamenány u podílu ekonomicky aktivních v zemědělství, u míry nezaměstnanosti a především u výnosů daní z podnikání. Relativní variabilita ekonomicky aktivních v zemědělství se udržovala po celé sledované období na srovnatelné úrovni. K určitému nárůstu došlo po roce 1989, kdy zároveň došlo k radikálnímu snížení dosahovaných hodnot, které však s výjimkou 50. let klesaly neustále. Tomu odpovídá vývoj směrodatné odchylky, která již od období první republiky (opět s výjimkou 50. let) neustále klesala. Vysoká variabilita tohoto ukazatele je dána jeho podstatou. Zatímco venkovské regiony dosahují relativně vysokých hodnot, v silně urbanizovaných regionech se blíží nule.

U nezaměstnanosti (viz obr. 3) bylo nejvyšších hodnot variability, měřených variačním koeficientem, Theilovým indexem a Giniho koeficientem, dosaženo na začátku 90. let, kdy však průměrné hodnoty byly velice nízké. Úroveň variability nezaměstnanosti v 90. letech se přitom výrazně nelišila od úrovně z období 1. republiky. Naopak směrodatná odchylka v průběhu 90. let neustále rostla v souvislosti s nárůstem průměrné míry nezaměstnanosti. Na-

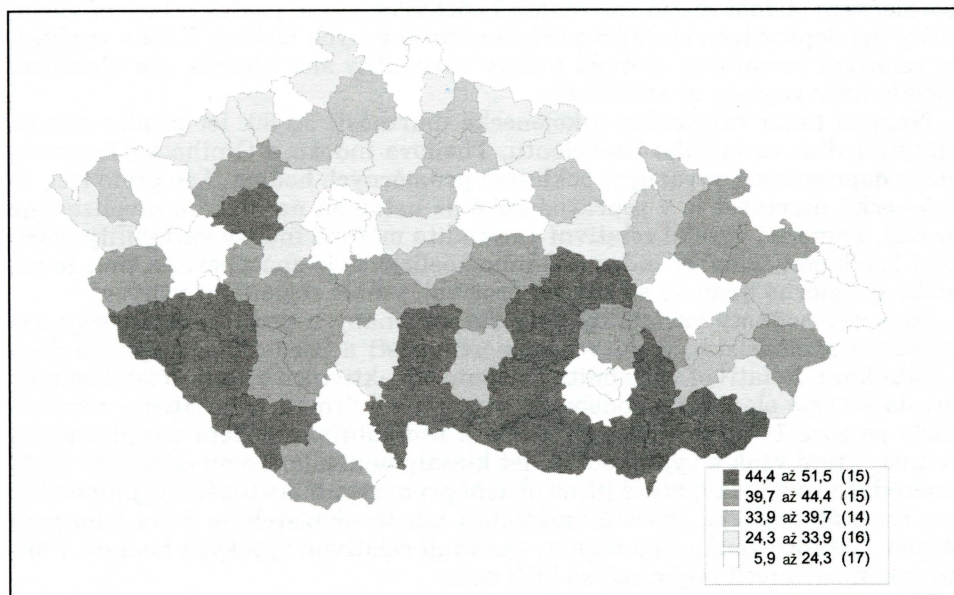
Obr. 3 – Vývoj variability nezaměstnanosti dle indexů variability (variační koeficient – Vx, Giniho koeficient – Gi, Theilův index – Th)

Zdroj: Nečas 1938, Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí (1994, 1997, 2000), vlastní výpočet autora

Obr. 4 – Průměrné pořadí okresů za všechny ukazatele

Zdroj: Štika 2002

měřené vysoké hodnoty variability ve srovnání s jinými ukazateli jsou u míry nezaměstnanosti ještě více umocňovány velmi silnou sociální vnímavostí obyvatelstva regionů vůči této problematice.

Zcela nejvyšších hodnot variability dosáhly výnosy daní z podnikání, a to konkrétně v roce 1926. Na tomto místě je však třeba zmínit, že za první re-

publiky byl pochopitelně jiný daňový systém a jiná progresivita zdanění, což může variabilitu daňových výnosů značně ovlivnit. Stále vysokou variabilitu si však tento ukazatel udržoval i po celou dobu devadesátých let. To odpovídá také poměrně vysoké stabilitě pořadí jednotlivých regionů v průběhu 90. let. Na základě těchto skutečností se zdá, že právě ukazatel výnosů daní z podnikání lze považovat za jeden z možných ukazatelů „úspěšnosti“ jednotlivých regionů v průběhu 90. let.

Vedle výše zmíněných skutečností tato práce také prokázala, že významnými faktory určujícími dlouhodobou úspěšnost regionů jsou jednak postavení regionálních center v hierarchii osídlení a jednak geografická poloha daného regionu (též viz např. Hampl, Müller 1996). Za tímto účelem bylo u každého ukazatele spočítáno průměrné pořadí jednotlivých okresů v čase. Z těchto průměrných pořadí za jednotlivé ukazatele bylo vytvořeno jedno celkové průměrné pořadí za každý okres. Na obrázku 4 je na první pohled patrná zonalizace ve směru od severoseverozápadu k jihovýchodu. Toto členění vychází z duality průmyslový sever – zemědělský jih (viz např. Hampl 1996). Z obrázku 4 je patrný i význam postavení regionálních center v hierarchii osídlení – mezi okresy s nejnižším výsledným průměrným pořadím se umístila všechna krajská města s výjimkou Jihlavy. Mezi 11 okresů s městy, která Hampl, Müller (1996) radí mezi hierarchicky nejvýše postavené a označují je jako velká města, se prosadil pouze okres Karlovy Vary, v němž se v současnosti nachází krajské město.

Mezinárodní srovnání se zeměmi EU

V dnešní době nelze snad ani jinak než při podrobnějším pohledu zasazovat národní analýzy do kontextu EU, jejímž členem se Česká republika stane v roce 2004. Veškerá mezinárodní srovnání regionálních rozdílů, respektive regionální variability, narážejí na problém srovnatelnosti. Ten vyplývá jednak z toho, že daný ukazatel může být v různých státech definovaný různě a jednak z nestejněho počtu regionálních jednotek v jednotlivých zemích. Navíc i velikosti těchto jednotek jsou rozdílné. Problému nestejných definic se členským státům Evropské unie daří předcházet tím, že postupně přecházejí na jednotné výstupy ze svých národních statistik, koordinované Eurostatem. Problém nestejněho počtu jednotek však nemá v dohledné době řešení, protože statistika na Evropské úrovni se zabývá převážně regiony NUTS II a III a těch je v každém státu různý počet a jak bylo zmíněno výše, nejsou ani velikostně příliš srovnatelné. Proto je nutné při porovnávání regionální variability různých států a vytváření příslušných závěrů, mít tyto okolnosti na paměti. S tím souvisí i to, že Eurostat používá nejčastěji jako ukazatel variability směrodatnou odchylku, o jejichž výhodách a nevýhodách již bylo pojednáno výše.

Pro alespoň orientační srovnání české regionální variability bylo vzhledem k dostupným datům provedeno porovnání směrodatné odchylky míry neza-

Tab. 3 – Porovnání směrodatné odchylky průměrné míry nezaměstnanosti

	CZ*	A	B	D	E	EL	F	FIN	I	UK	EU15
1994	1,6	0,9	3,3	4,0	5,4	2,4	2,0	2,5	6,2	2,4	6,0
1999	3,6	1,1	4,3	4,3	5,7	2,0	2,5	3,2	7,9	2,6	5,5

Zdroj: Second Cohesion Report – Figures

*Pozn.: údaje za státy EU i za ČR jsou za regiony NUTS II, ale druhý údaj za ČR je z roku 2000.

městnanosti s vybranými státy EU za roky 1994 a 1999 (viz tabulka 3). Použité údaje za ČR jsou však za roky 1994 a 2000. To však vzhledem ke všem ostatním metodickým obtížím s počtem a velikostí regionálních jednotek nehraje podstatnou roli.

Na první pohled se zdá, že ČR má ve srovnání se státy EU relativně nízké regionální rozdíly, nedosahující průměru EU. U údajů za rok 1994 je však třeba připomenout, že tehdejší míra nezaměstnanosti v ČR dosahovala extrémně nízkých hodnot a jak už bylo několikrát poukázáno, tyto rozdíly zohledňují i výsledky směrodatné odchylky. Hodnoty z roku 1999 jsou v tomto směru už věrohodnější a i ty ukazují naše regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti jako srovnatelné s evropskými poměry. Tyto údaje jsou však spíše orientační a nelze z nich utvářet jednoznačné a zjednodušující závěry (viz zmiňované rozdílné počty jednotek, různá úroveň nezaměstnanosti v různých zemích, vliv extrémních hodnot apod.) Lze tedy spíše konstatovat, že v tomto případě regionální variabilita v ČR nijak výrazně nevybočuje z hodnot v členských státech EU.

Závěr

Práce prokázala, že současné regionální rozdíly významně nepřevyšují dlouhodobě dosažené hodnoty. Z výsledků není patrný jasný trend zvyšování regionálních rozdílů ani jejich snižování. Jako ukazatel s nejvyšší relativní mírou variability byl hodnocen výnos daní z podnikání, naopak nejnižší variabilitu vykazoval podíl ekonomicky aktivních obyvatel. Mezi společensky citlivými ukazateli vykazovala největší relativní variabilitu míra nezaměstnanosti. Naproti tomu průměrné mzdy patřily do skupiny ukazatelů s nejnižší relativní variabilitou (měřeno variačním koeficientem, Giniho koeficientem a Theilovým indexem). Mimo tato fakta se také potvrdila obecně přijímaná hypotéza, že významnými faktory ovlivňujícími úspěšnost regionů jsou postavení regionálních center v hierarchii osídlení a geografická poloha daného regionu. Na základě zkušenosti s využíváním různých ukazatelů variability autor doporučuje využívat kombinaci směrodatné odchylky a alespoň některého z indexů variability (variační koeficient, Theilův index, Giniho koeficient). V souvislosti s tím se však nepotvrdil předpoklad, že Theilův index významným způsobem ovlivňuje vliv počtu územních jednotek na míru variability.

Literatura:

- BACHTLER, J., DOWNES, R., GORZELAK, G. (2000): Transition, cohesion and regional policy in Central and Eastern Europe. Hampshire, Ashgate Publishing, 378 s.
- BLAŽEK, J. (1994): Regionální analýza kapitálového trhu v České republice. Sborník ČGS, 99, Nakl. ČGS, Praha, č. 4, s. 225-233.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období. Geografie-Sborník ČGS, 101, ČGS, Praha, č. 4, s. 265-277.
- BLAŽEK, J. (2002): Regionální rozvoj a regionální politika – obecné problémy a specifika ČR v období transformace. Habilitační práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, nestr.
- DUNFORD, M. (1996): Disparities in employment, productivity and output in the EU: the roles of labour market governance and welfare regimes. Regional Studies 30, č. 4, s. 339-357.
- CASELLAS, A., GALLEY, C. A. (1999): Regional definitions in the European Union: A question of disparities? Regional Studies 33, č. 6, s. 551-558.
- COOMBES, M., WONG, C. (1994): Methodological steps in the development of multivariate indexes for urban and regional policy analysis. Environment and Planning A 26, s. 1297-1316.

- GREGORY, I. N., DORLING, D., SOUTHALL, H. R. (2001): A century of inequality in England and Wales using standardized geographical units. *Area* 33, č. 3 s. 297-311.
- HAMPL, M. (1996): Transformační procesy a předpoklady dalšího vývoje systému osídlení; in: Hampl, M. a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 91-117.
- HAMPL, M. (1999): The development of regional systém and societal transformation in the Czech Republic; in: Hampl, M. a kol.: *Geography of societal transformation in the Czech Republic*. KSGRR, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 27-101.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1996): Komplexní organizace systému osídlení; in: Hampl, M. a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 53-89.
- HOFER, H., WÖRGÖTTER, A. (1997): Regional per capita income convergence in Austria. *Regional Studies*, 31, č. 1, s. 1-12.
- MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. *Geografie–Sborník ČGS 106, ČGS, Praha, č. 1, s. 12-25*.
- MARTIN, R. (1997): Regional unemployment disparities and their dynamics. *Regional Studies* 31, č. 3, s. 237-252.
- NEČAS, J. (1938): Nezaměstnanost a podpůrná péče v Československu. Publikace sociálního ústavu č. 73, Praha, 80 s.
- ŠTIKA, R. (2002): Vývoj meziregionálních rozdílů na území Česka od roku 1918. Magisterská práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 118 s.
- TERRASI, M. (1997): Italy versus Spain on regional disparities. Konferenční příspěvek. European Urban and Regional Research Network 1997 European Conference, Europa-Universität Viadrina, Frankfurt, Německo, 17 s.
- TOMEŠ, J. (1996a): Specifická nezaměstnanost v České republice v regionálním srovnání. *Geografie–Sborník ČGS, 101, ČGS, Praha, č. 4, s. 278-295*.
- TOMEŠ, J. (1996b): Vývoj regionálních rozdílů v nezaměstnanosti jako indikátor transformačních změn; in: Hampl, M. a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 255-302.
- VILLAVERDE CASTRO, J. (1996): Interprovincial inequalities in Spain, 1955-91. *European Urban and Regional Studies* 1996, č. 3, s. 339-369.
- Second Report on Economic and Social Cohesion, European Comision. Porovnání krajů – vybrané ukazatele 1995–2000. ČSÚ, 2001, Praha, 145 s.

Summary

REGIONAL DISPARITIES IN CZECHIA IN 1990S IN MODERN DEVELOPMENT CONTEXT

The evolution of regional differentiation during the transformational period – after the fall of communism – has been a rather frequently studied theme in the geographical literature in the Czech Republic. These scientific works are focused on specific factors of this evolution and they appraise the position of the regions according to relevant indicators. This paper is inspired by a similar topic but its aim is to put this evolution into the context of long-term experience since the establishment of Czechoslovakia in 1918.

A wider set of indicators was used in order to make the analysis more objective, including unemployment rate, economic aggregate per capita (supplemented by gross domestic product per capita, which is published on the regional level in the Czech Republic just from the mid-1990s), percentage of economically active people, revenue from corporate income taxes, average monthly wages, percentage of economically active people in agricultural and tertiary sectors, indicators of education and infant mortality rate – see Table 1. It was taken into account that the choice of indicators has a fundamental influence on the analysis of regional differentiation (e.g. Blažek 2002). It is important to distinguish whether the described phenomenon really indicates the development changes or if it has already come through the process of geographical diffusion and one may expect a rather low difference among regions. Another quite limiting factor for the selection of indicators was

no doubt the availability of data. All the indicators were studied on two regional levels: NUTS III regions (kraj) and NUTS IV regions (okres).

Appropriate attention was also paid to evaluating the suitability of several statistical tools chosen for the measurement of variability among the regions. These were the standard deviation, the coefficient of variation from which it is derived, the standardised form of Theil's index and Gini's coefficient. The results of the analysis showed that the assumed limitation of Theil's index of the influence of the number of territorial units on the variability, which was one of the reasons for its use, was rather questionable.

It has proved to be beneficial to combine the results of standard deviation with at least one of the other indicators. The standard deviation shows "the absolute variability" dependent on the measured values and therefore it is not suitable for comparing the variability of different indicators. On the other hand the other indexes, more suitable for this comparison, show "the relative variability" according to the mean value. For example, when the mean is small, these indexes show relatively high variability even though the real regional differences might be rather negligible. This can be easily demonstrated by the results of standard deviation.

From the results of the analysis (see Table 2) one can see that three groups of indicators were formed according to their variability. The first one, with lowest variability, consists of the percentage of economically active people and, more surprisingly, average wages and economic aggregate describing the performance of the regional economy (supplemented by real data on GDP per capita). This shows that the socially sensitive indicators do not necessarily have to be the ones with the highest variability.

The second group comprises the percentage of economically active people in the tertiary sector, indicators of education and infant mortality rate. The former two reached their highest variability in 1950 and 1961 and in 1930 and 1970 respectively and since then their variability has been decreasing. This is contrary to the expectation that variability at the level of education would grow during the 1990s. The relative variability of the infant mortality rate has been growing since the 1980s but the absolute regional differences are quite low.

In the group of indicators with the highest variability one can find the percentage of economically active people in agriculture, the unemployment rate and the revenue from corporate income taxes. These findings are not surprising. In the case of the unemployment rate it is important that the level of regional differentiation in the 1990s does not differ significantly from that in the 1930s and can be explained by the transformation process. The corporate income revenue seems to be one of the indicators of regional growth as it had a steadily high value of variability throughout the 1990s.

A more general look at the results revealed that important factors of the long-term success of the regions are the position of the regional center in the hierarchy of the settlement and also the horizontal geographical location of the region. The long-term results proved the sustaining zonality in the development of regions from the north-northwest to the south-southeast. What is also obvious is that the position of the regional capitals in the hierarchy of the settlement plays an important role in the successful development of their surrounding areas.

A brief comparison with EU member states (see Table 3) proved that regional differentiation in the Czech Republic is at least at the same level as is the differentiation in the most developed parts of Europe.

Fig. 1 – Trends in the variability of average monthly wages (coefficient of variation, Theil's index and Gini's coefficient)

Fig. 2 – Trends in the variability of indicators of education (coefficient of variation, Theil's index and Gini's coefficient)

Fig. 3 – Trends in the variability of the unemployment rate (coefficient of variation, Theil's index and Gini's coefficient)

Fig. 4 – Average rank of the region for all indicators used (NUTS IV regions)

(Pracoviště autora: autor je postgraduálním studentem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail Rudolf.Stika@czechinvest.org.)

Do redakce došlo 22. 10. 2003

VLADISLAV KRÍŽ

AKUMULACE ŘÍČNÍHO ODTOKU NÁDRŽEMI V POVODÍ HORNÍHO TOKU ODRY NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY

V. Kříž: *Accumulation of river run-off through water reservoirs in the upper part of the Odra River basin in the territory of the Czech Republic.* – Geografie – Sborník ČGS, 109, 1, pp. 27–35 (2004). In accordance with the present world trend, the hydrological research in Czechia has been recently aimed at anthropogenous changes of water regime in the landscape. Systematic research in this sense in the Odra River basin brings a relatively comprehensive view on the “anthropogenous hydrology” of this basin. Reservoirs of the Odra water management system have a significant transformation impact on the water regime of rivers. Especially their accumulation effect is the main subject of this paper.

KEY WORDS: water regime – anthropogenous impacts – accumulation effect – Czechia – Odra River basin.

Autor s poděkováním uvádí, že příspěvek byl zpracován v rámci grantu Grantové agentury ČR č. 205/02/1187.

Úvod

V 70. letech 20. století byl hydrologický výzkum v České republice, v souladu s aktuálním světovým trendem v hydrologii, výrazněji orientován na antropogenní změny vodního režimu v krajině (Kříž 2000). V uvedeném zaměření měl v Česku již soustavný charakter výzkum probíhající v povodí Odry a přinesl poměrně ucelený obraz „antropogenní hydrologie“ tohoto povodí. K pozitivním výsledkům výzkumu hydrologického režimu Odry přispívá rovněž spolupráce univerzitních pracovišť – Ostravské univerzity v Ostravě a Slezské univerzity v Katovicích – jak je patrné z řady publikací a edicí (např. Kříž, Prášek, Jankowski (eds.) 1993; Jankowski, Rzetala (eds.) 2003; Jankowski (ed.) 1996; Buzek, Rzetala (eds.) 2001 a mnoho dalších). Významný transformační vliv na vodní režim řek mají nádrže vodohospodářské soustavy Odry. Zejména jejich akumulacnímu efektu je proto věnován tento příspěvek.

Ovlivnění průtoků v povodí horního toku Odry

Již na počátku 80. let 20. století byly stanoveny úseky toků s ovlivněnými měsíčními průtoky (Q_m), avšak i s ovlivněnými charakteristikami malých průtoků a ovlivněnými kulminačními průtoky při povodních (Kříž, Schneider 1983). U průměrných měsíčních průtoků bylo postižení průtokových změn založeno na testování čtyř zvolených kritérií pro jejich významnou změnu. Podle prvního kritéria se pokládá za významnou změna, kdy hodnota průměrného měsíčního průtoku (Q_m) se od dlouhodobého průměrného průtoku sledova-

ného měsíce v příslušném profilu (Q_{ma}) liší o více než 5 %. Podle druhého kritéria byla za významnou považována změna Q_m větší, než je tzv. centimetrová chyba čtení vodního stavu odpovídajícího Q_{ma} na příslušném vodočtu. Třetí kritérium spočívá v posouzení odlišnosti hodnot statistických charakteristik řad průměrných měsíčních průtoků ve vodoměrných profilech pod nádržemi za období před a po stavbě přehrady. Čtvrtým kritériem byl test homogenity řad Q_m metodou dvojné součtové čáry. Do konkrétní kvantifikace, kterou vyžadovaly první dvě kritéria, se zahrnovaly změny způsobené manipulacemi na nádržích, určené metodou objemových změn a změny působené užíváním vody, stanovené bilanční metodou.

K ovlivnění kulminačních průtoků dochází v úsecích toků pod nádržemi s retenčním obsahem a tam, kde se provedly rozsáhlé úpravy toků, spojené s jejich ohrázkováním. Pro určení významného ovlivnění malých průtoků byl využit test homogenity řad průměrných denních průtoků překročených po dobu 364, 355 a 330 dnů v roce (Q_{364d} ; Q_{355d} ; Q_{330d}) a další postupy, včetně výskytu malých průtoků pod nádržemi. V povodí horní Odry jsou na území ČR malé průtoky ovlivněny v úsecích toků, jejichž délka dosahuje 24,4 % celkové délky všech toků s povodím větším než 5 km². Průměrné měsíční průtoky jsou ovlivněné na 11,3 % a kulminační průtoky na 11,8 % celkové délky toků (Červený a kol. 1984).

Impulsem pro paralelní vyhodnocování aktuálních (často ovlivněných) měsíčních průtoků a tzv. neovlivněných měsíčních průtoků byla práce V. Kříže a B. Schneidra z roku 1981. Upozornila na problematiku homogenizace časových řad měsíčních průtoků a na vhodnost stanovení míry ovlivnění těchto průtoků. K dalšímu oživení těchto námětů dochází v 90. letech 20. století (výzkumné zprávy Projektu Odra, Výzkumný ústav vodohospodářský, Praha).

K poznání antropogenního ovlivnění velikosti průtoků řek povodí Odry, avšak i dalších složek hydrologického režimu, přispěla řada prací z 90. let 20. století i prací současných (k nejvýznamnějším náleží: Kříž, Schneider 1993; Jankowski (ed.) 1996; Kaňok 1997; Absalon, Czaja, Jankowski, Kaňok, Kříž 1997; Řehánek 2000; Kříž 2003 a další). Z uvedených prací vyplývá, že rozhodující vliv na průtokový režim řek má hospodaření s vodou na nádržích s přímými odběry vody pro potřeby zásobování pitnou a užitkovou vodou.

Ovlivnění průměrných měsíčních průtoků způsobují odběry vody z povrchových toků a nádrží a vody (odpadní) vypouštěné do toků. R. Sochorec (1997) uvádí míru ovlivnění průměrných měsíčních průtoků (MO) jako poměr mezi absolutní hodnotou velikosti součtu jednotlivých ovlivnění ($|\Sigma OVL|$) a skutečným proteklým množstvím vody daným profilem (Q_m):

$$MO = \frac{|\Sigma OVL|}{Q_m} \cdot 100 [\%] \quad (1)$$

Průměrné míry ovlivnění měsíčních průtoků v období 1979–1990 ve vybraných vodoměrných stanicích v povodí Odry jsou sestavené v tabulce 1. Největší hodnoty vykazují stanice pod přehradami. Velké ovlivnění všech stanic pod přehradami je dáno snahou o maximální využití akumulované vody v nádržích pro odběry, ať již pro Ostravský oblastní vodovod nebo pro průmyslové závody. Tím dochází k podstatnému ochuzení vodnosti toků pod přehradami (Sochorec 1997; Jankowski, Kříž, Sochorec 2000).

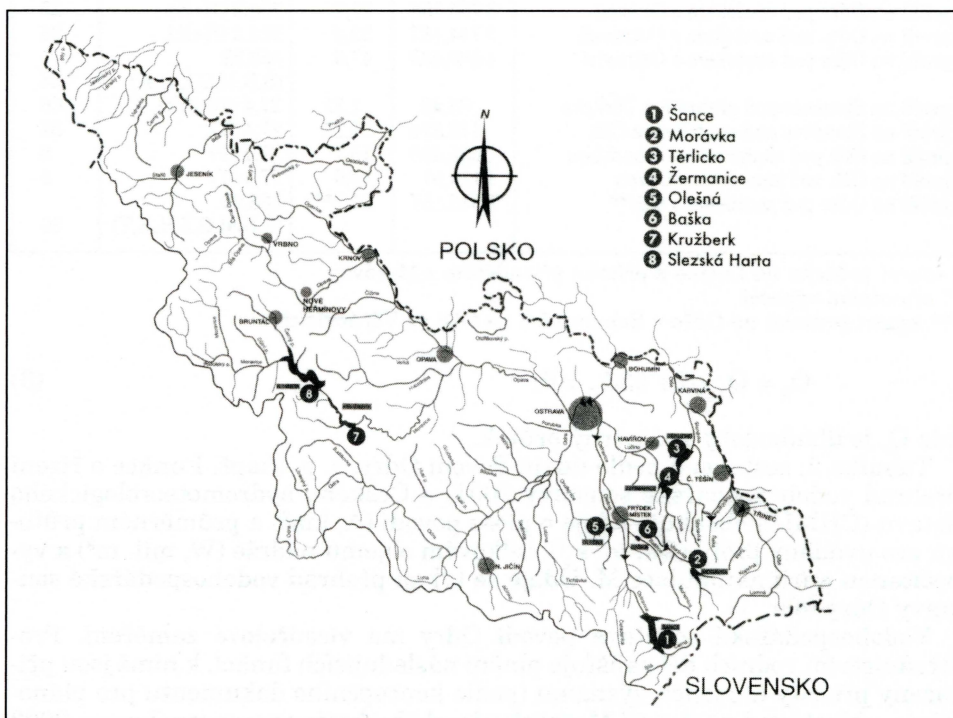
Tab. 1 – Průměrné míry ovlivnění ve vybraných stanicích v povodí Odry (Sochorec 1997)

Stanice	Tok	Míra ovlivnění (v %)
Žermanice p. př	Lučina	473,6
Šance p. př	Ostravice	358,2
Bludovice	Lučina	180,0
Kružberk p. př	Moravice	179,4
Těrlicko p. př	Stonávka	165,2
Raškovice – tok	Morávka	93,7
Branka	Moravice	78,9
Morávka p. př	Morávka	73,6
Karlov	Moravice	51,8
Sviadnov	Ostravice	51,8

Akumulace říčního odtoku nádržemi

O rozsahu vodohospodářského využití vodních zdrojů, které představuje odtok vody v říční síti, a o prostorovém rozložení využívání říčního odtoku, poskytují informace vhodná míra akumulace vody nádržemi. Zvolená míra akumulace říčního odtoku nádrží (M) je vyjádřena podílem celkového objemu nádrže (W) a průměrného dlouhodobého odtoku (O_a):

$$M = \frac{W}{O_a} \cdot 100 [\%] \quad (2)$$

Obr. 1 – Nádrž Bartošovice I v povodí Bartošovického potoka. Foto archiv ZVHS.

Tab. 2 – Akumulace říčního odtoku údolními nádržemi

Profil	A [km ²]	Q _a [m ³ .s ⁻¹]	W [mil.m ³]	M [%]
Ostravice pod přehradou Šance	146,35	3,23	61,8 (Šance, Š)	61
profil na Ostravici nad soutokem s Bašticí	302,984	6,25	61,8 (Š)	31
Baštice pod přehradou Baška	12,4	0,130	1,08 (Baška, B)	26
profil na Bašticí nad soutokem s Ostravicí	18,3	0,365	1,08 (B)	9
profil pod soutokem Ostravice s Bašticí	321,284	6,62	62,88 (Š+B)	30
profil na Ostravici nad soutokem s Morávkou	322,091	6,63	62,88 (Š+B)	30
Morávka pod přehradou Morávkou	63,3	1,79	12,1 (Morávka, M)	21
profil na Morávce nad soutokem s Ostravicí	149,225	4,16	12,1 (M)	9
profil pod soutokem Ostravice s Morávkou	471,346	10,8	74,98 (Š+B+M)	22
profil na Ostravici nad soutokem s Olešnou	506,26	11,3	74,98 (Š+B+M)	21
Olešná pod přehradou Olešnou	33,6	0,544	4,41 (Olešná, O)	26
profil na Ostravici pod soutokem s Olešnou	567,147	12,3	79,39 (Š+B+M+O)	20
profil na Ostravici nad soutokem s Lučínou	619,248	13,0	79,39 (Š+B+M+O)	19
Lučina pod přehradou Žermanice	45,46	1,77*	25,3 (Žermanice, Ž)	45
profil na Lučině nad soutokem s Ostravicí	197,135	2,45	25,3 (Ž)	33
profil na Ostravici pod soutokem s Lučínou	816,383	15,4	104,69 (Š+B+M+O+Ž)	21
profil na Ostravici nad soutokem s Odrou	856,79	15,6	104,69 (Š+B+M+O+Ž)	21
Moravice pod přehradou Slezská Harta	464,31	5,47	218,7 (Slezská Harta, H)	127
Moravice pod přehradou Kružberk	566,67	6,44	35,5 (Kružberk, K)	17
profil pod Kružberkem	566,67	6,44	254,2 (H+K)	125
profil na Moravici nad soutokem s Opavou	601,077	8,97	254,2 (H+K)	90
profil na Opavě pod soutokem s Moravicí	1 846,927	16,6	254,2 (H+K)	48
profil na Opavě nad soutokem s Odrou	2 088,829	17,8	254,2 (H+K)	45
profil na Odře pod soutokem s Opavou	3 705,158	31,7	254,2 (H+K)	25
profil na Odře nad soutokem s Ostravicí	3 744,137	32,0	254,2 (H+K)	25
profil na Odře pod soutokem s Ostravicí	4 569,403	47,6	358,89 (Š,B,M,O,Ž,H,K)	24
profil na Stonávce pod přehradou Těrlicko	83,49	1,32	27,4 (Těrlicko, T)	66
profil na Stonávce nad soutokem s Olší	119,574	1,72	27,4 (T)	51
profil na Olši pod soutokem se Stonávkou	656,468	10,7	27,4 (T)	8
profil na Olši nad soutokem s Odrou	1 114,57	13,9	27,4 (T)	6
profil na Odře pod soutokem s Olší**	5 835,157	61,7***	386,29 (Š,B,M,O,Ž,H,K,T)	20

* součet průtoku na Lučině a přítoku přivaděčem z Morávky

** orientační výpočet

*** součet průtoku na Odře v Bohumině a na Olši ve Věřňovicích

$$O_a = Q_a \cdot (31\,536 \cdot 10^3) \quad (3)$$

kde Q_a je dlouhodobý průměrný průtok.

Tabulka 2, sestavená podle údajů Povodí Odry, s. p. (např. Funkce a řízení přehrad vodohospodářské soustavy 2001) a Českého hydrometeorologického ústavu (ČHMÚ), obsahuje údaje o ploše povodí (A, km²) a průměrném průtoku pro uváděný profil (Q_a, m³.s⁻¹), celkovém objemu nádrže (W, mil. m³) a vypočítanou mírou akumulace M. Údaje se týkají přehrad vodohospodářské soustavy Odry (obr. 1).

Vodohospodářská soustava povodí Odry má víceúčelové zaměření. Pro střednictvím vodních děl zajišťuje plnění následujících funkcí, k nimž jsou přiřazeny priority dle jejich významu (podle koncepčního dokumentu pro plánování v oblasti vod na území Moravskoslezského kraje zpracovaného v r. 2003 státním podnikem Povodí Odry): zásobení pitnou vodou – 1, zabezpečení mi-

Tab. 3 – Akumulace odtoku drobných toků malými nádržemi

Vodní tok	Název vodní nádrže	Katastrální území	Hydrologické pořadí	Plocha povodí [km ²]	Kategorie vod. díla	W [tis.m ³]	Vodní plocha [ha]	Max. výška hráze [m]	Účel VN	Q _a [l . s ⁻¹]	M [%]
Sedlinka	Sedlinka	Suché Lazce	2-02-03-008	11,4	IV.	157	6,3	9,0	R, Re, Ch, A	55	9,0
Bečva	Hať	Hať, N. Sedlice	2-03-02-014	11,2	IV.	274	4,7	5,86	R, Ch	112	7,8
Vřesinka	Skalka	Ostrava - Poruba	2-01-01-159	3,7	IV.	37,6	2,3	4,8	R, Re, Ch, A	24	5,0
Ludgeřovický p.	Markvartovice	Markvartovice	2-02-04-002	0,58	IV.	poldr	-	4,5	R	4	-
Lutyňka	Lutyňka	Dolní Lutyně	2-03-03-075	1,55	IV.	poldr	-	4,8	R	8	-
Čížina	Pocheň	Úblo, Úvalno	2-02-01-073	64,85	III.	780	14,3	8,5	R, Re, Ch, A	264	9,4
Černý potok	Dvorce	Dvorce, Brumovice	2-02-02-063	7,49	IV.	22	1,3	4,0	R, Re, Ch, K	72	1,0
Liptáňský p.	Liptáň	Liptáň	2-04-02-006	1,7	IV.	4	0,195	3,7	Re, Ch	11	1,2
LS Kočovského	Václavov	Václavov	2-02-02-028	3,8	IV.	2	0,5	-	K	37	0,2
Deštná	Hořejší Kunčice	H. Kunčice	2-02-02-089	1,13	IV.	57	0,433	9,4	R, Ch	7	25,8
LS Husího p.	Větrkovice	Větrkovice	2-01-01-081	1,6	IV.	191	4,7	8,25	R, Re, Ch, A	10	60,5
Budišovka	Budišov	Budišov	2-01-01-025	19,1	IV.	72,4	3,15	5,8	R, Re, Ch, A	214	1,1
LS Budišovky	Guntramovice	Guntramovice	2-01-01-025	3,1	IV.	191	3,68	6,2	R, Ch, A	35	17,3
Čermná	Vitkov-horní	Vitkov	2-01-01-030	4,3	IV.	47,4	3,6	2,5	R, Ch, A	39	3,9
Čermná	Vitkov-dolní	Vitkov	2-01-01-030	4,3	IV.	65	4	4,0	R, Ch, A	39	5,3
PS Seziny	Bravantice	Bravantice	2-01-01-120	3,2	IV.	55	2,84	6,5	R, Re, Ch, A	19	9,2
Jamník	Bílovec	Bílovec	2-01-01-121	15,3	IV.	68	4,53	5,0	R, Re, Ch, A	86	2,5
Bartošovický p.	Bartošovice I	Bartošovice	2-01-01-105	14,5	IV.	28,4	3,95	8,5	R, Ch	108	0,8
Hukovický p.	Bartošovice II	Hukovice	2-01-01-106	5,85	IV.	50	3,48	7,4	R, Ch, A	37	4,3
Bartošovický p.	Bartošovice III	Bartošovice	2-01-01-105	4,43	IV.	poldr	-	7,5	R	30	-
Kojetínský p.	Čerták	Nový Jičín	2-01-01-073	1,89	IV.	72,3	2,26	8,0	R, Re, Ch	25	9,2
Letenský p.	Kletné	Kletné, Kojetín	2-01-01-067	7,1	IV.	38,7	1,43	10,9	R, Re, Ch, A	65	1,9
LS Odry	Vrážné	Vrážné, Emauzy	2-01-01-046	2,3	IV.	53	3	4,3	R, Ch, A	18	9,3

Pozn.: LS – bezejmenný levostranný přítok, PS – bezejmenný pravostranný přítok, Q_a – dlouhodobý průměrný průtok, M – míra akumulace (podle rovnice 2)

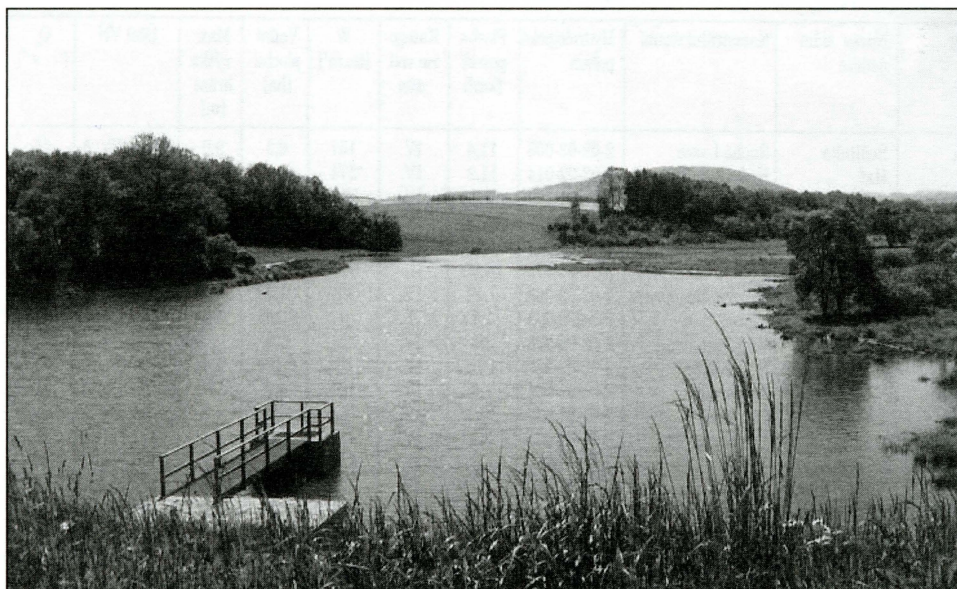
Účel nádrže: R – retenční, Re – rekreační, CH – chov ryb, A – akumulace vody, K – krajinotvorný

Kategorie vodního díla podle Vyhlášky Ministerstva zemědělství ze dne 14.12.2001 o technickobezpečnostním dohledu nad vodními díly 471/2001 Sb.

minimálních průtoků v tocích – 2–3, zásobení provozní a užitkovou vodou – 2–3, povodňová ochrana – 4, ovlivňování jakosti vody v tocích – 5, zajištění rekreačních podmínek u vody – 6, výroba elektrické energie – 7.

Hlavním cílem uvedené vodohospodářské soustavy je uspokojit nároky na dodávku vody pro obyvatelstvo a průmysl a zajistit stanovené minimální průtoky v tocích pod nádržemi, případně i jejich nadlepšení s ohledem na ovlivnění kvality vody. Nároky ochrany před povodněmi jsou řešeny respektováním ochranných objemů na nádržích.

Využití odtoku vody údolními nádržemi v povodí Odry je různé, podle zvolené míry akumulace činí 21 % až 127 %. Nejmenší využití vodnosti toku (21 %) je u nádrže Morávka na Morávce (pravostranném přítoku Ostravice), největší (127 %) u Slezské Harty na Moravici (pravostranném přítoku Opavy), což svědčí o víceletém hospodaření s vodou u této údolní nádrže. Před výstavbou přehrady Slezská Harta činil celkový objem kružberské nádrže pouze 17 % vodnosti Moravice, nyní dosahuje míra akumulace obou nádrží v profilu pod Kružberkem 125 %. Značná míra akumulace, větší než činí celkový roční odtok vody, může ovlivnit průměrné roční odtoky a tím též homogenitu časových řad průměrných ročních průtoků u níže ležících vodoměrných stanic. U ostatních nádrží v povodí Odry převažuje využití vodnosti toků 25–45 %, přes 60 % dosahuje např. u nádrže Šance na horním toku Ostravice. Rovněž

Obr. 2 – Nádrž Pocheň v povodí toku Čížina. Foto archiv ZVHS.

Obr. 3 – Údolní nádrže v povodí Odry

u nádrže Těrlicko míra akumulace přesahuje 60 %, nebyl zde však vyhodnocen vliv případného převodu vody z Ropičanky.

V celém povodí Ostravice (nad soutokem s Odrou) využívají dosavadní nádrže – Šance, Morávka, Baška, Olešná, Žermanice – říční odtok na 21 %. Nádrže na Moravici (nad soutokem s Opavou) – Slezská Harta, Kružberk – akumulují 90 % vody, avšak v rámci celého povodí Opavy (nad soutokem s Odrou)

to představuje 45 % průměrného odtoku. V celém povodí Olše nad ústím do Odry činí míra akumulace pouze 6 % a u celého povodí Odry pod soutokem s Olší přibližně 20 %.

Velikost objemů údolních nádrží v povodí Odry a jejich akumulační a retenční funkce ovlivňují průtokový režim na dlouhých úsecích říční sítě. To se projevuje v časovém rozdělení průtoků i v jejich velikosti. Uvedené změny mají regionální rozsah a přesahují i povodí Odry na území České republiky.

Kromě nádrží vodohospodářské soustavy povodí Odry se vyskytuje v povodí řada malých nádrží, které spravuje Zemědělská vodohospodářská správa (ZVHS). V tabulce 3 jsou sestaveny údaje získané od ZVHS a ČHMÚ. Největší nádrž ZVHS je nádrž Pochěž na pravostranném přítoku Opavy Cížině s celkovým objemem 780 tis. m³ (obr. 2). Převažují však nádrže podstatně menší (např. Bartošovice I, obr. 3). V souboru malých nádrží nejsou zařazeny rybáři obhospodařované rybářskými podniky. Celkový objem malých nádrží obsažených v tabulce 3 dosahuje přibližně 1,75 mil. m³.

Akumulace odtoku drobných toků malými vodními nádržemi překračuje zcela ojediněle 50 % a převážně se pohybuje od 3 do 10 %. Není proto z hlediska ovlivnění vodního režimu toků příliš významná. K současným účelům malých vodních nádrží náleží např. účel zásobní, retenční, rybochovný, hospodářský, zadržování vody v krajině, krajinoformující, rekreační apod. Důsledkem malého objemu těchto nádrží a jejich malého počtu v dílčích částech povodí Odry je jejich vliv na vodní režim drobných toků převážně lokální.

Závěr

Nádrže vodohospodářské soustavy v povodí Odry využívají v různém rozsahu odtok vody v řekách. Míra akumulace (podle rovnice 2) činí 21 % až 127 %. Nejmenší podíl průměrného ročního odtoku na celkovém objemu nádrže, 21 %, je u nádrže Morávka na řece Morávce. Naopak největší podíl, 127 %, je u nádrže Slezská Harta na Moravici. To umožňuje víceleté hospodaření s vodou u této nádrže. U ostatních nádrží představují celkové objemy převážně 25–45 % říčního odtoku (tab. 2.), ojediněle i více než 60 % (např. nádrž Šance na Ostravici).

V celém povodí Ostravice využívají dosavadní nádrže (Šance, Morávka, Baška, Olešná, Žermanice) průměrný říční odtok na 21 %. Nádrže na Moravici (Slezská Harta, Kružberk) akumulují 90 % říčního odtoku Moravice a v rámci celého povodí Opavy činí akumulace 45 % dlouhodobého průměrného odtoku. V celém povodí Olše nad ústím Odry činí akumulace pouze 6 % a u celého povodí Odry pod soutokem s Olší přibližně 20 %.

Velikost objemů údolních nádrží v povodí Odry a jejich akumulační a retenční funkce ovlivňují průtokový režim na dlouhých úsecích říční sítě povodí Odry. To se projevuje v časovém rozdělení průtoků i v jejich velikosti. Uvedené změny mají regionální rozsah a přesahují i povodí Odry na území České republiky.

Celkový objem malých nádrží, které jsou ve správě Zemědělské vodohospodářské správy, dosahuje přibližně 1,75 mil. m³. Akumulace odtoku drobných toků malými nádržemi překračuje zcela ojediněle 50 %, převážně se pohybuje od 3 do 10 %. Není proto příliš významná. Důsledkem malého objemu těchto nádrží a jejich malého počtu v dílčích částech povodí Odry je jejich vliv na vodní režim drobných toků převážně lokální.

Literatura:

- ABSALON, D., CZAJA, S., JANKOWSKI, A., KAŇOK, J., KRÍŽ, V. (1997): Trends of the river runoff in the Upper Oder basin. In: Sborník prací Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity, 167, PřF OU, Ostrava, s. 47-86.
- BUZEK, L., RZETALA, M., eds. (2001): Man and Landscape. University of Ostrava, Faculty of Science, University of Silesia, Faculty of Earth Science, Ostrava–Sosnowiec.
- ČERVENÝ, J. a kol. (1984): Podnebí a vodní režim ČSSR. Státní zemědělské nakladatelství, Praha, 416 s.
- Funkce a řízení přehrad vodohospodářské soustavy. Povodí Odry, s. p., Ostrava 2001.
- JANKOWSKI, A. T., ed. (1996): Tendencie zmian obiegu wody w zlewni górnej Odry. Zakład hydrologii i gospodarki wodnej obszarów urbanizowanych, Wydział Nauk o Ziemi, US, Sosnowiec, 145 s.
- JANKOWSKI, A. T., Kríž, V., Sochorec, R. (1998): Anthropogenic changes in discharges of the Upper Oder catchment rivers in area of Czech and Polish. In: Anthropogenic aspects of geographical environment transformations. Lajos Kossuth University, University of Silesia, Debrecen–Sosnowiec, s. 57-66.
- JANKOWSKI, A. T., RZETALA, M., eds. (2003): Problemy geoeologiczne Górnoślaskiego-Ostrawskiego regionu przemysłowego. Materiały sympozjum polsko-czeskiego, Sosnowiec, 6–7 października 2003 g. Sosnowiec.
- KAŇOK, J. (1997): Antropogenní ovlivnění velikosti průtoků řek povodí Odry po profil Kožle. Spisy prací Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity, 103. PřF OU, Ostrava, 188 s.
- Koncepční dokument pro plánování v oblasti vod na území Moravskoslezského kraje v přechodném období do roku 2010. B) Oblast kvantity vody. Povodí Odry s. p., Ostrava 2003, 38 s.
- KRÍŽ, V., SCHNEIDER, B. (1981): K problematice homogenizace průtokových řad a odvození neovlivněných průměrných měsíčních průtoků. Sborník prací ČHMÚ, 26, Praha, 40 s.
- KRÍŽ, V., Schneider, B. (1983): Antropogenní změny vodního režimu v povodí Odry. In: Hydrologické a hydraulické procesy v krajině. Zborník referátov z vedeckej konferencie k 30. výročiu založenia ÚHH SAV. ÚHH SAV, Bratislava, s. 35-41.
- KRÍŽ, V., PRÁŠEK, J., JANKOWSKI, A. eds. (1993): Změny geografického prostředí v pohraničních oblastech Ostravského a Hornoslezského regionu. Sborník referátů z česko-polské konference, konané dne 21.–22.10.2003 ve Frýdku-Místku. Ostravská univerzita, Univerzitet Slaski, Ostrava.
- KRÍŽ, V., SCHNEIDER, B. (1993): Antropogenní změny vodní bilance ostravské průmyslové oblasti. In: Sborník prací Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity, 181, Geografie–Geologie, č. 7, s. 29-56.
- KRÍŽ, V. (2000): Výzkum antropogenních změn vodního režimu v České republice. In: Hydrologické dny 2000, Nové podněty a vize pro příští století. Sborník z 5. Národní konference konané pod záštitou UNESCO v Plzni 18.–21.9.2000. Nakl. ČHMÚ, Praha, I. díl, s. 89-94.
- KRÍŽ, V. (2003): Změny a zvláštnosti vodního režimu řeky Ostravice. Geografie–Sborník České geografické společnosti, 108, č. 1, ČGS, Praha, s. 36-48.
- ŘEHÁNEK, T. (2000): Hydrologické důsledky antropogenních aktivit na povodí horní Ostravice. Sborník prací Českého hydrometeorologického ústavu, 49, ČHMÚ, Praha, 62 s.
- SOCHOREC, R. (1997): Ovlivnění hydrologických charakteristik odběry povrchové vody a vypouštěním vody do toků v povodí Odry a horního toku Moravy. Vodní hospodářství, 47, č. 9, Praha, s. 291-292.

S u m m a r y

ACCUMULATION OF RIVER RUN-OFF THROUGH WATER RESERVOIRS IN THE UPPER PART OF THE Odra RIVER BASIN IN THE TERRITORY OF THE CZECH REPUBLIC

Water reservoirs of the water management system of the Odra River basin make use of run-off in rivers to a various degree. The accumulation rate (according to the equation 2) is from 21 % to 127 %. The lowest average annual run-off within the total volume of the

reservoir (21 %) can be observed at the Morávka reservoir on the Morávka River. On the other hand, the highest percentage (127 %) can be observed at the Slezská Harta water reservoir on the Moravice River. This enables long-term water management in this reservoir. As for the other reservoirs, their total volumes represent mostly 25–45 % of the run-off (Table 2), sporadically even more than 60 % (e.g. the Šance water reservoir on the Ostravice River).

Within the whole Ostravice basin, the used reservoirs (Šance, Morávka, Baška, Olešná and Žermanice) make use of average run-off of 21 %. The reservoirs on the Moravice River (Slezská Harta and Kružberk) accumulate 89 % of the river run-off and within the whole Opava River basin the accumulation is 45 % of the average run-off. Within the whole Olše River basin above the mouth of the Odra River, the accumulation is only 6 % and within the whole Odra River basin under the confluence with the Olše River it is about 20 %.

The total volume of the small reservoirs in the management of the Agricultural Water Management Authority reaches approximately $1.75 \times 10^6 \text{ m}^3$. The accumulation of run-off of small streams through small reservoirs exceeds only sporadically 50 %; it mostly represents 3 to 10 %. Thus, it is not very important.

Used symbols: VN – water reservoir, A – basin area, Q_a – average long-term discharge, O_a – average long-term run-off, M – amount of accumulation, W – total volume of the water reservoir, MO – rate of influence of average monthly discharge, OVL – individual influence of average monthly discharge, Q_m – average monthly discharge.

Fig. 1 – Water reservoirs in the Odra River basin. 1–8 – dams in the Odra basin.

Fig. 2 – Water reservoir Pocheň in the Čížina stream basin.

Fig. 3 – Water reservoir Bartošovice I in the Bartošovický potok Brook basin

(Pracoviště autora: katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty OU, Chittussiho 10, 710 00 Ostrava – Slezská Ostrava; e-mail: Vladislav.Kriz@osu.cz.)

Do redakce došlo 25. 11. 2003

MARTINA HARTLOVÁ

HODNOCENÍ ÚČINNOSTI A EFEKTIVNOSTI PROGRAMŮ REGIONÁLNÍ POLITIKY: ANALÝZA „EX ANTE“ EVALUACÍ PROGRAMOVÝCH DOKUMENTŮ

M. Hartlová: *Evaluation of effectiveness and efficiency of regional policy programmes: Analysis of ex ante evaluations of programming documents.* – Geografie – Sborník ČGS, 109, 1, pp. 36–52 (2004). – The paper focuses on evaluation of regional policy programmes in the European Union and in the Czech Republic as a tool for improving effectiveness and efficiency of the regional policy. The main methodological problems and conceptual questions are summarized as well as the current situation of evaluation practice in the EU. A special attention is also dedicated to the existing experience of the Czech Republic in this area, in particular in the ex ante evaluation. Finally, the paper presents several possible solutions for the future evaluation development that could result in the improvement of the regional policy in the Czech Republic.

KEY WORDS: regional development – regional policy – evaluation – structural funds – European Union.

Autorka děkuje za finanční podporu Grantové agentuře UK, projekt č. 227/2003/B–GEO/PrF.

1. Úvod

Cílem článku je po stručném přehledu hlavních metodologických problémů a koncepčních otázek evaluací představit aktuální stav evaluací programů regionální politiky v Evropské unii a provést analýzu a zhodnocení současného stavu evaluací v ČR, včetně nástinu možných budoucích řešení v této oblasti. Článek je pokusem o vytvoření základního přehledu problematiky evaluací ve vazbě na regionální rozvoj, a to v zemích EU a ČR. Vzhledem k aktuálnosti tohoto tématu v ČR se jedná o první krok na cestě k jeho další reflexi a hlubšímu poznání.

Vedle prací zabývajících se analýzou regionálních rozdílů, jejich příčinami a vývojovými trendy je stěžejní a velmi aktuální oblastí problematika hodnocení účinnosti a efektivnosti regionální politiky. Regionální politika je zaměřena zpravidla na zmírňování rozdílů mezi regiony a posilování vnitřní ekonomické a sociální soudržnosti daného území. Pod pojmem *účinnost* (effectiveness) regionální politiky rozumíme porovnávání, resp. sledování poměru mezi vytyčenými cíly a finálními účinky politiky/programu a pod pojmem *efektivnost* (efficiency) rozumíme poměr mezi celkovými vstupy a finálními účinky politiky/programu. Při měření účinnosti tedy hledáme odpověď na základní otázku, zda výsledné účinky programu odpovídají stanoveným cílům. Jednou z evaluačních otázek může být, zda je možné dosáhnout stejných či větších účinků například prostřednictvím změny systému implementace pro-

gramu. Při měření efektivnosti můžeme zjišťovat, zda je možné dosáhnout stejných účinků za nižší cenu, anebo větších účinků za stejnou cenu intervence.

Měřením účinnosti a efektivnosti se zabývají evaluace, které jsou tak nástrojem pro zlepšování budoucí podoby implementace ale i koncepce samotné politiky (Bachtler 2001). Pro hodnocení existuje mnoho definic, zde na úvod uvedme ještě definici C. Weiss': „Evaluace je systematické posuzování aktivit a/nebo účinků programu nebo politiky, a to srovnáním s množinou explicitních nebo implicitních standardů (norem), jakožto prostředek ke zlepšení programu nebo politiky“ (Weiss 1998, s. 4). Předmětem evaluací může být projekt, program nebo politika, tento článek je věnován evaluacím programů regionální politiky. Významným důvodem pro provádění evaluací je také jejich funkce nástroje pro zdůvodnění veřejných výdajů a nástroje pro informování veřejnosti.

Evaluace se postupně stává používaným pojmem i v České republice. V zemích EU a především v USA má však evaluace mnohem delší historii. Protože přitahovala nejrůznější významy byla Lundquistem označena pojmem „sémantický magnet“ již v 70. letech 20. století (Lundquist in Vedung 1997). „Evaluace je elastickým slovem, které může pokrýt hodnocení nejrůznějšího typu“ (Weiss 1998, s. 3).

Protože je evaluace dosud relativně mladou disciplínou, považujeme za vhodné nastínit v úvodní části článku historii evaluace. Ve druhé části jsou pak popsány současné hlavní problémy evaluace. Navazující část se již věnuje evaluacím programů financovaných ze strukturálních fondů v EU a následně regionální politice v ČR. Závěrečná část nastiňuje možná budoucí řešení pro rozvoj evaluací, která by vedla ke zkvalitnění regionální politiky na území ČR.

2. Historie evaluace

První významnější evaluační studii je často autory např. Monnier (1992) označována několikaletá evaluace systému středního školství, kterou provedl Ralph Tyler ve 30. letech 20. století v USA. Tyler vytvořil jednoduchý model pro definování podstaty evaluace a jím definované pojmy referenční cíle, komparační měřítko a účinky politiky byly následně využity v mnoha evaluacích a staly se jednou ze základních složek evaluačního výzkumu.

Doménou evaluací byly oblast školství a zdravotnictví, evaluačnímu výzkumu od počátku dominovaly metody sociálních věd, zpočátku byla často využívána metoda kontrolního vzorku². Podobně jako v jiných oborech byla i v evaluačním výzkumu 60. léta érou pozitivistického přístupu a kvantitativních metod (Albaek 1990). Na konci 70. a na počátku 80. letech nastupují metody kvalitativní (významným zastáncem kvalitativních metod byl např. Patton – 1987 a 1990). V 90. letech se začalo prosazovat společné využívání jak kvantitativních, tak kvalitativních metod.

Kolébku evaluace byly Spojené státy americké, v Evropě se pak využívání evaluací prosadilo nejdříve a nejvýznamněji v anglosaských zemích (CEC

¹ Carol Weiss je autorkou několika souhrnných publikací o evaluaci, např. často citované dílo Weiss, C. (1998): Evaluation, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 372 s.

² Metoda kontrolního vzorku – měření relevantních proměnných u alespoň dvou ekvivalentních skupin, z nichž jedna byla vystavena působení programu a druhá nikoliv.

1999a). V Evropě pak velkou roli v oblasti evaluací regionální politiky sehrála Evropská unie, která postupně zavedla povinnost zpracování evaluací pro všechny programy financované ze strukturálních fondů a pro projekty financované z Fondu soudržnosti a ve svém důsledku se tak zasloužila o její rozmach také v mnoha členských zemích, např. ve Francii či Itálii³ (Bachtler 2001). V nových členských zemích je nyní situace obdobná jako v 90. letech v zemích členských, dochází k postupnému pronikání evaluace do oblasti regionální politiky (Toulemonde, Bjornkilde 2003).

3. Cíle evaluací regionální politiky

Evaluacní výzkum se v zásadě neliší od jiného aplikovaného výzkumu, jsou využívány kvantitativní i kvalitativní metody sociálních věd. Evaluace a evaluační výzkum je od počátku prováděn s pragmatickým cílem následného využití výsledků (Vedung 1997).

Ve své historii prošel evaluační výzkum značným vývojem, byly postupně vyvíjeny nové přístupy k evaluacím. Existuje mnoho dělení evaluací, zde uvedeme alespoň jednoduché Scrivenovo dělení na formativní evaluaci – evaluace zaměřená na zlepšení programu/intervence, a to především v jeho ranných fázích; ve sféře regionální politiky zde můžeme zařadit evaluace „ex ante“ i interim a souhrnnou evaluaci – evaluace probíhá po skončení programu/intervence a přináší zpětné informace o jeho účinnosti/efektivnosti. V oblasti regionální politiky do této skupiny náleží evaluace ex post (Scriven 1991).

Cíle hodnocení programů regionální politiky lze shrnout do následujících bodů:

- zdůvodnění intervence z veřejných zdrojů a prověření relevance programu (prováděno především před zahájením programu)
- posouzení kvality implementačního systému (prováděno především v průběhu či po skončení programu)
- zhodnocení účinnosti a efektivnosti programu (po skončení programu)
- složení účtů veřejnosti o využití veřejných zdrojů a posílení transparentnosti veřejné intervence (především po skončení programu).

4. Hlavní metodologické problémy evaluací a evaluačního výzkumu ve sféře regionálního rozvoje a regionální politiky

V oblasti regionálního rozvoje lze nyní identifikovat několik základních problémů, které omezují obecnější platnost a dopad evaluací regionální politiky. Základním problémem je „hodnotitelnost“ regionální politiky a jejich programů, tedy do jaké míry lze účinnost a efektivnost regionální politiky hodnotit, resp. do jaké míry jsou její účinky měřitelné. Problémem je také přiřazení zjištěných účinků konkrétním programům.

4. 1. Problém makroekonomického kontextu a legislativního rámce

Dopady jednotlivých programů podléhají „konkurenci“ vlivů, které jsou i o několik řádů silnější. Například na snížení míry nezaměstnanosti v pro-

³ Blíže dále např. Bachtler, Polverari, Taylor (2000), Casavola, Tagle (2003).

blémových regionech mají mnohem silnější vliv celková ekonomická situace v ČR a v sousedních zemích, resp. v celé Evropě, než samotné programy regionální politiky. Jako příklad změny legislativního rámce lze pak uvést zpřísnění podmínek pro vyplácení dávek v nezaměstnanosti.

4. 2. Multipodmíněnost výsledků

Evaluace jsou ve většině případů zaměřeny na jeden program či politiku, popř. na jejich určitou část. Je však složité přiřadit zjištěné dopady jednomu konkrétnímu programu, který je pouze součástí celé množiny programů. Pozorované dopady mohou být také částečně způsobeny jinými vlivy, např. změnou chování aktérů. V praxi se rovněž může stát, že některé výsledky (např. počet nově vytvořených pracovních míst) jsou započítány vícekrát – do několika programů (například jako výsledek „evropského programu“, národní politiky zaměstnanosti i místní politiky podpory podnikání).

4. 3. Problém časového horizontu

Dopady programů se projevují i s několikaletým zpožděním, ale evaluace jsou prováděny většinou velmi záhy po skončení těchto programů. Ve srovnání s dlouhodobostí dopadů jsou tak i několikaleté programy krátkodobé. Často je navíc časový rozvrh evaluací tak napjatý, že jsou prováděny ještě před skončením všech aktivit a opatření.

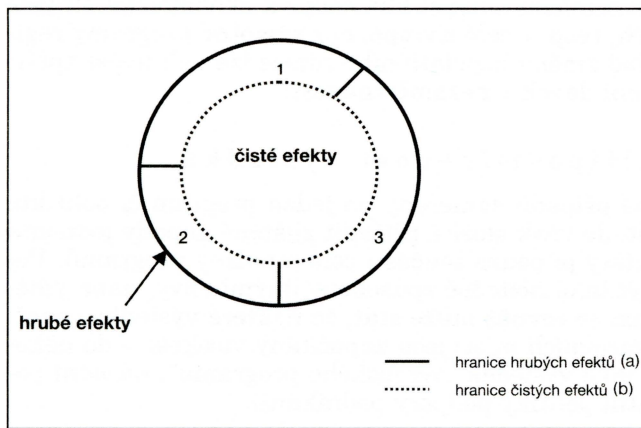
Z časového hlediska je nutné rovněž určit trvání účinků programu, tedy jak dlouho má daný efekt přetrvat. V evaluacích programů regionální politiky neexistuje jednotný přístup, dopady jsou nejčastěji měřeny v intervalu 1–3 roky od skončení podpory. V případě českého Rámce podpory Společenství byly v jednotlivých operačních programech zvoleny různé časové horizonty. V zásadě platí, že efekty investičních projektů do oblasti infrastruktury apod. jsou sledovány v delším časovém horizontu, na rozdíl od investic do lidských zdrojů.

4. 4. Hodnocení kauzálních řetězců a vazeb

Nedostatečně rozvinutá metodologie pro analýzu a pochopení kauzálních vazeb mezi programy, resp. jejich vstupy (finanční prostředky) a účinky je jedním z hlavních problémů, se kterými se evaluátoři potýkají. Nejsložitější hodnocení se týká dopadů programů, a to jak dopadů globálních, tak čistých a dlouhodobých.

Globální dopady programu jsou účinky, které se projevují i na širší populaci (popř. širší území), která nebyla přímým účastníkem podpory. Dlouhodobé efekty naopak sledují trvání účinků programu i po delším časovém úseku na přímých účastnících podpory. Pro stanovení čistých efektů programu je nutné specifikovat především efekt mrtvé váhy, efekt přemístění a efekt substituce (obr. 1). Čistý efekt je tedy takový efekt, který nastal pouze v důsledku poskytnuté podpory.

Efekt mrtvé váhy očišťuje hrubé účinky programu o teoretickou hodnotou, která by nastala i bez poskytnutí podpory. Pro příklad uveďme projekt zaměřený na rozvíjení kvalifikace osob. Ze 100 účastníků kurzu získalo následně 60 osob pracovní místo. Pomocí komparační studie provedené na obdobné skupině osob, které však neprošly projektem (kontrolní vzorek), lze odvodit, že z těchto 60 osob by 30 získalo místo i bez absolvování kurzu. Efekt mrtvé váhy je tedy 50 %.

Obr. 1 – Schéma hrubých a čistých účinků programu. 1 – efekt přemístění, 2 – efekt substituce, 3 – efekt mrtvé váhy.

měřen i v rámci jednoho regionu.

Efekt substituce zachycuje účinky podpory na příjemce pomoci, které se však udály na úkor jiné osoby či subjektu. Příkladem může být získání zahraničního investora, které má za následek krach místní továrny.

5. Evaluace programů regionální politiky v Evropské unii

Evropská unie využívá evaluaci pro potřeby zefektivnění regionální politiky, a současně se snaží vyhovět také tlaku členských států požadujících informace o výsledcích, které byly za pomoci regionální politiky dosaženy. Evropská komise zdůvodňuje evaluace takto: „Důvodem evaluace je zjistit *raison d'être* veřejné intervence, potvrdit přenositelné příklady dobré praxe a zamezit opakování neúspěchů a zodpovídat se občanům. Zatímco soukromý sektor má malé potřeby obhajovat svou činnost či z ní skládat účty, protože je hodnocen trhem, veřejný sektor je nucen provádět evaluace“ (CEC 1999a, s. 17).

Systém provádění evaluací pro programy strukturálních fondů byl pro současné programové období Evropskou komisí značně rozpracován⁴, programy jsou hodnoceny před jejich zahájením (evaluace „ex ante“), v polovině programového období (evaluace interim), při ukončování programu (závěrečná evaluace) a po jejich skončení (evaluace ex post).

I přes rozvinutý systém evaluací v Evropské unii je zřejmé, že dosud nebyl dostatečně přesně specifikován přínos regionální politiky EU, zejména nebylo a ani není možné zjistit, co by se stalo bez této regionální politiky.

Evropská komise se zasloužila o velký pokrok ve stanovení jednotné terminologie i v souhrnu přístupů k evaluacím v oblasti regionální politiky, včetně rámcového přehledu metod, a to prostřednictvím projektu MEANS, který byl zahájen na konci roku 1994. Výsledkem byla šestidílná publikace *Evaluating Socio – Economic Programmes*, která představuje první ucelený přehled pro stranu nabídky i poptávky, tzn. pro evaluátory i pro implementační strukturu programů (zadavatele). I přes pokrok, který vydání publikace znamenalo, je příručka vnímána spíše jako startovní bod či první krok pro uživatele než

⁴ Např. Nařízení Rady (ES) č. 1260/1999; CEC (1999b), CEC (1999c).

jako metodologická báze, na kterou lze zcela spoléhat (Bachtler, Polverari, Taylor 2000). V současné době je Evropskou unií financováno zpracování nového aktualizovaného vydání souboru MEANS.

V oblasti evaluací regionální politiky na konci 90. let a po roce 2000 lze najít několik společných trendů či znaků. V členských zemích EU je kladen stále větší důraz na „učení se“ z probíhajících evaluací. Stalo se zvykem uvádět učení na straně jednotlivců i institucí jako jeden z přímých cílů evaluací (Valovirta, Karinen 2003). Evaluace přispívají k lepšímu pochopení působení jednotlivých programů/politik na růstové faktory určitého území.

Velký důraz je kladen na provádění tzv. partnerské evaluace, tedy kolektivní evaluace, která zahrnuje všechny strany zahrnuté do programu/politiky. Spolupráce partnerů, především vyhlášovatelů programu, jeho realizátorů a hodnotitelů umožňuje účinnější využití výsledků evaluace. Partnerská evaluace je častá např. ve Francii, kde je pro každou evaluaci zřízena tzv. evaluační instance, která řídí průběh prací a schvaluje průběžné zprávy z jednotlivých etap. Na počátku připravuje či schvaluje zadávací dokumentaci a podílí se nebo přímo zodpovídá za výběr zpracovatele. V této souvislosti je vhodné zmínit částečný příklon k interním evaluacím, tedy evaluacím, které jsou zpracovány uvnitř instituce, která je přímo zodpovědná za hodnocený program⁵. Pro programy strukturálních fondů Evropská komise jednoznačně preferuje externí evaluace, s výjimkou evaluace „ex ante“ tuto formu přímo nařizuje. Ve vymezených případech je však interní evaluace vhodným nástrojem pro zkvalitnění fungování administrativy, může přispět např. k racionalizaci metod práce apod. Příkladem mohou být interně připravené a interně vyhodnocované dotazníky pro účastníky seminářů⁶. Interní evaluace mohou být vhodné také pro menší programy, a to z důvodu nižších nákladů a časové úspory.

Od 90. let 20. století jsou v zemích EU postupně budovány evaluační kapacity, které se tvoří postupnou specializací firem i dalších institucí na evaluace a následným vytvářením vazeb a sítí. Vznikají profesní sdružení (národní evaluační společnosti), často zahrnující i stranu poptávky⁷. V roce 1994 byla ustanovena Evropská evaluační společnost, která má za cíl podporu teorie i praxe a podporu využití kvalitních evaluací nejen v evropských zemích. V roce 2003 byla ustanovena Mezinárodní organizace pro spolupráci v evaluacích s cílem posílit spolupráci mezi národními a regionálními společnostmi, asociacemi a sítěmi. Evaluační společnosti vytváří své standardy (např. Německo), charty (např. Francie) či pravidla pro etické zpracování evaluací (např. Kanada).

V evaluacích strukturálních fondů se posiluje trend ke kombinování horizontálních evaluací – komplexně zaměřených na celý program – a tematických evaluací, které se detailně věnují určitému tématu, podstatnému pro rozvoj v daném regionu. Tematické evaluace jsou prováděny také průřezově pro více programů či regionů. Evropská komise zadala ex post evaluace pro vytyčená horizontální témata regionální politiky (udržitelný rozvoj, informační společnost, rovné příležitosti).

Posledním výrazným trendem je důraz na propojení monitorování a hodnocení. Monitorování zajišťuje zdrojová data a informace pro provádění evalua-

⁵ Interní evaluace může být nezávislá pokud, je realizována týmem, který není v hierarchickém vztahu s týmem implementujícím program. Pokud ano, jedná se o auto-evaluaci (CEC 1999a).

⁶ Příklad častého a pravidelného využití jsou např. semináře pořádané DATAR ve Francii.

⁷ Např. členy Francouzské evaluační společnosti jsou i orgány veřejné správy.

cí. Monitorovací data jsou sbírána především ve formě indikátorů (vstupy, výstupy, výsledky, dopady). Indikátory přináší kvantifikovanou informaci s cílem pomoci aktérům veřejných intervencí v oblasti komunikace, vyjednávání a rozhodování (CEC 1999a). Evropská komise klade důraz na vytvoření uceleného systému indikátorů včetně kvantifikace cílových hodnot již před začátkem implementace pomoci tak, aby následné evaluace mohly využít shromážděných monitorovacích indikátorů, přičemž indikátory dopadů jsou sledovány až v rámci hodnocení prostřednictvím podrobných evaluačních studií. Trendem posledních let je vytváření elektronických informačních systémů pro monitorování programů strukturálních fondů, které jsou následně využity také pro potřeby evaluace.

Pokud shrneme současný stav a trendy evaluací ve sféře regionální politiky v Evropské unii, je třeba zdůraznit následující body: důraz na poučení se z evaluací; postupný rozvoj metodologie (kompendium MEANS); kombinace tematických a horizontálních evaluací; budování evaluačních kapacit a rozvoj profesních struktur; posilování partnerského přístupu v evaluacích; rozvíjení počítačových monitorovacích systémů, jakožto východiska pro evaluace.

6. Současný stav hodnocení regionální politiky v ČR

6. 1. Regionální politika v ČR

Česká republika má stále omezené zkušenosti se systémem regionální politiky, která byla v prvním období transformace zcela opomíjena. Příčiny byly především historicko-geografické (přetrvávající malé meziregionální rozdíly), ekonomické (nízká míra nezaměstnanosti), ale i politické a administrativní (liberální orientace vlády, neexistence regionální samosprávy, tradiční sektorový přístup k řešení územních problémů, dočasný odklon veřejného mínění od role státu jako koordinátora trhu a hospodářského rozvoje) (Blažek, Boeckhout 2000).

Ve druhé polovině 90. let se zvyšovaly rozdíly mezi regiony, a to především v míře nezaměstnanosti, po roce 1996 došlo rovněž k několikaleté stagnaci, resp. propadu hospodářské výkonnosti země. V reakci na tento vývoj bylo realizováno několik programů zaměřených na podporu regionů s nejvyšší nezaměstnaností. Vnější impulsem pro aktivizaci v oblasti regionální politiky bylo i úsilí ČR o vstup do EU. Postupně narůstal počet podpůrných programů, které však byly řízeny několika resorty bez centrální koordinace. I podpora směřující k jednomu typu subjektů (např. malé a střední firmy) byla rozdrobena mezi několik resortů. Založeno bylo Ministerstvo pro místní rozvoj, které má ve své kompetenci i koordinaci činností v přípravě, realizaci a kontrole strategie regionálního rozvoje a státních programů rozvoje⁸. I přes svou koordináční úlohu ministerstvo dosud nedokázalo vytvořit a uvést do praxe novou, jednotnou, ucelenou koncepci regionální politiky, která by nahradila rozdrobený sektorový přístup. Je to právě přílišná fragmentace podpůrných programů, která ve svém důsledku výrazně zvyšuje administrativní náklady na jejich implementaci, ať se již jedná o zpracování projektů a jejich následný výběr nebo o kontrolu (Blažek, Vozáb 2003).

Zkušenosti se samotnými evaluacemi českých programů regionální politiky jsou velmi malé, pokud existují. V 90. letech byly v České republice imple-

⁸ Zákon č. 248/2000, § 11

mentovány programy předvstupní pomoci EU, především programy PHARE a PHARE – CBC. Evaluace programů PHARE však byla od roku 1996 do roku 2003 v zodpovědnosti Evropské komise⁹, přičemž byla prováděna zahraničními evaluátory¹⁰. V některých případech byly provedeny evaluace českými zpracovateli, jednalo se však o evaluace zaměřené na jednotlivé „malé“ programy (malé z hlediska objemu financí, krátkého období implementace i omezeného geografického rozsahu). Do této skupiny lze řadit např. hodnocení pilotního programu PHARE Investiční podpora pro mikroregion Haná. Toto hodnocení bylo zpracováno v rámci projektu „Propagace výsledků pilotního programu“ a cíle byly širší než u klasické evaluace ex post, jedním z cílů bylo poskytnout přehled o programu typu strukturálních fondů. Nebyla tedy použita metodologie evaluací ex post a ani to nebylo cílem tohoto hodnocení.

Komplexní ex post hodnocení bylo zpracováno společně pro 10 programů PHARE realizovaných v kandidátských zemích, které byly alokovány v letech 1997 a 1998 a implementovány až do roku 2001. Zadavatelem byla Evropská Komise a zpracovatelem bylo dánsko-francouzské konsorcium¹¹.

Výsledky byly publikovány na jaře 2003¹² a mezi hlavními závěry pro ČR byla uvedena i kritika příliš široké a ambiciózní strategie, která způsobila problémy v implementační fázi. Celkově však bylo shledáno, že program měl v ČR významné dopady především na budování institucionálních struktur, zatímco socio-ekonomické dopady byly výrazně slabší. Jedním z cílů hodnocení byla také podpora budování evalučních kapacit v kandidátských zemích formou samotného zapojení, ale i školení lokálních konzultantů a manažerů veřejného sektoru (PLS RAMBØLL Management a EUREVAL-C3E 2003).

Nejen z pohledu evaluací programů regionální politiky, probíhajících v České republice a pokrytých českými zpracovateli, ale i z pohledu programování či obecněji z pohledu strategického plánování lze jako zlomový vymezení vznik Národního rozvojového plánu na léta 2004–2006 (NRP), navazujícího Rámce podpory Společenství¹³, příslušných operačních programů a také Jednotných programových dokumentů Cíle 2 a 3 pro hlavní město Prahu a provedení série „ex ante“ hodnocení těchto programů.

Z pohledu evropských programů byly dosud realizovány především evaluace „ex ante“, kterým se podrobně věnuje následující kapitola. Programy české regionální politiky dosud systematickým hodnocením neprošly.

6. 2. „Ex ante“ hodnocení Národního rozvojového plánu a operačních programů na léta 2004–2006

„Ex ante“ hodnocení přináší nezávislý pohled, který má přispět ke zlepšení programového dokumentu a jeho následné realizaci. V souladu s Nařízením Rady (ES) č. 1260/1999 bylo v roce 2002 rozhodnuto, že NRP a všechny navazující operační programy projdou tímto hodnocením¹⁴. V ČR byl zadavatelem evaluace pro každý program vždy řídicí orgán příslušného programu¹⁵. Pře-

⁹ Od roku 2003 je evaluace PHARE programů decentralizována na národní úroveň.

¹⁰ EMS – Evaluation and Monitoring Service

¹¹ PLS RAMBØLL Management a EUREVAL-C3E

¹² <http://europa.eu.int/comm/enlargement/financialassistance.htm>

¹³ NRP je rozvojovým programovým dokumentem pro regiony Cíle 1 regionální politiky EU (RP EU).

¹⁴ Externí „ex ante“ hodnocení bylo v ČR zpracováno i pro Plán rozvoje zemědělství a venkova ČR 2000–2006 a pro předvstupní program SAPARD.

¹⁵ Jednotliví evaluátoři byli nakontrahováni v polovině roku 2002.

stože „ex ante“ hodnocení nemusí být provedeno nezávislými evaluátory, byla ve všech případech zvolena právě tato možnost. Srovnáním provedených „ex ante“ hodnocení¹⁶ lze najít některé shodné rysy, které vypovídají o současném způsobu provádění evaluací v ČR.

Většina evaluačních zpráv v úvodu vytyčuje jako cíl „ex ante“ hodnocení zlepšení kvality programu, přičemž se jedná o obecný cíl uvedený přímo v metodice Evropské komise. Výjimku v tomto přístupu představuje evaluace NRP, kde autoři vymezili i cíle specifické – zaměřené přímo na problémy hodnoceného dokumentu, a to již na základě jeho znalosti. Z metodického hlediska je vhodné doporučit právě tento přístup. Lze konstatovat, že všechny evaluace deklarovaly naplnění metodiky Evropské komise pro provádění „ex ante“ hodnocení, která vymezuje šest základních oblastí hodnocení: analýza výsledků předchozích hodnocení; socioekonomická analýza a analýza SWOT; hodnocení zdůvodnění záměru a konzistence strategie (vnitřní a vnější); hodnocení systému indikátorů a kvantifikace cílů; analýza očekávaných dopadů a zdůvodnění politiky; kvalita implementačního a monitorovacího systému.

Všechny evaluační zprávy byly tedy sestaveny podle výše uvedeného doporučeného modelu.

Z metod, které byly použity při „ex ante“ hodnocení uvedme především „desk research“: prostudování legislativy EU, prostudování metodik evaluací (výhradně metodiky Evropské komise) a seznámení se s „ex ante“ hodnoceními zpracovávány ve členských zemích EU, analýzu programových dokumentů, v případě NRP i jednotlivých OP, analýzu relevantních strategií, politik a programů. Evaluátoři dále využívali společných schůzek a konzultací s tvůrci operačních programů i mezi sebou navzájem.

Provedené „ex ante“ evaluace spadají do skupiny formativních evaluací, které kombinují metody zaměřené na účinnost programu (především evaluací zaměřených na dosažení výsledků), přičemž vždy se specifickým přístupem „ex ante“, tedy zhodnocení čistě budoucího dosažení vytyčených cílů.

6. 2. 1. Naplnění metodiky Evropské komise a přínos provedených evaluací

První bod metodiky Evropské komise – analýza výsledků předchozích hodnocení – byl proveden pouze výjimečně (např. NRP), a to vzhledem k neexistenci předchozích evaluací pro české programy a politiky. Socioekonomická analýza, včetně zhodnocení silných a slabých stránek byla obsahem všech hodnocení s výjimkou OP Infrastruktura – část Doprava, kde toto zhodnocení bylo zpracováno již dříve. Z metodického hlediska byl správný postup zvolen v případě „ex ante“ NRP, kde evaluátoři zpracovali vlastní analýzu silných a slabých stránek, provedli srovnání obou verzí a vyvodili doporučení pro NRP. Společným rysem většiny evaluačních zpráv byla kritika nadbytečného rozsahu analytických částí programových dokumentů. Na druhou stranu lze určitý rozpor spatřovat v požadavcích evaluátorů na další doplnění a zpřesnění provedené analýzy a podložení uvedených tvrzení statistickými údaji.

Při hodnocení analýzy SWOT autoři správně poukazovali na přílišný počet uvedených položek, na její vnitřní nepřehlednost, nevyváženost a nestrukturovanost. V několika případech byl proveden vlastní návrh analýzy SWOT (OP Infrastruktura – část životní prostředí), který byl pro zvýšení kvality programového dokumentu přínosem.

¹⁶ Berman Group (2003), City plan (2002), DHV CR (2002), Institute for Economic and Ecological Policy (2003), Národní observatoř zaměstnanosti (2003a,b), University of Economics (2003a, b).

V části hodnocení strategie včetně vnitřní a vnější konzistence postupovali evaluátoři dle metodiky Evropské komise. Nejčastější doporučení směřovala na: zpřesnění strategie, posílení vnitřní konzistence (provázání s analýzou a následně s finanční částí), posílení logické provázanosti všech úrovní cílů, posílení vnější konzistence (vazby na konkrétní národní a evropské politiky/programy). V některých případech byla navržena redukce priorit či opatření. Relativně často autoři také správně upozorňovali na možnost překrývání s ostatními operačními programy, popř. mezi opatřeními jednoho programu. Jejich doporučení však nebyla většinou akceptována a k potřebným vymezením bylo přistoupeno až na základě připomínek a požadavků Evropské komise.

Velmi podrobné a kvalitní bylo hodnocení strategie NRP, kdy autoři nabídli vlastní ucelenou a provázanou strategii, která byla do značné míry do finální verze dokumentu promítnuta.

Obecně lze konstatovat, že strategická část dokumentů byla jednou ze slabších částí většiny programů. Nejčastějšími nedostatky byla neadekvátnost strategie, resp. přílišná šíře strategie, kterou není možné, vzhledem k výši finančních prostředků a krátkému realizačnímu období, naplnit.

Systém monitorovacích indikátorů a kvantifikace cílových hodnot byly slabším místem programových dokumentů a směřovalo zde tedy mnoho připomínek „ex ante“ hodnotitelů. Z metodického pohledu je v oblasti definování vhodných indikátorů a odhadu jejich cílových hodnot patrná nezkušenost zodpovědných orgánů a některých případech i evaluátorů¹⁷. Na druhou stranu je zřejmá obtížnost tohoto úkolu vzhledem k nedostatku potřebných podkladů. V příštím programovém období již bude možné využít nově získaných zkušeností a především jednotkových nákladů, které budou také vytvořeny. I když v několika případech byly evaluátory navrženy nové systémy indikátorů, ani ty neodpovídaly požadavkům Evropské komise, např. z hlediska monitorování horizontálních témat¹⁸.

Analýza očekávaných dopadů a zdůvodnění politiky byla jednou z částí evaluací se značně rozdílnou úrovní kvality, většinou však bylo zhodnocení provedeno pouze v obecné rovině bez potřebného metodického zázemí. Na úrovni NRP je zvykem provést analýzu očekávaných dopadů programu metodou „top-down“, pomocí makroekonomických simulačních modelů (např. HERMIN, PARADISE, AMOS, REMI), která však v případě ČR nebyla, po dohodě s orgány Evropské komise, provedena, neboť celková očekávaná podpora v období 2004–2006 ze zdrojů EU představuje jen 1 % HDP ČR.

Většina hodnocení se správně zaměřila také na dopady programu na horizontální témata s výjimkou životního prostředí, protože pro operační programy byla zpracována samostatná hodnocení SEA¹⁹. Doporučení posílit horizontální témata ve strategii programu byla ve většině případů respektována. Některá hodnocení se dále zabývala i dopady programu na celou řadu politik/oblastí (malé a střední podniky, inovativnost, zaměstnanost atd.).

Zdůvodnění rozdělení finančních prostředků mezi jednotlivé priority nebylo často dostatečně zhodnoceno, autoři pouze souhlasili s navrženým rozčleněním (např. Společný regionální operační program – SROP), ve výjimečných

¹⁷ Evaluátoři navrhovali doplnit kvantifikace na úrovni priorit a celkově doplnit systém indikátorů (vstup – výstup – výsledek – dopad) až do programového dodatku.

¹⁸ V rámci negociací byly operačním programům i NRP předány další požadavky na zpracování a doplnění systému indikátorů.

¹⁹ Strategic Environment Assessment

případech bylo navrženo posílení některých priorit/opatření (např. OP rozvoj lidských zdrojů).

Část týkající se hodnocení implementačních a monitorovacích systémů byla v některých případech objektem podrobné a kvalitní analýzy a směřovala zde tedy i řada konkrétních a cenných doporučení (především NRP). Většinou se připomínky týkaly nevyjasněnosti rozdělení pravomocí a zodpovědnosti, nezajištění koordinace, nepostižení procesu výběru projektů, popř. celkové složitosti implementačního systému. Z popisu implementačních struktur v programech a z provedených hodnocení lze odvodit, že hlavním problémem je především nekoordinovanost přístupů jednotlivých řídicích orgánů, což bude mít dopady na regionální úrovni, kde bude existovat současně 5 implementačních struktur, s negativními důsledky pro žadatele, finanční nehospodárnost atd.

6. 2. 2. Blízkost evaluačních týmů k pozici technické pomoci

Určitým specifikem všech „ex ante“ hodnocení byla relativně úzká spolupráce s programovými týmy, což bylo dáno především souběžným redigováním programů a „ex ante“ posuzováním. Většinou byly předkládány dílčí připomínky k jednotlivým kapitolám, které pak byly na jejich základě upravovány. Na závěr bylo zpracováno konečné „ex ante“ hodnocení. V některých případech muselo být ještě znovu zpracováno tak, aby zohlednilo usnesení vlády č. 149 z 12. 2. 2003, kterým bylo rozhodnuto o snížení počtu operačních programů. Pozice evaluátorů se tedy velmi blížila roli technické pomoci. Ve svém důsledku byla mnohá doporučení zapracována do programů a závěrečné „ex ante“ hodnocení již bylo relativně pozitivní. Je chybou evaluátorů, že nebyl ve všech případech zpracován přehled předchozích doporučení přímo ve finální verzi „ex ante“ hodnocení a způsob jejich zapracování do programového dokumentu. Identifikace zlepšení programů v důsledku „ex ante“ hodnocení a jeho odlišení od jinak zapříčiněných změn, je tak nyní obtížné.

I když evaluační zprávy obsahovaly i některé věcné nedostatky, hlavním problémem byly nedostatky metodické: nepostihnutí všech požadovaných oblastí „ex ante“ hodnocení; povrchnost hodnocení a nepodložení uvedených tvrzení; malá přidaná hodnota evaluace, tzn. pouhé konstatování stavu bez návrhů na zlepšení; vnitřní rozpory v textu (kritické hodnocení některých bodů versus kladné závěry).

Z formálního hlediska vykazaly evaluační zprávy tyto nedostatky: neuvedení přehledu dřívějších, zapracovaných doporučení; neuvedení přehledného shrnutí všech hlavních doporučení; neuvedení složení evaluačního týmu (přestože to není povinností).

Jelikož výsledné evaluační zprávy nedosahovaly vždy požadované kvality, anebo nebyla uvedena doporučení do programu zapracována, byla české straně předána řada připomínek v rámci procedury tzv. „admissibility check“²⁰, pomocí které je před negociacemi zkontrolována úplnost a správnost každého programu a dále během procesu vyjednávání programů.

Hlavní přínosy provedených „ex ante“ hodnocení lze pak spatřovat především ve získání zkušeností na úrovni tvůrců programů (transfer „know-how“ ze strany zahraničních expertů); získání zkušeností na úrovni evaluátorů (získání „know-how“ od zahraničních expertů v evaluačních týmech); průnik nových metod a postupů, jako je právě hodnocení; vytvoření nových nástrojů (po-

²⁰ Kontrolní tabulka pro ověření shody programového dokumentu se všemi požadavky Evropské komise.

6. 3. Budování evaluačních kapacit a šíření výsledků evaluací v ČR

6. 3. 1. Strana nabídky

„Ex ante“ evaluace byly provedeny nezávislými týmy, jejichž členové pocházeli především z firem, popř. samostatných nezávislých konzultantů, zaměřených na strategické plánování a ekonomické poradenství na jedné straně a z akademické sféry na straně druhé. Zkušenosti s evaluacemi, navíc prováděnými dle požadavků Evropské komise, většina týmů neměla, a to až na případné zahraniční experty, kteří se tak zasloužili o transfer znalostí. Členové týmu získávali zkušenosti metodou tzv. „learnig by doing“²¹.

I přes nárůst znalostí a kompetencí českých subjektů si je třeba uvědomit, že získané „know-how“ se týká zejména specifického typu evaluací, tedy evaluací „ex ante“. Zbylé dva hlavní typy – evaluace „interim“ a „ex post“ – jsou svým zaměřením zcela rozdílného charakteru. Ověření účinnosti a efektivnosti programů vyžaduje znalost jiných postupů a metod. Hodnocen musí být ale i implementační systém či partnerství. Je tedy otázkou, jak budou probíhat evaluace „ex post“, které přestože jsou v kompetenci Evropské komise, se budou jistě alespoň formou subdodávek týkat i českých subjektů, jako je tomu již v případě programu SAPARD a PHARE. V současné době nelze předpokládat, že by český subjekt, bez zahraničního zkušeného partnera, mohl získat zakázku na evaluaci „ex post“ přímo. Některé operační programy ale předpokládají provádění závěrečného hodnocení, které by bylo v kompetenci řídicího orgánu (např. programy ESF). V tomto případě lze participaci českých subjektů očekávat.

Po provedených „ex ante“ hodnoceních lze hovořit o vzniku určitých „ostrůvků evaluace“, které však nejsou spojeny do sítě. Cílem těchto subjektů by mělo být posílení pozice a získání schopnosti podílet se na evaluacích programů strukturálních fondů a rozvíjení metod, které povedou k pochopení kauzálních vazeb mezi intervencemi a sledovanými dopady. Za tímto účelem lze navrhnout tyto základní kroky: předávání zkušeností mezi jednotlivými subjekty a evaluátory (společná setkání); postupné vytvoření sítě, přes neformální strukturu k formální; vytvoření formální struktury (např. evaluační společnosti)²²; šíření výsledků evaluací i povědomí o evaluacích jakožto nástroji (publikace, internet, semináře).

Předávat potenciálním příjemcům dobře strukturované a podložené výsledky evaluačních studií, které napomáhají efektivní volbě činností je jedním z přímých úkolů evaluace (Vedung 1997). Šíření výsledků evaluací je i jednou z aktuálních priorit Evropské komise, která sama zveřejňuje na svých stránkách zpracované evaluace²³. V ČR je veřejně dostupný pouze omezený počet evaluačních zpráv²⁴.

²¹ Učení se postupům hodnocení souběžně s vykonáváním této činnosti.

²² V ČR se právě připravuje založení tohoto profesního sdružení.

²³ <http://europa.eu.int>

²⁴ Z provedených „ex ante“ hodnocení v ČR jsou na internetu přímo dostupné pouze hodnocení NRP (www.bermangroup.cz) a programů ESF (www.evaluace.cz – stránky pracovní skupiny pro hodnocení při Monitorovacím výboru programů rozvoje lidských zdrojů, kde jsou dostupné i hodnocení SROP a iniciativy EQUAL. Tato stránka obsahuje také některé zahraniční evaluace, metodiky a odkazy na další stránky /stránky Evropské komise apod./).

Budování evaluačních kapacit se však týká i poptávkové strany, tedy řídicích orgánů a zadavatelů evaluací. V případě prvních „ex ante“ evaluací byly často zadavatelé nezkoušeni v procedurách zadávání i průběhu evaluací. V členských zemích EU je běžným způsobem vytváření řídicích výborů pro evaluace (např. Irsko, Rakousko, Francie²⁵). Řídicí výbory jsou ustanovovány na národní, regionální nebo programové úrovni. V některých případech jsou evaluace řízeny přímo monitorovacími výbory nebo sekretariáty programů. Zázemím pro zadávání evaluací i pro celou činnost řídicích výborů jsou často využívány také tzv. evaluační jednotky, které jsou nejčastěji ustanoveny podle programu, což ale může vést k nekoordinovanosti a fragmentaci přístupů (Bachtler, Polverari, Taylor 2000). V některých zemích je pak ustanovena jedna centrální evaluační jednotka (Irsko). V případě České republiky je možné do budoucna uvažovat o zřízení takové jednotky, která by byla zadavatelem všech evaluací a zajistila by tak nezávislost evaluátorů na tvůrcích programu (Blažek, Vozáb 2003). Na druhou stranu je nutné respektovat odlišný přístup v měření dopadů programů jednotlivých strukturálních fondů. Především v případě programů Evropského sociálního fondu jsou účinky rozdílné od programů jiných fondů. Je tedy možné navrhnout zřízení dvou oddělených jednotek, pro ESF a pro ostatní fondy.

7. Závěr – budoucnost evaluací regionální politiky v ČR

Provedením série „ex ante“ hodnocení programových dokumentů RP EU pronikly evaluace také do českého prostředí. „Ex ante“ evaluace byly provedeny českými zpracovateli, v některých případech však bez ucelené zadávací dokumentace vytvořené před zahájením procesu hodnocení. Ve většině případů byl členem týmu zahraniční expert.

Analýzou a srovnáním výsledných evaluačních zpráv se ukázala relativně vysoká rozdílnost v kvalitě jednotlivých evaluací. Některá hodnocení pouze zkonstatovala nedostatky, ale i to v neuspokojivé míře, aniž by navrhla konkrétní zlepšení. Přidaná hodnota jednotlivých evaluací nebyla vždy zcela prokázána. Je však pravdou, že ne všechny hodnotící zprávy uvedly úplný přehled doporučení, která již byla do programového dokumentu zapracována. Některá hodnocení obsahovala také věcné chyby a formální nedostatky.

Pro provedení „ex ante“ hodnocení bylo využito především metodiky Evropské komise, nebylo přímo využito jiného metodického zázemí.

V případě všech programů bylo konstatováno vysoké propojení evaluačního týmu s tvůrci programu, a to do té míry, že se v některých částech pozice evaluátorů blížila roli technické pomoci. Doporučení evaluací byla částečně zapracována přímo do programových dokumentů, především doporučení předaná v rané fázi hodnocení, a to vzhledem k náročnému časovému harmonogramu dopracovávání programů. Mnohá doporučení, která nebyla zapracována, se nyní objevila ve zhodnocení programů Evropskou komisí a v příslušných negociačních mandátech.

Na základě série „ex ante“ hodnocení byly získány nové zkušenosti a „know-how“, jak na straně evaluátorů, tak tvůrců programu a zadavatelů evaluací. Zkušenosti však zatím nebyly aplikovány do dalších oblastí, přede-

²⁵ Francie – blíže Hartlová (2001)

vším na českou regionální politiku. V případě evropské regionální politiky, byly zkušenosti do určité míry využity při zadávání „ex ante“ hodnocení iniciativy Společenství EQUAL. Před zahájením hodnocení byla zpracována zadávací dokumentace a všechny subjekty, které se podílely na předchozích „ex ante“ hodnoceních, byly vyzvány k předložení nabídky. Evaluační trh je však v ČR v současné době limitovaný, když se na devíti evaluacích, resp. desíti s iniciativou EQUAL, podílelo šest subjektů.

Závěrem lze pro efektivní využití dosavadních zkušeností a vývojový posun v budoucnosti navrhnout některá opatření:

- Vytvoření institucionálního zázemí pro evaluace – uvažovat lze o vytvoření dvou evaluačních jednotek – pro ESF a pro ostatní fondy, které budou vykonávat činnosti v oblasti rozvoje metodik, šíření výsledků a povědomí o evaluacích, pořádat semináře, školení atd. Veškeré tyto činnosti by byly zastřešeny jednotnou koncepcí evaluací, vytvořenou např. pod gescí Ministerstva pro místní rozvoj nebo Ministerstva financí²⁶.
- Vytvoření řídicích výborů pro jednotlivé evaluace složených na principu partnerství, které budou dohlížet na zpracování hodnocení po celou dobu jeho trvání (od zadávací dokumentace, po schválení evaluační zprávy).
- Pečlivá příprava před zadáním hodnocení – vždy je nutné sestavit podrobnou zadávací dokumentaci, která nebude splňovat pouze evropské požadavky, ale která bude reflektovat specifické problémy daného programu. Prostředkem mohou být tzv. evaluační otázky položené zadavatelem, které jsou součástí zadávací dokumentace.
- Otevřená veřejná soutěž umožní rozšíření trhu, resp. vstup nových subjektů na trh.
- Difúze výsledků evaluací – zveřejňování evaluačních zpráv prostřednictvím publikování výsledků zpráv v odborném tisku, na internetu, pomocí konferencí a seminářů. Výsledky evaluací by měly být šířeny mezi odbornou veřejností, aktéry regionálního rozvoje i mezi nejširší veřejností.
- Větší využití existujících zahraničních metodik pro evaluace včetně širší evaluační literatury, rozvoj nových metodik v rámci budoucích závěrečných a následných hodnocení.
- Šíření evaluací i do sféry české regionální politiky může velmi napomoci přeformulování stávajících programů, vytvoření nové ucelené koncepce české regionální politiky. Zde vyvstává otázka budoucí konvergence české a evropské regionální politiky, jde tedy o zvážení, zda pokračovat v realizaci jednotlivých českých podpůrných programů nebo zda směřovat k užší koordinaci a těsnějšímu propojení obou politik. Podobnou cestou se vydaly i některé členské země EU, např. Francie. Evaluace programů regionální politiky se tak mohou v budoucnu stát prostředníkem pro zkvalitnění podpory zaostávajícím regionům a napomoci tak účinnějšímu boji s regionálními problémy.

Literatura:

ALBAEK, E. (1990): Policy Evaluation: Design and Utilization. In: Rist, R. (ed.): Policy and Program Evaluation: Perspectives on Design and Utilization, International Institute of Administrative Sciences, Brussels, s. 7-25.

²⁶ Inspirací může být Evaluační strategie vytvořená v centrální evaluační jednotkou v Itálii, která vedla i k vydání několikadílné podrobné metodiky – období MEANS, viz ISFOL (2003)

- BACHLER, J. (2001): Quod erat Demonstrandum? The Evaluation of Regional Policy. In: Eckey, H. F. et al (eds.): Ordnungspolitik als konstruktive Antwort auf wirtschaftspolitische Herausforderungen, Lucius & Lucius Verlag, Stuttgart, s. 3-20.
- BACHTLER, J., POLVERARI L., TAYLOR, S. (2000): Methodologies used in the Evaluation of the Effectiveness of European Structural Funds: A Comparative Assessment, Final Report to the Scottish Executive, European Policies Research Centre and Fraser of Allender Institute, University of Strathclyde, Glasgow, 162 s.
- BERMAN GROUP (2003): Ex ante Evaluation of the Czech National Development Plan 2004–2006, Praha, 80 s.
- BLAŽEK, J., VOZÁB, J. (2003): Forming Evaluation Capacity and Culture in the Czech Republic: Experience with the first set of ex ante evaluations of programming documents (with special focus on evaluation of NDP), Paper presented in Fifth European Conference on Evaluation of the Structural Funds, Budapest 26/27 June 2003, 13 s.
- BLAŽEK, J., BOECKHOUT, S. (2000): Regional policy in the Czech Republic and the EU accession. In: Bachtler, J. et al (eds.): EU Enlargement, Cohesion and Regional Policy, Ashgate, London, s. 301-317.
- CASAVOLA P., TAGLE L. (2003): Building Capacity for Evaluation: Lessons from Italy, Paper presented in Fifth European Conference on Evaluation of the Structural Funds, Budapest 26/27 June 2003, 16 s.
- CEC – Commission of the European Communities (CEC 1999a): Evaluating Socio-Economic Programmes, MEANS collections, 1–6, OOEPC, Luxembourg, 1190 s.
- CEC – Commission of the European Communities (1999b): Ex ante Evaluation of the Structural Funds Interventions (Working Paper 2), DGXVI, Brussels, 38 s.
- CEC – Commission of the European Communities (1999c): Indicators for Monitoring and Evaluation: An Indicative Methodology (Working Paper 3), DGXVI, Brussels, 55 s.
- CITY PLAN (2002): Ex-Ante Evaluation of Sectoral Operational Programme for the Environment, Prague, 29 s.
- DHV CR (2002): Ex ante Assessment Operational Programme Transport, Ostrava, 33 s.
- HARTLOVÁ, M. (2001): Implikace francouzských zkušeností pro implementační systém regionální politiky EU v České republice. Magisterská práce, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PpF UK, Praha, 130 s.
- INSTITUTE FOR ECONOMIC AND ECOLOGICAL POLICY (2003): Ex ante Evaluation of the Rural Development and Multifunctional Agriculture Operational Programme, Prague, 25 s.
- ISFOL (2003): Metodologie per la valutazione di programma, č. 1–4, Roma, 457 s.
- MONNIER, E. (1992): Évaluations de l'action des pouvoirs publics, Economica, Paris, 245 s.
- NÁRODNÍ OBSERVATOR ZAMĚSTNANOSTI (2003a): Ex ante hodnocení Jednotného programového dokumentu pro cíl 3 regionu NUTS II, hl. m. Praha, Praha, 63 s.
- NÁRODNÍ OBSERVATOR ZAMĚSTNANOSTI (2003b): Ex ante hodnocení Operačního programu rozvoj lidských zdrojů, Praha, 66 s.
- NÁRODNÍ ROZVOJOVÝ PLÁN 2004–2006 (2003), MMR, Praha, 244 s.
- NARÍZENÍ RADY (ES) č. 1260/1999 o obecných ustanoveních o strukturálních fondech.
- PATTON, M. Q. (1990): Qualitative evaluation and research methods, Sage Publications, Newbury park, 532 s.
- PATTON, M. Q. (1987): How to Use Qualitative Methods in Evaluation, Sage Publications, Newbury park, 178 s.
- PLS RAMBOLL MANAGEMENT a EUREVAL-C3E (2003): PHARE Ex Post Evaluation of country support implemented from 1997-1998 to 2000-2001, Consolidated Summary Report, 25 s.
- SCRIVEN, M. (1991): Evaluation thesaurus (4th ed.), Newbury Park, CA: Sage, 174 s.
- TOULEMONDE, J., BJORNKILDE, T. (2003): Building Evaluation Capacity: Experience and Lessons in Member States and Acceding Countries, Paper presented in Fifth European Conference on Evaluation of the Structural Funds, Budapest 26/27 June 2003, 13 s.
- UNIVERSITY OF ECONOMICS, Centre for Regional Science and Public Administration (2003a): Ex ante Evaluation of the Joint Regional Operational Programme, Prague, 93 s.
- UNIVERSITY OF ECONOMICS (Centre for Regional Science and Public Administration) in cooperation with Institut für Wirtschaftsforschung, and Enviros, s.r.o. (2003b): Ex ante Evaluation of the Sectoral Operational Programme Industry 2004–2006, Praha, 77 s.
- USNESENÍ VLÁDY č. 149 z 12. února 2003 o změně počtu operačních programů pro využívání strukturálních fondů.
- VALOVIRTA, V., KARINEN, R. (2003): Providing Genuine Strategic Knowledge for the Regions (Moving Beyond the Current Limits of Programme Evaluations by Regional Con-

textualization), Paper presented in Fifth European Conference on Evaluation of the Structural Funds, Budapest 26/27 June 2003, 14 s.
VEDUNG, E. (1997): Public Policy and Program Evaluation, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 1997, 336 s.
WEISS, C. H. (1998): Evaluation, Prentice- Hall, Inc., New Jersey, 372 s.
ZÁKON č. 248/2000 Sb. o podpoře regionálního rozvoje.

Internetové zdroje:

Evropská evaluační společnost, <http://www.ees.org>.
Evropské unie, <http://europa.eu.int>.
Francouzská evaluační společnost, <http://www.sfe.fr>.
Pracovní skupina pro hodnocení při Monitorovacím výboru programů RLZ, <http://www.evaluace.cz>.

S u m m a r y

EVALUATION OF EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF REGIONAL POLICY PROGRAMMES: ANALYSIS OF EX ANTE EVALUATIONS OF PROGRAMMING DOCUMENTS

The paper is focused on evaluations of regional policy programmes in the European Union and in the Czech Republic. Evaluation has been increasingly used during the last decade in the sphere of regional policy (RP) for several reasons: i) it serves justification of public intervention and verification of programme/policy relevance; ii) to general public, it is a tool for accountability concerning the use of public money, therefore it strengthens the transparency of public intervention; iii) it serves as a tool for examining programme/policy effectiveness (ratio of final effects to expected objectives) and efficiency (ratio of final effects to total inputs) improvement.

Despite the detailed elaboration of the evaluation system of regional policy in the EU, several basic methodological problems haven't been solved yet. These problems limit the general validity and impacts of regional policy evaluation. The basic problem is "evaluability" of regional policy/programmes, i.e. to what extent the evaluation of regional policy effectiveness and efficiency is possible. Other problems are the influence of the legislative framework and especially of the macroeconomic context (i.e. the impacts of the programme are affected by other influences which impact could easily exceed the results of RP), the time horizon (several years' retardation of effects) and the assessment of causal relations (insufficiently developed methodology to determine causal relations between inputs and impacts and to determine net intervention effects).

In the EU, the programmes of RP are currently evaluated before their implementation (ex ante evaluation), in the middle of the programming period (interim evaluation), at the programmes' finalization (final evaluation) and after their closing-up (ex post evaluation).

The following points could be highlighted to summarize the current stage and trends in evaluation of RP in the EU: i) emphasis on learning from the evaluation; ii) step-by-step development of methodology (cfr. project MEANS); iii) combination of horizontal and thematic evaluations; iv) building capacity for evaluation and development of professional structures; v) strengthening of partnership approach; vi) progress in creation of electronic monitoring systems as a starting point for evaluation by provision of detailed data on all supported projects.

The Czech Republic has still only limited experience with regional policy, which was quite marginalized during the first period of transformation. Up to now, the experience with evaluation of Czech regional policy programmes has been very poor, if any.

The European Commission (EC) was responsible for the evaluation of PHARE programmes till 2003 and it was performed by foreign evaluators. The set of ex ante evaluations of programming documents (National Development Plan and operational programmes) was carried out in 2002, which could be seen as a turning point. Those evaluations were performed by Czech teams that worked together with foreign experts. All evaluation followed EC methodology. Evaluation teams worked closely together with the authors of the programming documents and their remarks were subsequently incorporated into these documents. The position of evaluators was close to that of the technical assistance. The main part of remarks focused on streamlining of the analytical part, on the specification of the strategic part, on elimination of overlaps between the operational programmes (and

their priorities), on a more detailed specification of the monitoring system including the system of indicators and on incorporation of the EU horizontal themes into the programming documents. The quality of evaluation reports differed considerably, the major shortcomings could be found in non-covering all of the required areas of ex ante evaluation, in a small added value of some evaluations (i.e. statements and remarks without clear recommendations), contradictions in the text or factual and methodological mistakes in evaluation exercise.

In conclusion, it is possible to propose several steps for a more effective use of the existing experience and a future qualitative shift: I) Establishing an institutional framework for evaluation (e.g. two evaluation units – for ESF and other funds which would deal with the development of the methodology, would spread evaluation results and awareness about evaluation, organize training, seminars and workshops etc. All the above-mentioned activities would be covered by the unifying conception for evaluation developed by the Ministry of Regional Development or by the Ministry of Finance. II) Establishing evaluation committees based on partnership, which would supervise evaluations all through their duration. III) Careful preparation before the evaluation contracting, namely elaboration of detailed terms of reference which would reflect the specific features of the particular programme. The use of evaluation questions is recommended. IV) Opening of the evaluation market which could allow the entrance of new entities to the market V) Diffusion of evaluation results – use of journals, conferences, seminars and Internet. VI) Enlarging the use of existing foreign methods for evaluation. VII) Dissemination of evaluation to the Czech regional policy that could be helpful to the reformulation of the existing programmes. Evaluation of regional policy programmes would contribute to improving the support for the lagging regions and hence will help to deal with regional problems in a more effective way.

Fig. 1 – Scheme of the gross and net programmes effects. 1 – displacement effects, 2 – substitution effects, 3 – deadweight; a – limit of gross effect, b – limit of net effects.

(Pracoviště autorky: autorka je postgraduální studentkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: marnova@email.cz.)

Do redakce došlo 6. 12. 2003

TOMÁŠ HUDEČEK

KARTOGRAFICKÉ HODNOCENÍ OBSAHU REGIONÁLNÍHO UČIVA UČEBNIC ZEMĚPISU

T. H u d e č e k : *Regional content in geography textbooks from the cartographic viewpoint.* – Geografie – Sborník ČGS, 109, 1, pp. 53–64 (2004). – The article discusses further possibilities how to use GIS application in geography didactics. It describes an aid for assessment of regional geography textbooks – i.e. teaching map – and provides methodological analysis how to create such maps. It deals with the application of the method for sample assessment of selected textbooks. The analysis covers 12 teaching maps, which were created on the basis of 12 selected geography textbooks for primary and secondary school pupils. These books are being assessed by comparative analysis and a comment of their contents and suitability is added. The article also evaluates other possible uses of the method.

KEY WORDS: textbooks – cartographic assessment – GIS – teaching maps.

Úvod

Výuka geografie na školách probíhá již velmi dlouhou řadu let a stejně, jako se mění tvář v lavicích mění se i styl a metody výuky zeměpisu. Mění se také učebnice, ze kterých žáci za dozoru svého učitele studují a získávají vědomosti. V poměrně nedávné minulosti, v celé střední a východní Evropě, byl nedostatek konkurence mezi učebnicemi způsoben resortními nařízeními, které navíc obsah učebnic jasně vymezovaly. V dnešní době je však na trhu velké množství více či méně kvalitních učebnic zeměpisu, určených pro žáky různého věku a různých škol. Každý učitel si proto občas klade otázku: „Podle které učebnice mám učit?“

Učivové mapy

Hodnocení učebnic je práce velmi náročná. V učebnicích geografie lze hodnotit řadu prvků, například jejich grafickou úpravu, kvalitu fotografií, jejich přehlednost aj. Je-li učebnice pro výuku vhodná či nikoliv, dobrá či výkonná, však na základě jejího pouhého prohlédnutí nelze prohlásit. Pomocníkem při hodnocení geografických učebnic je tzv. učivová mapa.

Učivová mapa je druh tematické mapy, jejíž obsah tvoří pouze pojmy uvedené v učebnici. Vyjadřují četnosti jejich výskytů a tím podávají užitečné informace pro hodnocení celé učebnice (Voženílek 2000). Toto pojetí se aplikuje i v případě regionálního učiva geografie, neboť geografické objekty mají vždy, mimo svoji popisovou složku, také svůj prostorový aspekt, tj. umístění v geografickém prostoru.

Učivová mapa představuje mentální mapu žáka, který bezzbytku zvládl obsah učiva příslušné učebnice v jejím plném rozsahu. Pojmy (geografické ob-

jekty) zvyrazněné nebo mnohokrát zopakované si každý žák snadněji zapamatuje a pomyslně zapíše do své mentální mapy důrazněji než pojmy okrajově zmíněné (Stansfield 2002).

Je všeobecně známo, že na vědomosti žáka má ze školních prostředků největší vliv učitel. Učebnice však k interakci mezi žákem a učitelem do velké míry přispívají. Téměř všichni učitelé učebnice v hodinách využívají. Kvalita hodin a vědomosti žáků po této hodině pak přímo úměrně souvisí s kvalitou použitých učebnic. Tato fakta podporují význam sestavení učivových map k učebnicím zeměpisu.

Metody a postupy zpracování

V letech 2001–2002 bylo provedeno kartografické hodnocení obsahu vybraných učebnic regionálního zeměpisu formou konstrukce učivových map. Pro srovnávací analýzu bylo použito 12 učebnic regionálního zeměpisu (obsahujících světadíl Afrika), z nichž 8 je určeno pro základní školy (či pro nižší ročníky víceletých gymnázií) a zbývající 4 pro střední školy a gymnázia (viz tab. 1).

Tab. 1 – Přehled hodnocených učebnic

Název	Autor	Vydavatel	Rok vydání	Strany Afriky	Typ školy	Zkratka pro text
Afrika, Austrálie a Antarktida	Červinka P., Braun R.	Scientia Praha	1994	10–33, 48–49	základní	AAA
Geografie 3: regionální geografie světa	Pluskal M., Demek J., Dvořák L., Lepka I., Malý J., Nop R., Voženílek V.	SPN Praha	1998	82–99	střední	G3
Planeta Země	Brychtová Š., Brinke J., Herink J.	Fortuna Praha	1997	123–146	základní	PZ
Zeměpis 5	Kühnllová H., Brinke J., Demek J., Obermann A.	SPN Praha	1988	157–194	základní	Z5
Afrika, Amerika, Austrálie: světový oceán a polární oblasti	Bujnová H., Novotný J., Skokan L.	Prospektrum Praha	1998	16–36	základní	AAASP
Zeměpis světa 1	Holeček M., Janský B., Tlach S.	ČGS Praha	1996	22–41, 52–55	základní	Z1
Zeměpis: světadíly	Krausová M., Kraus P. a kol.	Alter Všeň	1999	3–22, přílohy	základní	ZS
Zeměpis 2	Voženílek V., Demek J.	Prodos Olomouc	2001	8–40, přílohy	základní	Z2
Daleké světadíly a oceány	Lorenc P.	Moby Dick Praha	1998	16–48, přílohy	základní	DSaO
Hospodářský zeměpis 1	Skokan L. a kol.	Fortuna Praha	1994	110–125, přílohy	střední	HZ1
Regionální zeměpis světadílů	Bičík I. a kol.	ČGS Praha	2000	94–103, 134	střední	RZS
Regionální zeměpis II	Bičík I. a kol.	ČGS Praha	1994	4–13, 46	střední	RZ2

Tab. 2 – Kategorie geografických objektů, popis a váha

Kategorie	Charakteristika	Váha
Nadpisy	jedno či několik slov nepokračujících dále do věty; prakticky vždy se jedná o zvýrazněný text postavený samostatně nad odstavcem nebo celou stránkou	15
Hlavní pojmy	podměty ve větách; geografické objekty, ke kterým směřují celé věty; všechny zvýrazněné (např. tučným písmem) geografické objekty	5
Vedlejší pojmy	geografické objekty psané v textu, které nejsou ani nadpisy ani hlavními pojmy; geografické objekty v závorkách, cvičeních a opakováních; popisy tabulek umístěné mimo samotnou tabulku	2,5
Pojmy v mapě	geografické objekty vyskytující se v pomocných či jiných mapách, ve kterých je geografický objekt buď přímo vepsán nebo alespoň prostorově umístěn pomocí číslice, jejíž význam je někde uvnitř mapového rámu odhalen	2,5
Pojmy u obrázku	popisy obrázků, kdy obrázkem je v tomto případě myšlena buď fotografie nebo ručně nakreslený obraz např. města, osoby, atd.	3
Pojmy v tabulce	geografické objekty nacházející se uvnitř tabulek	2,2
Pojmy v grafu	geografické objekty popisující graf, vepsané uvnitř grafu či jako popis pod grafem (graf je např. věková struktura – klasický strom života, výškový profil údolím nebo též příčný profil územím, aj.)	2

Příklad: Vyskytuje-li se geografický objekt „JAR“ v učebnici (G3) 1x jako nadpis, 7x jako hlavní pojem, 11x jako vedlejší pojem, 3x se vyskytuje v mapě, obrázky s pojmem „JAR“ zde nejsou žádné stejně jako grafy, ale jsou zde 2 tabulky, v nichž se daný geografický objekt nachází, pak je v učebnici „JAR“ hodnocen hodnotou 89,4 ($1 \times 15 + 7 \times 5 + 11 \times 2,5 + 3 \times 2,5 + 2 \times 2$).

Výběr pojmů z učebnic byl řízen obecnými pravidly, přesně podle didaktických zásad pro studium na základních a středních školách (Petty 1996). Tyto vybrané geografické objekty byly následně statisticky zhodnoceny. Pomocí metod tematické kartografie pak byly z těchto statistických souborů pojmů vytvořeny v prostředí GIS učivové mapy.

Výběr geografických objektů byl omezen pouze na geografické objekty vztahující se přímo ke světadílu Afrika. Z výběru byly vyloučeny velké oblasti, tedy světadíly (včetně Afriky), oceány, moře i mořské proudy, zeměpisná síť poledníků a rovnoběžek včetně rovníku, obou obratníků a nultého poledníku. Při výběru pojmů nebyl z důvodu snadnějšího srovnávání učebnic brán v potaz rok vydání a s tím související zastaralost geografických názvů v různých učebnicích. Pokud se v textu (nebo v mapě) objevila zmínka o historii Afriky, což se stávalo nezdůvodně, byly tyto geografické názvy zaevidovány pouze v případě, že platí dodnes.

Všechny geografické objekty vyskytující se v určité učebnici jsou zapsány v tzv. pojmové tabulce. Pojmová tabulka (viz tab. 3) má 10 sloupců, z nichž 7 reprezentuje kategorie, do kterých jsou rozděleny geografické objekty (tab. 2). Každá kategorie má svoji váhu. Toto váhové ohodnocení kategorií bylo stanoveno subjektivně s přihlédnutím k psychologickým aspektům učebního textu, resp. výukové řeči (Douglass 1998) – porovnáváním jednotlivých kategorií. Je zřejmé, že vyrovnanost hodnot u kategorií vedlejší pojmy, pojmy v mapě (u těchto dvou bylo dokonce rozhodnuto pro významovou rovnost), pojmy v gra-

Tab. 3 – Ukázka pojmové tabulky pro učebnici „Afrika, Austrálie a Antarktida“ (Scientia 1994)

Geografický objekt (= pojem)	Četnost výskytu pojmu v kategoriích(číslo značí násobnost pojmu)							Statistická hodnota (v bodech)	Vstupní limit
	nadpisy	hlavní pojmy	vedlejší pojmy	pojmy v mapě	pojmy u obrázku	pojmy v tabulce	pojmy v grafu		
Abidjan	0	1	2	0	1	1	0	15,2	splňuje
Abuja	0	0	0	0	0	1	0	2,2	nesplňuje
Accra	0	0	0	0	0	1	0	2,2	nesplňuje
Addis Abeba	0	0	2	0	0	1	0	7,2	splňuje
Adenský záliv	0	0	5	0	0	0	0	12,5	splňuje
Africká příkopová propadlina	0	2	6	0	0	0	0	25	splňuje
Alexandrie	0	2	4	0	0	1	0	22,2	splňuje
Alžír	0	0	1	0	1	1	0	7,7	splňuje
Alžírsko	0	1	7	0	0	1	0	24,7	splňuje
Angola	0	0	2	0	1	1	0	10,2	splňuje
Antananarivo	0	0	1	0	0	1	0	4,7	splňuje
Asmera	0	0	0	0	0	1	0	2,2	nesplňuje

fu či v tabulce a pojmy u obrázku je veliká. Nicméně není tak důležité, jestli v určité učebnici bylo rozhodnuto zveřejnit např. „Kilimandžáro“ jako fotografii nebo v tabulce, ale spíše kolikrát je daný geografický objekt v učebnici zmiňován. Geografické objekty v pojmových tabulkách jsou zapisovány jako exonyma (pokud existují) a v případech, kdy učebnice používají dřívější geografické názvy (např. řeka Zair vs. Kongo), je při zpracování používán název nový.

Hlavním pojmem se rozumí každý geografický objekt, který je ve své větě podmětem, např. „Guinejský záliv je největší záliv Afriky.“ (PZ, s. 126). Ve zdánlivě mírně změněné větě: „Nejvíce srážek spadne na pobřeží Guinejského zálivu, ...“ (RZS, s. 94) je geografický objekt „Guinejský záliv“ pojmem vedlejším. Pokud je ovšem v druhém případě „Guinejský záliv“ zvýrazněn (např. tučným písmem), pak se z hlediska pozornosti (např. žáka) dostává na úroveň podmětu ve větě a představuje zde stěžejní bod celé věty, a proto je tento geografický objekt řazen do kategorie hlavní pojmy. Platí také, že zvýrazněnost geografického objektu (tučné písmo) je nadřazená dalším atributům (např. umístění pojmu v závorkách, v okrajových cvičeních, násobnost podmětů, aj.). Ve větách s více podměty nejvíce dvěma, jsou tyto geografické objekty řazeny mezi hlavní pojmy. Pokud má však věta troj a vícenásobný podmět, pak jsou tyto geografické názvy vnímány jako okrajové, tzn. vedlejší pojmy. Mezi vedlejší pojmy byly řazeny také všechny geografické objekty z různých cvičení, poznámek na okrajích tabulek, map či grafů, a to i v případech, že se jednalo o celé věty, kde dané geografické objekty figurovaly v rolích podmětů (jedná se většinou o cvičení typu „ukážte na mapě ...“).

Obrázky jsou všechny fotografie, které se v učebnicích vyskytují, a dále různé, fotografiím se podobající, kresby (krajina atd.). Text u obrázku, i kdyby byl v závorkách, byl vždy řazen k pojům u obrázku. Mapy jsou netextové objekty, které mají, resp. by mohly mít, měřítko. Všechny další netextové objekty, např. strom života, jsou potom grafem.

I po přijetí zásad pro výběr geografických objektů se však vyskytlo pár výjimek u několika geografických objektů (např. Suez vs. Suezský průplav vs. Suezská šíje nebo Madagaskar stát či republika, aj.). V takovýchto případech byla uplatněna pojmová generalizace, např. vše sloučeno pod geografický objekt Suez.

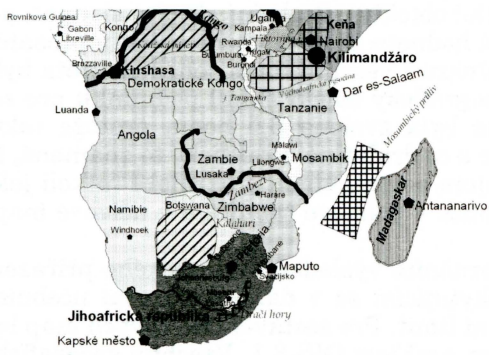
Každému geografickému objektu byla na základě četnosti výskytu s poukazem na váhové ohodnocení jednotlivých kategorií přiřazena v dané učebnici jeho statistická hodnota. Tyto hodnoty tvoří v pojmových tabulkách sloupec devátý (první sloupec tvoří geografické objekty). Poslední, desátý sloupec, podává informaci o tom, zda statistická hodnota geografického objektu přesáhla tzv. vstupní limit. Pokud hodnota překročí vstupní limit, jehož hodnota byla stanovena na 3,5 bodu, pak daný geografický objekt splnil podmínku pro zakreslení do učivové mapy. Hodnota byla zvolena 3,5 bodu, protože takto vstupní limit vyjadřuje, co je důležité a co druhotné. Prakticky to znamená, že pokud je v učebnici zmíněn daný pojem pouze jednou a okrajově (nikoli jako hlavní pojem či nadpis) je zapsán pouze v pojmové tabulce a v učivové mapě zobrazen není.

Učivová mapa je grafickým znázorněním výsledků statistického přiřazení hodnot geografickým objektům vyskytujícím se v dané konkrétní učebnici, a svou hodnotou přesahujícím vstupní limit. Pro sestavení učivových map byl použit geografický informační systém ArcView GIS 3.1. Všechny geografické objekty byly rozděleny do 16 témat, z nichž 5 je znázorněno bodovou metodou, 2 liniovou metodou a dalších 9 metodou plošných znaků, polygonů.

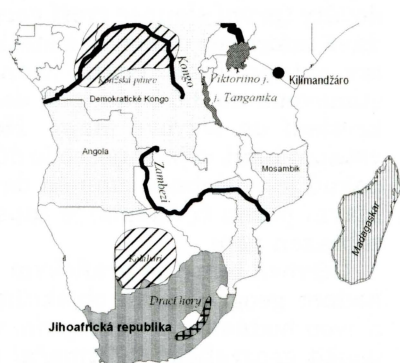
Rozdělení statistických hodnot všech geografických objektů ze všech učebnic bylo provedeno podle jednotné stupnice, stejně pro všechna témata v učivových mapách. Ačkoliv se toto dělení může jevit poněkud zjednodušující, je třeba brát v úvahu, že jedním z cílů učivových map je možnost srovnání, a to nejen mezi dvěma různými učivovými mapami, ale také mezi geografickými objekty zakreslenými v jediné učivové mapě. V případě použití kvantitativně odlišných intervalů by toto srovnání nebylo možné. Počet intervalů četností je 5 (viz Legenda k učivovým mapám na obr. 1). Nejnižší interval začíná hodnotou 3,5 bodu, což je hodnota vstupního limitu a znamená to, že pojem musel být v učebnici zmíněn minimálně dvakrát (nebo jednou jako hlavní pojem). Jako horní hranice prvního intervalu byla zvolena hodnota 6 bodů, tedy geografický objekt se může v učebnici vyskytovat 2x (opět se stejnou podmínkou, též 3x v grafu, což se ani jednou nestalo). Stejně tak bylo postupováno u tvorby dalších intervalů až k intervalu pátému, který nemá horní mez. Mohlo by se zdát, že hodnota 24 bodů není ještě příliš vysoká na ukončení intervalové řady, když nejvyšší dosažená hodnota je 170 bodů („Sahara“, Z2). Číslo 24 však znamená, že učebnice zmiňuje pojem např. 10krát jako vedlejší pojem, a z tohoto faktu vyplývá, že tolikrát zopakovaný geografický objekt je již natolik důsledně probrán, že jeho další opakování již nepřináší takový výsledek jako u intervalů nižších. Proto statistická hodnota u pojmu, která je např. vyšší než 100 bodů, je mnohem více srovnatelná s hodnotou 24 bodů, než je tomu třeba u dvojice 7 a 17 bodů. Toto rozdělení statistických hodnot do intervalů je tedy velmi výhodné a přináší kvalitní závěry s velmi vysokou vypovídací hodnotou. Pokud ani v jedné hodnocené učebnici žádný geografický objekt z jednoho tématu nepřekročil vstupní limit, nebyla tato kategorie tématu označena žádným znakem, tzn. v legendě učivových map je prázdné místo.

Učivovým mapám byl vytvořen vhodný znakový klíč podle všech kartografických zásad. Jednotlivým intervalům byly v každém tématu přiřazeny kartografické znaky vyjadřující jejich kvantitativní hodnotu. U bodových znaků se jedná o jejich velikost, u liniových znaků o tloušťku linie a u plošných znaků o intenzitu barev nebo rastru. Všechny objekty z jednoho tématu jsou v učivových mapách popsány odpovídajícím druhem písma s proměnlivou velikostí podle intervalu, do kterého patří daný geografický objekt. Ve dvou nejvyšších intervalech je navíc popisaný text psán tučně.

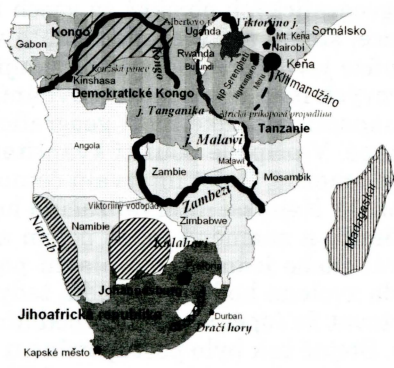
Obr. 1 – Ukázky učivových map (resp. jejich částí) některých učebnic použitých pro srovnávací analýzu

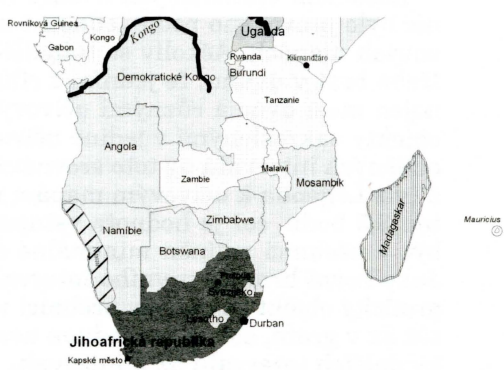
1a - Učebnice DSaO

1b - Učebnice Z5

1c - Učebnice Z2

1d - Učebnice RZ2

Legenda k učivovým mapám

četnost výskytu (statistická hodnota)	národní parky	vrcholy	vodopády	města	příkopové propadliny	řeky a přáplavy	jezera a nádrže	stávy	ostrovy	pohoří a prokládky	přítivy	panve a pouště
velmi nízká (3,5-6)		•		•		~	▨	▨	▨	▨		▨
nízká (6,1-10)	■	•	•	•	~	~	▨	▨	▨		▨	▨
střední (10,1-16)		•		•		~	▨	▨	▨	▨		▨
vysoká (16,1-24)		•		•		~	▨	▨	▨	▨		
velmi vysoká (nad 24)		•		•		~	▨	▨	▨	▨		▨

Pozn.: Nutnost černobílého zpracování má za následek ztrátu jednoho (dosti podstatného) kartografického vyjadřovacího prostředku!

Nechť jedna z hodnocených učebnic obsahuje výrazně méně pojmů než ostatní. Její učivová mapa může být v porovnání s jinými učivovými mapami dalších učebnic prázdnější. Tato situace znamená, že v učebnici je málo geografických objektů a jejich důležitost není mnoho vyzvedávána. To však může také nastat mj. v důsledku toho, že učebnice je určena pro nižší stupeň vzdělání. Nebo je v knize dáván důraz na jinou kapitolu, například na jiný světadíl, a sestavením mapy pro tento světadíl by bylo možné dojít k opačnému výsledku – zde by bylo geografických objektů mnoho. Dalším možným vysvětlením je skutečnost, že učebnice je zcela jiného zaměření než ostatní, dává důraz na vztahovost jevů, a to na vztahovost ne prostorovou, ale např. funkční. Jsou to většinou případy učebnic pro odborně zaměřené školy.

Jiný případ nastane, jestliže učebnice obsahuje málo geografických objektů, které jsou ale dosti zdůrazněné. Znamená to, že učebnice dává důraz na důležité pojmy, které buď přímo v textu vyzvedává nebo je často opakuje. Proti těmto učebnicím je možné postavit do kontrastu učebnice tzv. encyklopedického typu. Celospolečenská poptávka ve školách a trend vývoje školství by se měl ale spíše ubírat směrem k důležitosti pojmů než k jejich množství.

Není dobré, když některá učebnice obsahuje nadbytečné množství geografických objektů. V takovém případě je nelze nejenom zdůraznit, ale ani podrobněji probrat. A také žák si z této učebnice mnoho nezapamatuje. Takové vědomosti jsou méně cenné než několik podstatných znalostí, které si žák bude pamatovat déle a ve vhodnou chvíli si je lépe vybaví. Na druhé straně velmi malé množství geografických objektů v učebnici však může vést až k žákově demotivaci. Pokud žák zjistí, že se z učebnice nic nového nedozví, stane se pro něj studium nudné.

Může se také stát, že hodnocená učebnice má ve svém textu mnoho geografických objektů, ale všechny zmiňuje pouze okrajově. Žákova mentální mapa takovéto učebnice bude i přesto vypadat prázdně, neboť množství na okraj zmíněných geografických objektů vyvolá v jeho mysli minimálně zmatek. Proto mají všechny učivové mapy vstupní limit. Ten nepropustí z pojmové tabulky geografický objekt, který se v učebnici objeví pouze výjimečně a okrajově.

Logicky postavené a seřazené odstavce či celé kapitoly s jasně, stručně a výstižně sestavenými větami zaberou v učebnici méně místa než dlouhá souvětí a jejich obsah bude snadněji zapamatovatelný než v případě dlouhých a nejasných vět v nelogicky sestavených odstavcích a kapitolách. Velkou roli zde však samozřejmě hraje také věk žáka. Dobrou pomůckou pro správnou vyváženost množství a důležitosti je zvýraznění důležitých a stěžejních geografických objektů v textu učebnice. Nejčastěji se tak děje tučným písmem. Každý student pak automaticky rozpozná důležitost tohoto pojmu, neboť takto zvýrazněný geografický objekt jasně vystupuje nad okolní text, čímž se stává snadněji zapamatovatelným.

Srovnávací analýza učebnic

Pro první část srovnávací analýzy je nasnadě hodnocené učebnice rozdělit na dvě základní části, a to podle typu škol, pro které jsou určeny. Z hodnocených učebnic je určeno 8 pro základní školy a nižší ročníky gymnázií. Všechny učivové mapy těchto učebnic obsahují dosti zvýrazněné řeky a pouště, u kterých se již ale objevují drobné odlišnosti. Velké rozdíly mezi učeb-

Tab. 4 – Učebnice pro základní školy

Učebnice	Klady	Zápory
Z5	vyvážená FG část	chudost GO
PZ	velmi dobrý výběr důležitého učiva	téměř žádné
ZS	i přes odlišnou konstrukci učebnice dostatek GO	nadbytečnost GO v tématech státy a města
DSaO	velký důraz na zmiňované GO	obrovské množství GO
Z1	velký důraz na zmiňované GO	obrovské množství GO
AAASP	ucelený přehled o státech i městech v Africe	nadbytečnost GO v tématu státy, ignorace pohoří a proláklín
AAA	dobry důraz na zmiňované GO	množství GO na hranici akceptovatelnosti
Z2	vhodný rozsah GO, vhodný důraz na tyto GO	téměř žádné

Pozn.: GO – geografický objekt

Tab. 5 – Učebnice pro střední školy

Učebnice	Klady	Zápory
RZS	velký počet GO v tématu města	chudost GO ve většině tématech
RZ2	velký počet GO v tématu státy	chudost GO ve většině tématech
HZ1	dobry výběr GO, zcela v souladu se zaměřením učebnice	specializace zaměření učebnice
G3	dobry výběr i důraz na GO	málo GO v tématech města a pohoří

Pozn.: GO – geografický objekt

nicemi jsou pozorovatelné zejména v tématech „státy“, „města“ a „ostrovy“ (tab. 4).

Ze srovnání učebnic, resp. jejich učivových map, je zřejmé, že k méně vhodným patří učebnice Z5, neboť jí dosti chybí pojmová vyváženost a její učivová mapa je téměř prázdná, i když – a to je důležité poznamenat – to nejpodstatnější sděluje i vyzvedává. Učebnice DsaO je jejím pravým protipólem, pokud se jedná o kvantitu. Po kvalitativní stránce však taktéž pro základní školy není zcela nejvhodnější, neboť dává důraz na příliš mnoho geografických objektů. Naopak vhodnými učebnicemi jsou učebnice PZ a Z2, které dávají správný důraz na podstatné části učiva a o nedůležitých částech se prakticky nezmiňují, čímž žáka nezahlcují přebytečnými daty.

Zatímco v učivových mapách učebnic určených pro základní školy dominují maximálně zdůrazněné geografické objekty, učebnice pro střední školy dávají důraz na vzájemnou vztahovost geografických objektů. Zaměřením těchto učebnic je navíc zejména politicko-hospodářská situace, což ještě umocňuje upřednostňování států a měst nad ostatními částmi učiva. Oproti učebnicím pro základní školy nebylo u učebnic pro vyšší stupeň vzdělání dosaženo přehlednosti (tab. 5).

Z hodnocených učebnic pro střední školy jsou, na základě učivových map, nejlepšími G3 a HZ1. Obě poskytují ucelený přehled států a hlavních měst, což je hlavní náplní středoškolské výuky a na rozdíl od učebnice RZ2, která tuto ucelenost obsahuje také, neopomíjejí pojmenovat a zdůraznit i jiné části učiva. Všechny tyto učebnice se ve svém textu zabývají hlavně souvislostmi

mezi jednotlivými částmi učiva, aktuálními problémy Afriky a dalšími skutečnostmi, které nelze vyčíst z učivových map. Všem by prospělo upravit obsah učiva v tématu města a hlavně ve fyzickogeografické sféře. Učivová mapa učebnice určené k výuce na středních školách by neměla mít v politické mapě států prázdná místa. Tento předpoklad nesplňuje učebnice RZŠ.

Srovnávací analýza pomocí učivových map mj. také ukázala, že ačkoliv jsou učebnice na svých obálkách shodně popsány např. jako „učebnice pro základní školy“, jsou mezi nimi až propastné rozdíly, a to nejen v grafickém zpracování, ale hlavně v rozsahu učiva, které je v nich popsáno. Stejně tak je dobře pozorovatelný rozdíl mezi učivovými mapami učebnic, které jsou určené pro různé typy škol.

Proč používat učivové mapy? Jakou mají vypovídací hodnotu?

Učivové mapy by mohly být velkým přínosem nejen pro učitele, např. při vybírání vhodných učebnic pro žáky, ale také pro samotného žáka (s určitou úrovní kartografické gramotnosti; Voženílek 2002), který by své vědomosti mohl po projití učebnice zkontrolovat s její učivovou mapou. Postupy výše uvedené a použité ukazují na ještě nevyzkoušené možnosti práce s pojmy v učebnicích, byť jde o klasické metody používané např. ve statistice či kartografii. Protože však jednou ze základních skutečností celého procesu tvorby učivových map je subjektivní rozhodování, je nutné ještě zodpovědět alespoň nadepsané otázky.

Argument jasně svědčící ve prospěch hodnocení učebnic pomocí učivových map je ten, že učivová mapa se snaží napodobit mentální mapu, kterou si má vytvořit žák po probrání učiva. Shlédnutím takovéto mapy lze rychle rozhodnout, jestli je učebnice pojmově vyvážená, zda nemá někde náhodou bílé místo, či zda není např. moc všeobecně pojatá. Proti svědčí skutečnost, že nelze takto zobrazit funkční vztahy nebo zeměpisné informace, nezakreslitelné do mapy. Také kategorizaci pojmů z textu do pojmových tabulek nelze dělat strojově, ale každý čtenář se může u určitého geografického názvu, ležícího na hranici dvou kategorií, rozhodnout jinak. Na druhé straně, při přijetí obecných pravidel pro kategorizaci pojmů z textu může k rozdílnému hodnocení dojít opravdu pouze v několika málo případech, pro celkový ráz mapy málo podstatných. Co se týče funkčních vztahů a dalších nezmapovatelných informací, které se mohou v textu vyskytovat, je nutno podotknout, že učivové mapy jsou pomůckou při hodnocení obsahu regionálního učiva učebnic zeměpisu. Tedy oblasti učiva zeměpisu, která přímo dává důraz na znalost mapy a rozmístění objektů v mapě. Navíc geografické názvy se nevyskytují v textu jako holá slova, ale jako součásti celých vět, které s sebou nesou další hodnotu. Je nasnadě přepokládat, že tyto další informace jsou ve všech učebnicích podobné – mimo případ, kdy učebnice na daný pojem zcela zapomene. Takovéto opomenutí pojmu se však okamžitě v učivové mapě projeví jako bílé místo.

Samozřejmě by bylo teoreticky možné napsat učebnici tak, aby její učivová mapa, sestavená podle výše popsaných postupů byla perfektně vyvážená a bez bílých míst, ale ze které by se nedalo učít. Dokonce není ani moc obtížné takovouto učebnici sestavit. Mohl by to být např. svazek vhodně vybraných tabulek. Tímto se ale dojde ke zcela opačnému problému – vytvoření učebnice tak, aby hodnocením pomocí učivové mapy prošla na výbornou, ale aby nebyla použitelná pro studium.

Proti dobré vypovídací hodnotě učivových map stojí také skutečnost, že tyto mapy nic neříkají o možných chybách v učebnici. Pokud je totiž například v textu v učebnici popsán objekt A jako město ležící západně od objektu B a ve skutečnosti je to naopak, učivová mapa sestavená na základě statistického výpočtu a následného zakreslení by tuto informaci vůbec nezaevidovala a ve výsledné mapě by se objekty A i B objevily na správném místě. V sestavené učivové mapě se totiž jedná o to, zda učebnice pojem zná či nezná, popřípadě jak moc jej zná, ale nikoli zda jej učebnice zná správně. Protože však správnost pojmů (i jejich umístění) je pro každou učebnici v důležitosti na prvním místě, lze bezchybnost tohoto typu v každé z hodnocených učebnic apriori předpokládat. I kdyby ovšem takovýto případ chyby nastal – v žádné z 12 učebnic se tak však nestalo – bylo by možné přijmout například metodu bodového penále, tedy odčítání bodové hodnoty namísto jejího přičtení.

Každá mapa vždy zobrazuje území, kde jsou mimo vizuálních informací o jednotlivých objektech na mapě, zobrazeny také topologické vztahy. Nechť existuje věta: „Na západ od Alžírsko leží stát Maroko.“ Zde je mapa ideálním prostředkem pro zjednodušení a tuto větu lze bez problému vyjádřit na mapě. Ovšem velké části učiva (klima, biota) však do mapy tak snadno zobrazit nelze. Rozhodně ne do učivových map, které jsou tvořeny výhradně geografickými objekty. Navíc se většinou v textu tyto části učiva vůbec neprobírají regionálně (není ostatně ani důvod pro střední či dokonce základní školy), ale pouze jako velké oblasti, části světadílů, někdy také jako území celého světadílu. Toto učivo nelze do učivové mapy zahrnout.

Nechť tyto, tzv. učivové mapy témat, jsou možné konstrukce. Jako příklad lze vzít třeba klima. Po přečtení učebnice bude v hlavě žáka existovat představa o rozmanitých životních podmínkách v různých částech světa. Tato představa může mít podobu pouze dat anebo si žák může sám udělat vlastní mentální mapu, kde k určitému území přiřadí například povětrnostní podmínky, délku trvání slunečního svitu atd. Avšak i v případě, že žák bude schopný si tyto vztahy osvojit, jedná se vždy jen o dílčí část učiva, v jehož základu stojí mapa povrchu, včetně měst, států a jiných lokalizací. Bez tohoto podkladu nemá smysl tvořit si vlastní mapu podnebí či bioty, protože samotné umístění např. tygra a slona na prázdný obrys světadílu valného smyslu nemá.

Téměř každá učebnice se také zabývala, alespoň na několika málo stránkách, historií světadílu Afrika. Vzhledem k tomu, že učivové mapy mají časové hledisko přítomnost či nedalekou minulost, pak historické pojmy, jako jsou např. dřívější hranice států, jejich názvy, ale i spousta dalších pojmů, se budou v případě žákovy mentální mapy pohybovat ve zcela jiné rovině. Touto rovinou je rovina dějepisná nikoli zeměpisná (tedy lokalizační) a pro sestavení učivové mapy tedy rovina nedůležitá.

Závěrem lze tedy prohlásit, že má smysl hodnotit obsah regionálního učiva v učebnicích zeměpisu pomocí učivových map sestavených z geografických objektů uvedených v textu dané učebnice. A i při zanedbání např. klimatu, bioty nebo historie, má vytvořená učivová mapa dostatečnou vypovídací hodnotu a je dosti přesná ve svém projevu.

Závěr

Výsledky analýzy – tedy 12 učivových map – odhalují kvality a nedostatky hodnocených učebnic. Stejně tak je dobře pozorovatelný rozdíl mezi učivový-

mi mapami učebnic, které jsou určeny pro různé typy škol a také velmi nápadně ukazují rozdíly mezi navenek zdánlivě podobnými učebnicemi. Tyto rozdíly jsou právě v učivových mapách dobře identifikovatelné. Rozdílnost některých učebnic (shodně nadepsaných např. „učebnice pro základní školy“) je však až zarážející.

Otevřenou otázkou také zůstává další použití metodiky tvorby učivových map – např. pomocí pojmových tabulek je možné vytvářet nejen učivové mapy, ale též např. učivové grafy. V takovémto grafu by křivka či bod, vyjadřující četnosti (resp. vážené četnosti) jednotlivých geografických objektů, jasně ukazovala jejich důležitost. Tedy důležitost, kterou jim přikládá daná učebnice. Srovnávání učebnic pomocí takto vytvořených grafů se přímo nabízí.

Učivové mapy, resp. jejich metodika tvorby, je využitelná také např. pro konstrukci map, které by shrnovaly učivo z několika učebnic. Tyto mapy by byly dobrým vodítkem pro učitele, neboť by na jednom jediném mapovém listu shrnovaly (alespoň rámcově), co by měl vlastně jejich žák znát a na co by se tedy měli při výuce regionálního zeměpisu zaměřit.

Literatura:

- BIČÍK, I. a kol. (1994): Regionální zeměpis II. ČGS, Praha, 50 s.
- BIČÍK, I. a kol. (2000): Regionální zeměpis světadílů. ČGS, Praha, 142 s.
- BUJNOVÁ, H., NOVOTNÝ, J., SKOKAN, L. (1998): Afrika, Amerika, Austrálie: Světový oceán a polární oblasti. Prospektrum, Praha, 82 s.
- BRYCHTOVÁ, Š., BRINKE, J., HERINK, J. (1997): Planeta Země. Fortuna, Praha, 170 s.
- ČERVINKA, P., BRAUN, R. (1994): Afrika, Austrálie a Antarktida. Scientia, Praha, 62 s.
- DOUGLASS, M. (1998): The History, Psychology, and Pedagogy of Geographic Literacy. Praeger Publisher, Westport, 208 s.
- HOLEČEK, M., JANSKÝ, B., TLACH, S. (1996): Zeměpis světa 1. ČGS, Praha, 58 s.
- HUDEČEK, T. (2002): Kartografické hodnocení obsahu regionálního učiva učebnic zeměpisu. Diplomová práce. Univerzita Palackého, Olomouc, 52 s.
- KRAUSOVÁ, M., KRAUS, P. a kol. (1999): Zeměpis: světadíly. Alter, Všeň, 106 s.
- KÜHNLOVÁ, H., BRINKE, J., DEMEK, J., OBERMANN, A. (1988): Zeměpis 5. SPN, Praha, 242 s.
- LIŠČÁK, V., FOJTÍK, P. (1996): Státy a území světa. Libri, Praha, 948 s.
- LORENC, P. (1998): Daleké světadíly a oceány. Moby Dick, Praha, 122 s.
- Nový atlas světa. Marco Polo, Praha 2000, 380 s.
- Österreichischer Atlas für höhere Schulen. Verlag Ed. Hölzer, Wien 1979, 168 s.
- PETTY, G. (1996): Moderní vyučování. Portál, Praha, 384 s.
- PLUSKAL, M., DEMEK, J., DVOŘÁK, L., LEPKA, I., MALÝ, J., NOP, R., VOŽENÍLEK, V. (1998): Geografie 3: regionální geografie světa. SPN, Praha, 138 s.
- SKOKAN, L. a kol.: Hospodářský zeměpis 1. Fortuna, Praha 1994, 146 s.
- STANSFIELD, CH. A. (2002): Building Geographic Literacy. Prentice Hall, New Jersey, 274 s.
- Školní atlas světa. Kartografie, Praha 1996, 154 s.
- Velký atlas světa. Kartografie, Praha 1997, 294 s.
- VOŽENÍLEK, V. (2000): Kartografický způsob hodnocení regionálního obsahu učebnic zeměpisu: učivové mapy. In: Učebnice geografie 90. let. Sborník z mezinárodní konference, Ostravská univerzita, Ostrava, s. 179-183.
- VOŽENÍLEK, V., DEMEK J. (2001): Zeměpis 2. Prodos, Olomouc, 66 s.
- VOŽENÍLEK, V. (2002): Geoinformatická gramotnost: nezbytnost nebo nesmysl? Geografie-Sborník ČGS, 107, č. 4, s. 371-382.

REGIONAL CONTENT IN GEOGRAPHY TEXTBOOKS FROM THE CARTOGRAPHIC VIEWPOINT

Teaching map is a special type of map that includes only those terms that are used in a particular textbook. The map contains data on the frequency of occurrence of terms used in the textbook and thus provides useful information for geography textbook assessment. As geographical objects can be marked on a map (apart from being described and talked about), teaching map can be considered as a mental map created by a particular pupil after having studied the subject matter in a particular textbook. Terms (representing geographical objects) written in bold or capital letters or terms that appear more than once in the text are more likely to be remembered and recorded in the mental map. Methodology of creating a teaching map:

All geographical terms that occur in a textbook are divided into several categories, each category having different weight. These categories may be those of headings, cardinal terms, terms occurring in a table, etc. These terms are further divided into five intervals depending on the frequency of their occurrence. Terms that occur exceptionally are not included in the analysis.

Each interval corresponding with a particular theme (e.g. rivers or cities) is assigned a cartographic mark that represents the quantitative value of the interval. Point marks differ in their size, linear marks in their thickness and polygonal marks in the intensity of their colours. Different intervals are also assigned a corresponding font (including different size and the possibility of using bold letters).

Twelve regional geography textbooks (containing the topic of Africa) were compared to result into an analysis. Eight of the books are used for teaching pupils under 15 and four of them for teaching students aged 15 to 19. The analysis has revealed that even though the books should be in accordance with the same syllabus, they differ significantly, not only by their graphical form, but also by the quantity of subject matter they contain. A difference can be traced in maps in textbooks for students of different age: Textbooks for young pupils put emphasis on geographical objects whereas textbooks for students aged 15 to 19 emphasize the significance of relationships among geographical objects. Moreover, these textbooks focus mainly on political and economical situation of objects. Therefore, the textbooks deal with states and cities much more than with the other matters. Maps representing textbooks for young pupils are sometimes rather overfilled.

Comparative analysis discloses both qualities and deficiencies in the assessed textbooks. Differences in the quality of textbooks, which would be difficult to spot by casual inspection, are clearly demonstrated on maps and are easy to be identified. Teaching maps could be of a great help not only to teachers (e.g. when choosing suitable textbooks for tuition) but also for pupils who could confront their knowledge with such a map.

The above-described method reveals other possibilities of working with textbooks. Moreover, such methods are commonly used in statistics and cartography. Another way of application of the methodology of teaching map making is to construct teaching graphs: a line / a point would stand for weighted frequency of individual geographical objects meaning the importance with which they would occur in a particular textbook. Synoptic teaching maps could also be created, in which subject matter of several textbooks would be marked. These maps would represent those themes that a pupil is expected to be taught and thus help the teacher what matter to focus on.

Fig. 1 – Samples of teaching maps (or parts thereof) made out of an analysis of several textbooks. 1a – textbook DsaO, 1b – textbook Z5, 1c – textbook Z2, 1d – textbook RZ2. Key to teaching maps: columns: national parks, peaks, waterfalls, towns, rift valleys, rivers and canals, lakes and dams, states, islands, mountains ranges and depressions, channel, basins and deserts. Lines: frequency of occurrence (statistical value): very low (3.5–6), low (6.1–10), mean (10.1–16), high (16.1–16), very high (over 24). Note: necessity of white-black processing results in a loss of one (very significant) cartographic expressive means!

(Autor je studentem 1. ročníku PGS na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: houda@atlas.cz.)

Do redakce došlo 18. 6. 2003

Čechy + Morava a Slezsko = Česko? Česká geografická společnost prosazuje používání jednoslovného termínu *Česko* pro Českou republiku. Zavedení tohoto termínu považují za nutné, neboť jednoslovné termíny pro názvy států jsou v praktickém životě běžně používány. Absence takového termínu vede ke spontánnímu vytvoření jednoslovného označení státu, které je zpravidla nesprávné. To postihlo i velmi významné mocnosti. Zaměňuje se nesprávně USA s Amerikou, Spojené království Velké Británie a Severního Irsku s Anglií, zaměňoval se Sovětský svaz s Ruskem atd. V případě našeho státu hrozí například zaměňování České republiky s Čechami.

Předpokladem správného používání termínu *Česko*, zejména v odborném textu, je přesné rozlišování názvu státu od názvů historických zemí *Čech* a *Moravy*. Problematické je to zejména v případě přídavného jména, neboť jak v případě *Česka*, tak i v případě *Čech* má přídavné jméno tvar *český*. Proto je třeba vždy přesně vědět, máme-li na mysli problematiku celostátní nebo regionální. Bylo by nevhodné hovořit o Hodoninu jako o východočeském městě, neboť potom by musel být Hradec Králové městem středočeským. Naopak Český Těšín má svůj název z důvodu vymezení naší části rozděleného města vůči Polsku. Jde tedy o použití pojmu *český* ve významu příslušnosti ke státu, i když se město nachází pochopitelně jednoznačně ve Slezsku.

Germánské a románské jazyky mají tento problém víceméně vyřešen. Angličtina používá *Bohemia*, *Moravia* (*Silesia*) a *Czechia*. V němčině se hovoří o *Böhmen*, *Mähren* (*Schlesien*) a *Tschechien*. Francouzština uvádí *Bohême*, *Moravie* (*Silésie*) a *Tchèque*. Pouze slovenské jazyky mají stejné problémy jako my. Proto Poláci mají jak pro historickou zemi, tak i pro celý stát název *Czechy* a Rusové *Чехия*.

Dalším problémem je vymezení hranic *Čech*, *Moravy* a *Slezska*. Historické země jako administrativní útvary přestaly existovat v roce 1949. Přesto pojmy *Čechy*, *Morava* a *Slezsko* nezanikly, jsou běžně používány a objevují se i v názvech některých současných krajů. Proto vymezení jejich hranic představuje legitimní otázku. Existují minimálně dvě kritéria tohoto vymezení. Prvním z nich je používání historické hranice. Protože příslušné administrativní jednotky již neexistují, nemohou se jejich hranice měnit.

Druhým možným přístupem je analýza mentální hranice, která však zatím byla prováděna spíše na pomezí *Moravy* a *Slezska* (Siwek, Kaňok 2001). Nicméně naše dosavadní zkušenosti v rámci projektu *Geografie malých měst* naznačují, že historická hranice stále do velmi značné míry přetrvává v myslích obyvatel a je víceméně totožná s hranicí historickou. Je tomu tak na *Svitavsku*, na *Žďársku* i na *Dačicku*. Intenzita tohoto jevu může být hypoteticky nižší v regionech s vysokou imigrací po druhé světové válce.

Situaci lze osvětlit například na článku J. Čekala (2003): *Migrace obyvatelstva jižních Čech v období let 1992–1998*. Přitom autor má zjevně na mysli nikoliv jižní Čechy, ale Jihočeský kraj v současném administrativním vymezení. Problém spočívá v tom, že část Jihočeského kraje neleží v Čechách, ale na *Moravě*. Jde o města *Dačice*, *Slavonice* a významné části jejich spádových obvodů. Není pochyby o tom, že z hlediska historického patří obě uvedená města na *Moravu* (Bartoš, Schulz, Trapl 1990).

Nejde však jen o historické souvislosti. Podstatné jsou současné mezisídelní vztahy a regionální identita. České Budějovice se nacházejí v téměř dvojnásobné vzdálenosti od *Dačic* než nejbližší moravské město střední velikosti a krajské středisko *Jihlava*. Ostatně i autor sám uvádí migrační vazby *Dačice – Jihlava*, resp. *Slavonice – Třebíč*. Jde o jasné vnitromoravské vazby.

Na základě našich vlastních výzkumů (Vaishar 2003) můžeme konstatovat, že reálný život v tomto marginálním prostoru moravsko českého pomezí probíhá v rámci kooperace čtyř moravských měst: *Dačic*, *Slavonic*, *Telče* a *Jemnice*. Vyjádřením kulturní identity tohoto regionu je například internetový čtrnáctidenník *Ozvěny jihozápadní Moravy*, který lze nalézt na dačickém infoservertu. Jediná železnice regionu spojuje *Slavonice*, *Dačice* a *Telč* s *Jihlavou*. V Čechách nemají uvedená čtyři města prakticky partnera. Významnější vztahy s *Novou Bystricí* nebyly zjištěny a jiné město na české straně historické hranice není. Spádovost do vzdáleného *Jindřichova Hradce* je nepřirozená, vynucená nelogickým administrativním uspořádáním a po zrušení okresního úřadu oslabuje. Uvedené skutečnosti naznačují pravděpodobnou existenci přirozené hranice mezi *Čechami* a *Moravou* v tomto prostoru.

Proto pojem jižní Čechy lze použít pro jižní část historických Čech, ale nikoliv jako synonyma pro Jihočeský kraj. Nelogické zahrnutí prostorově oddělených mikroregionů Dačicka a Slavonicka do tohoto kraje to bohužel vylučuje. Podobně citlivě je třeba přistupovat k používání pojmu český všude podél historické zemské hranice. Ještě o něco problematičtější je situace na moravsko slezské hranici, jejíž administrativní platnost byla ukončena již v roce 1928, území českého Slezska je nespojitě a region byl po roce 1945 nově osídlen po odsunu německého obyvatelstva a v rámci industrializace Ostravska. Nicméně i v tomto případě je vhodné dbát na správnost regionálních označení. Předkové kandidáta na prezidenta USA Kerryho nejsou ze severomoravského, nýbrž ze slezského Horního Benešova.

Literatura:

- BARTOŠ, J., SCHULZ, J., TRAPL, M. (1990): Historický místopis Moravy a Slezska, sv. 12 Profil, Ostrava, 321 s.
- ČEKAL, J. (2003): Migrace obyvatelstva jižních Čech v období let 1992–1998. Geografie 108, ČGS, Praha, č. 1, s. 61-75.
- SIWEK, T., KANOK, J. (2001): Mapa regionální identity českého Slezska. In: Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti. Slezský ústav, Opava, s. 105-112.
- VAISHAR, A. et al. (2003): Geografie malých měst 2003. Regiograph, Brno, 135 s.

Antonín Vaishar

(Ústav geoniky Akademie věd ČR Ostrava, pobočka Brno, Drobného 28, 602 00 Brno, e-mail vaishar@geonika.cz).

Kdyby byla Morava... Diskuzní příspěvek A. Vaishara, Čechy + Morava = Česko?, mne jako člověka, který se na historickém území Moravy narodil a převážnou část dosavadního života v diskutovaném území prožil, přiměl k reakci. Jednak proto, že podobné diskuzní příspěvky na stránkách Geografie dlouhodobě postrádám, jednak proto, že tematiku, které se A. Vaishar ve svém příspěvku věnuje, považuji za stále aktuální a z obecného hlediska směřování geografických výzkumů v Česku podnětnou a žádoucí.

Stimulem pro napsání příspěvku do diskuze byl A. Vaisharoví článek J. Čekala: Migrace obyvatelstva jižních Čech v období let 1992–1998 (Čekal 2003). Hned v úvodu musím konstatovat, že na straně J. Čekala nespátřuji výrazné pochybení v užití pojmu „jižní Čechy“ i pro oblast „moravské“ části Jihočeského kraje. Je pravdou, že z historikogeografického hlediska se jedná o nepřesnost, název však nepovažuji za matoucí. Jihočeský kraj sice zahrnuje i část historického území Moravy, ale z hlediska současného státoprávního uspořádání a z hlediska legislativního Morava de iure neexistuje. Tím nepopírám, že se pojem Morava neuzívá a že i část obyvatel cítí potřebu se s územním bývalé historické země identifikovat. Pokud by J. Čekal analyzoval delší časové řady migračních toků, resp. do článku zahrnul hodnocení vývoje migrací před rokem 1949 (zemská hranice byla v diskutovaném území narušena již v roce 1949), byla by námitka A. Vaishara relevantní. Spíš než v článku J. Čekala, bych podnět k diskusi hledal např. v příspěvku T. Havlíčka na stránkách téže Geografie (Havlíček 2000).

V případě jmenovaných článků a polemiky A. Vaishara se jedná o zástupný (víceméně pojmoslovný) problém. A. Vaishar však nastolil téma, kterému je v české geografii (na rozdíl např. od západní Evropy) věnována velmi malá pozornost, a to problematiku regionální identity obyvatel (příp. rozporů z ní pramenících). V těchto intencích pak za důležitější pokládám diskuzi o reformě veřejné správy a samosprávy (procesu formování nových krajů i „malých okresů“) a diskuzi o stále živé (i když dnes méně viditelné) otázce moravanství.

Problém regionální identity obyvatel (a to nejen v oblasti jihozápadní Moravy/jižních Čech) je opravdu problémem, který si zaslouhuje výraznější pozornost geografů. Z našich dosavadních výzkumů periferních území (Jančák a kol.), jakož i regionální identity obyvatel na „Dačicku“ vyplývá, že tvrzení A. Vaishara nejsou jednoznačně prokázána. Potvrzují hypotézu A. Vaishara, že obyvatelé po 2. světové válce dosídleného území Slavonicka výrazně necítí moravskou identitu, obyvatelstvo Dačicka jistě více. Bylo to však zastupitelstvo města Dačice, které v rámci reformy veřejné správy jasně (pro mnohé překvapivě) deklarovalo svůj vztah k Jindřichohradecku a správní příslušnost k jižním Čechám (ve vymezení z roku 1960). Svým tvrzením A. Vaishar zpochybňuje územně správní členění státu, ovšem implicitně nenabízí alternativní řešení. Jihlava dnes není „moravská“ a není (a ani nechce být)

centrem „moravského“ kraje. Za dobu existence kraje Vysočina se relativně úspěšně daří formovat regionální identitu obyvatel Vysočiny (mj. o tom svědčí i výrazný útlum „separatistických“ tendencí okrajových území kraje) a potvrzují to i první dílčí výsledky našich výzkumů regionální identity obyvatel (Chromý, Marada 2004).

Pominu-li skutečnost, že v první polovině 90. let náš stát nevytvořil okres Dačice (podobně jako v případě Jeseníku), tak i v průběhu I. a II. fáze reformy veřejné správy a samosprávy rezignoval na funkci řídicího orgánu. Mimo jiné dopustil zakonzervování hranic okresů z roku 1960 a posílil váhu rozhodování lokálních elit. (Hranice administrativních celků z roku 1949 by byla zřejmě vhodnější, viz např. Jeleček 2000). V případě zmíněného území Dačicka, Slavonicka a Jemnicka to znamená rozštěpení periferního území (s přibližně 40 000 obyvateli) mezi kraj Jihočeský, Jihomoravský a kraj Vysočina. Rozvoj dotčeného území (se společnými problémy) by se lépe řídil z jednoho centra/úřadu (např. z Jihlavy), čemuž nasvědčují i aktivity Krajského úřadu v Jihlavě ve směru k česko-rakouské hranici, stejně jako pouze proklamativní zájem Jihočeského kraje o rozvoj území Slavonicka a Dačicka, jakož i problémy Jihomoravského kraje s rozvojem oblasti Vranovska a Vratěněnska. Demokratické „postoupení“ pravomoci rozhodnout o územně-správních příslušnostech na nejnižší úroveň soustavy (obce) dodnes způsobuje nemalé překážky pro fungování správy i samosprávy. (Např. snahy o přičlenění Vratěněnska ke kraji Vysočina, které de facto podporují i zástupci Jihomoravského kraje, jsou dnes blokovány nevolí malých, o to více problémových obcí, dělicích Vratěněn od krajské hranice s Vysočinou.) Podobné problémy však nalezneme i v řadě jiných periferních oblastí (zejm. vnitřních periferií při hranicích krajů).

Nechci být soudcem o objektivitě závěrů výzkumů brněnských kolegů, ale v konkrétním případě, který A. Vaishar uvádí v předposledním odstavci svého diskuzního příspěvku, bych přece jen volil opatrnější slova. „...reálný život v tomto marginálním prostoru moravsko-českého pomezí probíhá v rámci kooperace čtyř moravských měst Dačic, Slavonic, Telče a Jemnice.“ Souhlasím, že regionální média, Listy jihozápadní Moravy – nezávislé noviny pro Dačicko, Jemnicko, Slavonicko (vycházejí od roku 1991) i Ozvěny jihozápadní Moravy – noviny občanů Dačicka, Slavonicka, Jemnicka a Telčska (vycházejí od roku 2001) mohou přispět k posílení regionální identity místních obyvatel, ovšem právě analýza zmíněných tiskovin dává dost dokladů o tom, že spolupráce měst prakticky nefunguje a když, pak pouze v několika dílčích oblastech (nemocnice, železnice). Výjimečná ovšem není ani rivalita mezi městy – např. chladný postoj Telče k vytvoření dačického okresu (obě sídla jsou přitom od sebe vzdálena pouhých 13 km). Širší spolupráce probíhala především v prvních porevolučních letech (řešení problematiky odpadů, přeshraniční aktivity). A i tvrzení, že uvedená města „nemají prakticky partnera“ v Čechách, evokuje polemickou poznámku o fungování měst a obcí v rámci Sdružení pohraničních obcí a měst okresu Jindřichův Hradec, zapojení měst a obcí do aktivit občanských sdružení Česká Kanada, Trojmezí a v neposlední řadě i o úloze Dačic, Slavonic a Nové Bystřice při formování přeshraniční spolupráce (zejm. s Waldviertel Akademie), která vyústila ve vznik Euroregionu Silva Nortica (jehož českou část tvoří právě i „moravská“ oblast území Jihočeského kraje). Navíc i představitelé regionálních sdružení v Rakousku po celá 90. léta při společných akcích zdůrazňovali absenci regionální reprezentace na naší straně (starostové našich měst byli vnímáni jako zástupci a představitelé místních, lokálních zájmů).

Souhlasím s tím, že i oblast česko-moravského pohraničí, proměny vnímání bývalé zemské hranice obyvateli, ale hlavně vliv sociokulturních vzorců chování obyvatel a místních elit na rozvoj regionů je tématem, které by zasluhovalo větší pozornost a je námětem např. pro společný grantový projekt.

Po přečtení diskuzního příspěvku A. Vaishara jsem si opět uvědomil, že v něm nezazněly argumenty, zda a v čem by byla obnova hranice mezi historickými zeměmi pro tuto oblast přínosem. Jedná se A. Vaisharovi o obnovu zemského zřízení?

Otázky moravanství, moravismu, moravského nacionalismu, zemského patriotismu a jiných projevů územní, politické, kulturní a společenské identity jsou legitimní součástí našich životů. A jako takové si zasluhují pozornost a neměly by se přehlížet.

Jako ponorná říčka Punkva se snahy o zmrtvýchvstání historické země Moravské (přip. spíše umělé, v roce 1927 účelově vytvořené země Moravskoslezské) vynořují po celých více než padesát let od zrušení zemského zřízení v únoru 1949. Volání po „svobodě“, legitimizaci svébytnosti a jedinečnosti Moravy se vynořilo nejen na konci let šedesátých, na počátku let devadesátých, ale s častější frekvencí (ovšem méně viditelně) i v jejich průběhu. Kvituji s povděkem, že studijního materiálu na tomto poli neubývá.

Souvislost je zjevná. Na počátku 90. let byla otázka moravské samosprávy legitimní součástí diskuzí o novém územně-správním (spolkovém, federativním) uspořádání Českoslo-

venska. „Moravané“ se mohli proti „Praze“ opírat o zdatnější Slováky, ale to jen v tom případě, pokud by byla zachována federace Česko-Slovensko a zemské zřízení by bylo obnoveno jen v Česku. Tím, že mnozí moravisté chtěli Moravu postavit do role jedné ze 4 (5) zemí Československa (tedy na roveň Slovenska), mj. přispěli k česko-slovenskému nedorozumění (s tímto nemohli Slováci souhlasit; Slovensko by právně ztratilo na váze, resp. by kleslo o jednu úroveň níže). Otázka moravanství a boje za moravská historická práva tehdy nabyla značné publicity, po rozpadu federace se však stala víceméně folklórní záležitostí. Do diskuze o novém vnitřním uspořádání Česka, mj. po čerstvých zkušenostech s československou pomůlkou (při trapných diskuzích o nedomyšlených a nedočkavě předložených návrzích nového jména státu), však již reálně zasáhnout nemohla a návrat k historickému uspořádání byl už jen těžko realizovatelným snem. Moravismus de facto vyklidil vrcholné politické kolbiště a převážně „přežívá“ v lokálních poměrech brněnského centra a v „Čechy anektovaných“ územích (např. na Dačicku). Tento přesun (blíže lidem) je nejen zajímavý, ale i zdravý. Nechtějí si obyvatelé sami rozhodnou kým chtějí být. Přesun problematiky do „vyšších“ sfér, resp. její zpolitizování a hru s evropskou kartou (která dříve či později musela přijít), však (s vědomím tragického posledního desetiletí balkanizace Evropy a Balkánu samého zejména) už za tak zdravou a perspektivní považovat nelze.

Přečtu-li si v Ozvěných jihozápadní Moravy (č. 3/2004, s. 2) informaci o úspěchu Moravské demokratické strany v Evropě: „Za největší úspěch považují moravští demokraté přijetí své strany za člena-pozorovatele celoevropské strany DPPE-EFA (Evropská strana národů). Již v březnu se stane Moravská demokratická strana jejím regulérním členem a podle slov vedoucích představitelů strany bude Morava v EU pojmem a jako historická evropská země nebude již úmyslně opomíjena, díky zastoupení Moravanů v evropských strukturách. V červnu letošního roku bude MoDS také kandidovat ve volbách do Evropského parlamentu.“, případně svědectví L. Vaculíka ze zasedání Moravskoslezské akademie v Brně, v listopadu 2003: „...budete-li ignorovat historická a politická fakta, morální a citový stav Moravanů, zavínáte třeba konflikt“ (Vaculík 2003), napadají mne spíše než srovnání s procesem formování Evropy regionů chmurná srovnání s důsledky polarizace centrum – periferie, resp. s identitární mobilizací periferních území, jak ji hodnotí např. politologové P. Barša a M. Strmiska (1999).

S troškou nadsázky se můžeme ovšem obávat, kdy se vědecké úsilí o poznání fenoménu Morava promění v šarlatánství a připraví lepší (účinnější) „munici“ do bojů příštích (budoucí bojovníky je třeba vybavit argumenty a nepopíratelnými fakty). Tím nemám bezprostředně na mysli výzkumy geografů, ale spíše historiků. Mohu v řadě aspektů uznat kritiku S. Řeháka (1998), v níž mi mj. vytknul, že neprávem vydávám historika J. Pernese za toho, jímž není. Byl to však právě J. Pernes, kdo téměř vzápětí tehdy kandidoval za moravisty do českého parlamentu a v letošním roce do Evropského parlamentu.

Ztráta geopolitické pozice a váhy, kterou do počátku 90. let mělo Československo v Evropě se dá jednoznačně přičíst ztrátě soudnosti lidí, pramenící z nově nabyté svobody. V nepřeborném množství proudů (pro)moravsky smýšlejících lidí lze jen těžko usuzovat, nakolik je která ze zúčastněných stran soudná... Restituce (resp. resuscitace) Moravské/Moravskoslezské země se nekonala. Narodila se nám však nová národnost, vytvořená sčítáním obyvatelstva v roce 1991; přičemž počet zejména Moravanů do posledního sčítání v roce 2001 rapidně klesl. Pochopíme-li deklaraci více než 1,3 mil. obyvatel Česka k moravské národnosti jako identifikaci s historickou zemí, je zřejmé, že v roce 2001 již tento pocit sdílí o milion lidí méně.

Je vůbec někdo z řad moravistů schopen říci, proč by mělo dojít k obnovení země Moravské/Moravskoslezské a v čem by bylo přínosem pro její obyvatele? Chtějí snad tito Moravané svoji hvězdičku na evropském nebi, jak to naznačují aktivity Moravské demokratické strany? Chtějí moc nad „svým“ územím? Jak vidí budoucí moravsko-slezské vztahy? Možná by stálo za to, kdyby někdo z aktérů jasně rozkryl karty a zformuloval, o co se v této hře hraje.

Historická zkušenost s brněnským centralizmem (doprovázená touhou po politické realizaci aktérů) je možná větší než v případě centralismu pražského. Mýtus „my“, žijící pod vládou pražského centralismu („oni“) se zakořenil podobně jako v jiných zemích. Je pochopitelný a v řadě argumentů i pravdivý. Ovšem dosud neznám výzkum, který by jasně rozkryl, kolik Moravanů (původem, rodištěm) dnes vlastně řídí stát a v tomto momentu není možné nevzpomenout paralelu s tzv. federálními Slováky. V čem tkví pro obyvatele historické země Moravské výhoda soustředit politickou (rozuměj správní a samosprávnou) moc v Brně, namísto v Brně, Olomouci, Zlíně, Jihlavě, jak je tomu v současnosti?

O tom, že zemské uspořádání je z hlediska správy nevyhovující, se vědělo již ve třicátých letech minulého století. Pravda, tehdy neexistovaly kraje, ale politické okresy v čele s hejtmány, kteří byli jmenováni a část okresních zastupitelstev volena. Ale při letmém prolisťování map Atlasu československých dějin (1965), je patrné, že hospodářský vývoj okrajových území historické země nebyl dlouhodobě zdaleka idylický... Už jenom proto stojí za to podpořit nadějný projekt současného administrativního členění Česka. Pomineme-li problematičnost užití hranic krajů na základě z velké části umělých okresních hranic z roku 1960, jsou současné kraje daleko přirozenějšími regionálními jednotkami (zejm. jejich centra). Navíc obyvatelům těchto regionů poskytují daleko větší prostor pro realizaci místních (regionálních) zájmů než kdyby se opět rozhodovalo pouze v Brně.

Možnost uplatnit a prezentovat regionální specifika, zvyky, tradice..., kulturní diverzitu jednotlivých částí našeho území, včetně jeho nezastupitelné kulturní svébytnosti (lokální, mikroregionální, regionální) v Evropě regionů snad nikdo nikomu neupírá. Stejně, jako nikdo neupírá dějiny historickým územním jednotkám. Podobných případů, kdy se hranice správních jednotek nekryjí s historickými, kulturními aj. hranicemi najdeme v Evropě nepočet.

V zásadě je mi sympatická argumentace A. Vaishara v otázce užití jednoslovného geografického názvu Česku. Přesto i zde, v souvislosti s užitím přídavného jména český, narážím na hypotetický problém. Zda se při vědomí regionálních a historických souvislostí, zemské, příp. národnostní identifikace obyvatel na historickém území Moravy stále zpívá „...země česká, domov můj“. Možná bychom mohli navrhnout změnu na „...země české, domov můj“.

Literatura:

- Atlas československých dějin. Ústřední správa geodézie a kartografie, Praha 1965.
- BARŠA, P., STRMISKA, M. (1999): Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno, 329 s.
- ČEKAL, J. (2003): Migrace obyvatelstva jižních Čech v období let 1992–1998. Geografie–Sborník ČGS, 108, ČGS, Praha, č. 1, s. 61–75.
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 395 s.
- HAVLÍČEK, T. (2000): Populační vývoj v pohraničí jižních Čech a Horního Rakouska po druhé světové válce. Geografie–Sborník ČGS, 105, ČGS, Praha, č. 1, s. 77–85.
- CHROMÝ, P. (1997): Národnostně heterogenní či multietnický stát? Geografie–Sborník ČGS, 102, ČGS, Praha, č. 4, s. 303–306.
- CHROMÝ, P., MARADA, M. (2004): Metodologické přístupy v geografickém výzkumu kulturních oblastí. Závěrečná zpráva grantového projektu GA UK č. 215/2002/B-GEO/PrF. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK v Praze, rkp.
- JANČÁK, V. a kol. (2003–2005): Periferní oblasti Česka jako součást polarizace prostoru v souvislostech evropské integrace. Grantový projekt GA ČR č. 403/03/1369. Katedra sociální geografie a reg. rozvoje PŘF UK v Praze, katedra geografie PF ZČU v Plzni, katedra geografie PF ÚJEP v Ústí nad Labem.
- JELEČEK, L. (2000): Územněsprávní reformy v Česku v letech 1848–2000. Geografické rozhledy, 9, ČGS, Terra, č. 5, s. 136–137.
- Listy jihozápadní Moravy – nezávislé noviny pro Dačicko, Jemnicko a Slavonicko. Vyd. ASTERA G, Jihlava.
- Moravská demokratická strana, internetová strana: <http://www.mujweb.cz/www/modestr/>.
- Ozvěny jihozápadní Moravy – čtrnáctideník občanů Dačicka, Slavonicka, Jemnicka a Telčska. Vyd. František Vejvoda, Dačice.
- ŘEHÁK, S. (1998): Slovo do diskuze (k diskusnímu příspěvku P. Chromého). Geografie–Sborník ČGS, 103, ČGS, Praha, č. 2, s. 118–119.
- VACULÍK, L. (2003): Kdo jsi, Moravane? Lidové noviny 11. 11. 2003.
- VAISHAR, A. (2004): Čechy + Morava a Slezsko = Česko? Geografie – Sborník ČGS, 109, ČGS, Praha, č. 1, s. 65–66.

Pavel Chromý

(katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK v Praze, Na Slupi 14, 143 00 Praha 2; e-mail: chromy@natur.cuni.cz)

Za geografom dr. Petrom MARIOTOM, CSc. Vo štvrtok 8. januára 2004 sa skončila životná púť popredného slovenského geografa, významného popularizátora geografických poznatkov a schopného organizátora vedeckého života RNDr. Petra Mariota, CSc., vedúceho vedeckého pracovníka Geografického ústavu SAV. Zomrel po krátkej a ťažkej chorobe vo veku 63 rokov.

Dr. Peter Mariot sa narodil 25. novembra 1940 v Nitre. Po maturite na gymnáziu v Pezinku sa zapísal na štúdium geografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského, ktorú ukončil v roku 1962. Odvtedy až do svojej smrti pracoval na Geografickom ústave SAV, kde naplno rozvinul svoj nevšedný talent pre vedeckú prácu zameranú predovšetkým na riešenie problémov geografie cestovného ruchu. Položil jej základy a rozvinul ju na Slovensku do dnešnej podoby. Ním napísaná monografia „Geografia cestovného ruchu“ (1983) ostáva u nás v mnohých ohľadoch priekopníčkou. Toto dielo sa stalo jedným z vrcholných vo svojom odbore a nebolo vo viacerých smeroch dodnes prekonané. Okrem uvedenej publikácie je autorom viac ako 150 štúdií, článkov a príspevkov doma i v zahraničí. Podieľal sa aj na spracovaní sérií máp do Atlasu SSR.

Dr. Mariot vynikal aj vo vedecko-organizačnej činnosti. Vyše 20 rokov bol vedúcim oddelenia ekonomickej geografie (1970–1991). Bol koordinátorom a spoluriešiteľom okolo dvoch desiatok výskumných úloh a projektov. Jeho odborná erudícia, prirodzená autorita, rozhľad a komunikatívnosť ho predurčili vykonávať aj ďalšie dôležité funkcie. Bol členom viacerých domácich a zahraničných redakčných rád a expertných skupín. Taktiež bol členom komisií pre posudzovanie diplomových, kandidátskych a doktorských prác, ako aj ďalších vedeckých komisií. Veľa užitočnej práce urobil aj pre Slovenskú geografickú spoločnosť (SGS) pri SAV. Bol spoluorganizátorom viacerých odborne a spoločensky úspešných zjazdov a vedeckých podujatí SGS.

Ďalšou sférou pôsobenia Dr. Mariota bola vedecko-popularizačná činnosť. V tejto oblasti dosiahol veľmi významné úspechy. Svoje poznatky o našej planéte zhrnul do viac ako 20 knižných publikácií. Medzi najznámejšie patria: *Ostrovny na začiatku sveta*, *Ostrovny a súostrovia Oceánie*, *Krajina-ludia-životné prostredie*, *Zem okolo nás*, *Malá encyklopédia Zeme*, *Malá encyklopédia zemepisu sveta* a ďalšie. Za túto činnosť bol trikrát odmenený cenou SAV za vedecko-popularizačnú činnosť. Napísal aj niekoľko desiatok populárno-vedeckých príspevkov v časopisoch, pripravil celý rad relácií pre TV a rozhlas, ktoré sa týkali rôznych tém a rôznych regiónov sveta.

Dr. Mariot sa významnou mierou podieľal aj na pedagogickej činnosti. Nesmierne cenné služby vykonal pre žiakov a učiteľov geografie na všetkých stupňoch škôl, ako autor alebo spoluautor viacerých učebníc, príručiek a skrípt. Bol vedúcim diplomových prác a konzultantom mnohých študentov geografie. Podieľal sa tiež na vedeckej výchove. Ako školiteľ v odbore „ekonomická geografia, resp. humánna geografia“ ochotne rozdával odborné vedomosti vedeckým aspirantom, neskôr doktorandom a pod jeho vedením získalo vedeckú hodnosť kandidáta vied viacero aspirantov.

Mimoriadne aktívny a známy bol aj v cestovateľskej a expedičnej činnosti. Spolu s dr. Františkom Kelem inicioval v r. 1971 založenie „Sekcie pre výskum vysokých pohorí a expedičnú činnosť“ pri SGS. V rámci tejto sekcie sa zúčastnil viacerých vedecko-výskumných expedícií a výprav. Poznatky z každej výpravy priblížil svojimi publikáciami aj širokému okruhu čitateľov.

Peter Mariot bol vzácny človek s mimoriadne vyvinutým zmyslom pre poriadok, zodpovednosť a spravodlivosť. Aj napriek podlomenému zdraviu v dôsledku ťažkej choroby až do posledných dní svojho života nestrácal nádej a optimizmus. Jeho nečakaným odchodom stratila slovenská geografia jedného z najvýznamnejších humánnych geografov Slovenska.

Slovenská geografická pospolitosť sa s ním naposledy rozlúčila 16. januára 2004 v bratislavskom krematóriu.

Anton Michálek

10. ročník Sborníku ČSZ z roku 1904. Na logu České geografické společnosti je vepsán letopočet 1894, tj. rok vzniku České společnosti zeměvědné (CSZ). Tato společnost za-

čala v téže roce vydávat časopis nazvaný Sborník České společnosti zeměvědné. V roce 1904 vycházel již 10. ročník. U příležitosti 100. výročí se redakce rozhodla přiblížit našim čtenářům strukturu a obsah 10. ročníku sborníku.

Redaktorem byl tehdy J. Metelka, redakční rada nebyla uvedena. Jako vydavatel je rovněž uveden J. Metelka. Ročně bylo vydáno 10 čísel a řádní členové Společnosti po zaplacení členského příspěvku 6 K dostávali časopis zdarma. Pro studenty byla cena stanovena na 6 K ročně. V 10. ročníku bylo vzhledem k nákladům na kartografické a grafické přílohy 6. číslo označeno rovněž jako číslo 7 a 8. Časopis tehdy vycházel ve struktuře: rozpravy (64 % rozsahu textu), zprávy (32 %), literatura (4 %). V rozpravách bylo publikováno pět příspěvků. Autorem prvního z nich s názvem Ohře (rozsah 41 stran) byl T. M. Voldřich. Autor uvádí, že inspiraci k sepsání příspěvku o řece Ohři po stránce hydrografické byly práce A. Penka a vliv doc. V. Švambery a jeho geografické semináře. V příspěvku jsou popsány geologické, orografické, hydrografické a vegetační poměry povodí. Součástí textu je řada numerických údajů a tabulek. Popsány jsou povodně (1845, 1862, 1890, 1897). V přílohách je geologická a hydrografická mapa Poohří a zaplavená území při povodních!

Příspěvek B. Horáka nazvaný Z jižní Tauridy má 24 stran. Text, doplněný fotografiemi je výpovědí o poznání Krymu za prázdninového pobytu v roce 1902. Cesta se uskutečnila za podpory České akademie věd a Svatoboru. Nejrozsáhlejší pozornost je věnována místní květeně. Národnostní poměry uherských Rusínů podle soupisu r. 1900 ve svém 20stránkovém příspěvku charakterizuje V. Cintula. Text obsahuje velké množství číselných údajů a přehled okresů, ve kterých Rusíni žili. Souvislým územím Rusínů byla marmarošská stolice (území na severovýchodě přiléhající k Haliči a Bukovině) a na jihu ke stolici Bystrickona-sódské.

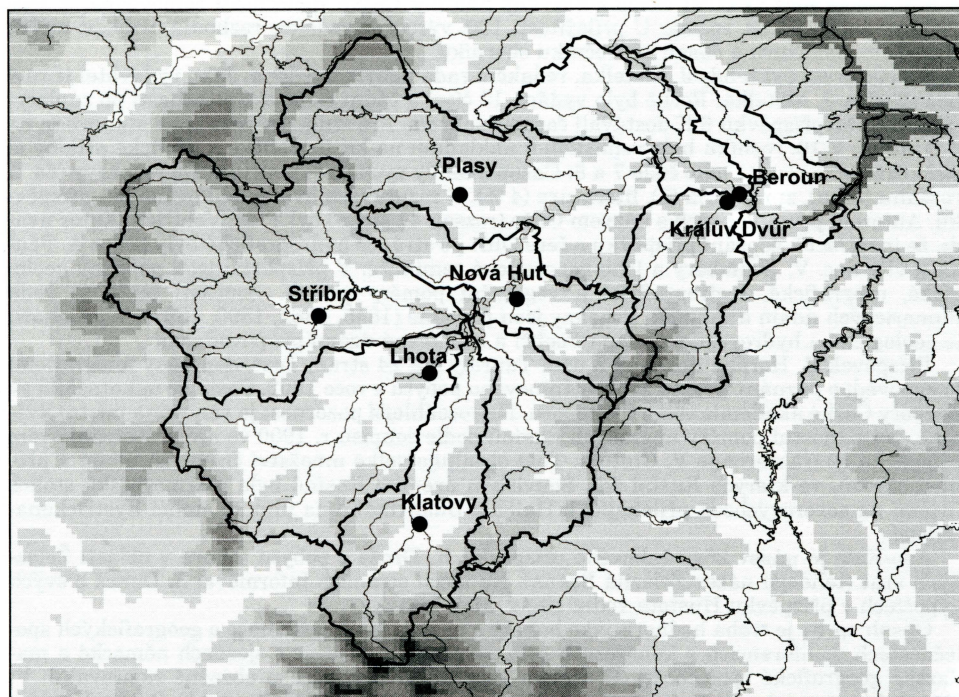
Ado-Kale je název 26stránkového příspěvku K. Drože o pobytu autora v oblasti Železných vrat (tehdejší název Železná Brána). Na třech stranách informoval J. Daneš o svých výpočtech v příspěvku Hustota vodní sítě v údolí Litavky.

Obsah zpráv je třeba hodnotit jako bohatý a pestrý. Mezi informace o geografických společnostech, konferencích a kongresech byly zařazeny informace o sjezdech německé a maďarské geografické společnosti. O osmém geografickém kongresu obsažně referoval J. V. Daneš, který se jej ve Washingtonu zúčastnil. Kongresu tehdy předsedal E. Peary. V celém ročníku není žádná informace o aktivitách ČSZ. V oblasti geografického výzkumu se geografové věnovali výzkumu vzdálených oblastí, např. Kerguleny, Antill, Martinique, Guatemaly, Arktidy, Antarktidy, Kavkazu, východního afrického pobřeží, Hongkongu, Balchaše, Grónska. Určitý počet informací byl převzat ze zahraničních časopisů, např. Globus, La Géographie, Geographische Zeitschrift. Dostí rozsáhle byla zastoupena geografie obyvatelstva. Publikovány byly výsledky sčítání lidu v Itálii v roce 1901 (31,7 mil. obyv.), v Indii 1901 (294,3 mil. obyv.), v Grónsku 1901 (11 893 osob), na Filipínách 1901 (76 mil. obyv., z toho 0,647 mil. „divochů a necivilizovaných“). Velmi rozsáhlá byla informace o obyvatelstvu v zemích rakouských, rozuměno v Předlitěvsku. Statistika uváděla, že ve Vídni žilo 1,3 mil. Němců a 102 000 Čechů. Počet Čechů v Čechách činil 3,9 mil. osob, Němců 2,3 mil., celkem v Čechách 6,3 mil. Na Moravě žilo 1,7 mil. Čechů a 0,6 mil. Němců, celkem 2,4 mil. obyvatel. Ve Slezsku převažovali Němci (293 000), Poláci (220 000), Češi (146 000). Z celkového počtu obyvatelstva Předlitěvska (26 mil.) bylo Němců 35 %, Čechů 23 %, Poláků 16 % a Rusínů 13 %. Z oblasti geografie dopravy přinesl Sborník několik drobných informací o budování nových železničních tratí – např. transkontinentální železnice z Buenos Aires do Santiaga a Valparaisa (1903). Světová kabelová síť měla k dispozici 439 000 km položených kabelů, které patřily 130 kabelovým společnostem. O tehdejšímu vyučování zeměpisu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku žádné informace zařazeny nebyly. Psalo se o poměrech v Německu, např. se požadovalo, že „...zeměpis se má učití také ve vyšších třídách středních škol“. Nepřehlédnutelná je výpověď jednoho ředitele školy, že „...náboženství, ... a zeměpisu může každý vzdělanec učití bez přípravy.“ Ještě jedna informace je hodna připomenutí: učitel měšťanské školy ve Velvarech sestrojil tellurium.

V každém čísle bylo uveřejněno několik recenzí knih, obecně velmi kritických. Naprostá většina recenzovaných knih byla v jazyce německém. Recenzována byla mapa Země koruny Uherské, která byla ohodnocena jako dobrá učební pomůcka.

Arnošt Wahla

Hodnocení sezonality kulminačních průtoků v povodí Berounky. Mezi hydrologickými situacemi, které se na území České republiky s nestejnou četností stále vyskytují,

Obr. 1 – Mapa povodí Berounky s vybranými hydrologickými stanicemi

Tab.1 – Přehled vybraných stanic v povodí Berounky a hodnot limitních průtoků

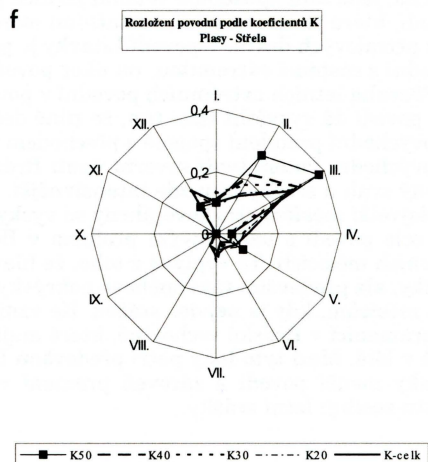
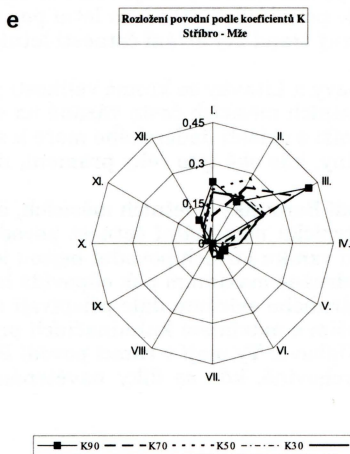
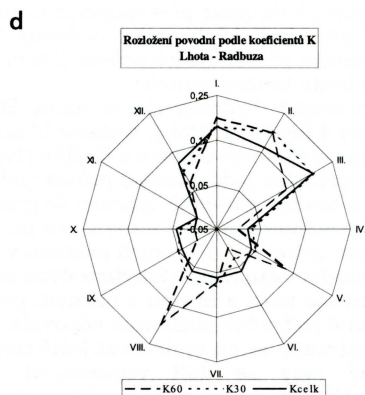
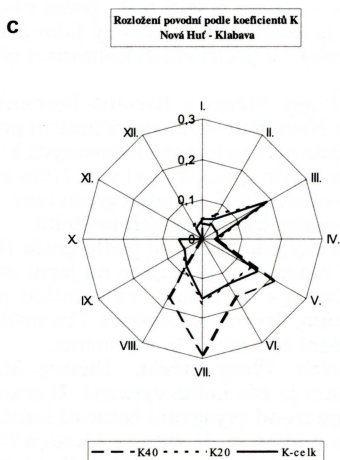
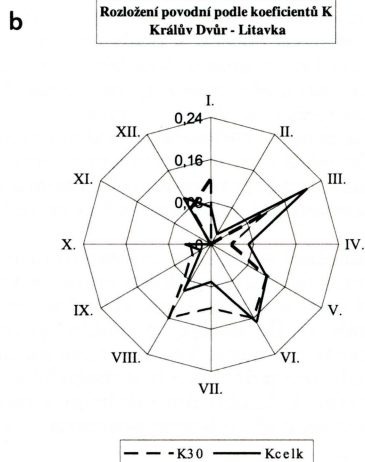
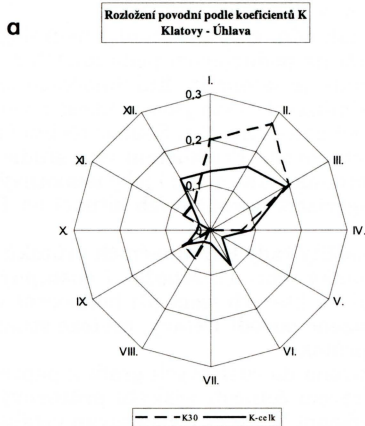
	Beroun Berounka	Plasy Střela	Stříbro Mže	Nová Huť Klabava	Lhota Radbuza	Klatovy Uhlava	Králův Dvůr Litavka
Časová období sledovaných kulminací	1920–2000	1954–2002	1900–2002	1954–2002	1974–2002	1980–2002	1961–1991
Hranice vybraných průtoků	Q-50 Q-100 Q-200 Q-300	Q-20 Q-30 Q-40 Q-50	Q-30 Q-50 Q-70 Q-90	Q-20 Q-40 – –	Q-30 Q-60 – –	Q-30 – – –	Q-30 – – –

se za povodeň považuje ta z nich, při níž množství protékající vody z různých příčin překročí průtočnou kapacitu koryta toku. Nejčastěji k tomu dochází následkem náhlého zvětšení průtoku, ale také zmenšením průtočnosti koryta. Hladina za těchto podmínek vystoupí z břehů a voda se začne vylévat a zaplavovat přilehlý reliéf.

Většinu povodňových případů v ČR způsobují srážky a v zimním období pak také náhlá oteplení a z toho vyplývající tání sněhové pokrývky. Povodeň mohou vyvolat i jiné příčiny, např. tvorba a pohyb ledové masy nebo zahrazení toku sesuvem půdy.

V literatuře se nejčastěji používá následující označení typů povodní: letní typ povodní (následkem krátkých přivalových dešťů, následkem regionálních dešťů), zimní a jarní typ povodní (následkem tání sněhu, následkem vytváření a pohybu ledové masy v toku), povodně z jiných specifických příčin.

Následující studie je věnována hodnocení sezonality kulminačních průtoků v povodí Berounky. Podobnou problematikou se ve své magisterské práci zabývala Křížková (1998). Hodnotila v ní sezonalitu povodní v povodí Labe. Okrajově se tomuto úkolu věnovala také

Obr. 2 – Rozložení povodní podle koeficientů K u stanic Klatovy–Úhlava (a), Králov Dvůr–Litavka (b), Nová Huť–Klabava (c), Lhota–Radbuza (d), Stříbro–Mže (e), Plasy–Střelá (f).

Kulasová (Kulasová a kol. 1995) ve studii zaměřené na analýzu hydrologických aspektů vzniku povodní na Labi. Hodnocení sezonality v povodí Berounky je součástí celkové analýzy povodňového režimu Berounky, kterou se zabývám ve své doktorské práci.

Změna objemu odtoku v průběhu roku patří mezi základní charakteristiky hydrologického režimu řek. Odtok kolísá během roku v závislosti na podnebných podmínkách a na okamžitém stavu atmosféry, tj. na počasí. Kromě klimatu je sezonalita kulminačních průtoků závislá ještě na dalších fyzickogeografických podmínkách, jako jsou velikost povodí, jeho tvar a poloha, nadmořská výška, sklonitost, stupeň zalesnění atd. Soubor těchto faktorů určuje odlišnosti v odtokovém režimu jednotlivých povodí. Předmětem této studie je zhodnocení sezonality povodňového režimu v povodí Berounky jako celku i jeho jednotlivých povodí. Zároveň její výsledky budou použity pro kategorizaci povodňových situací na Berounce.

Pro hodnocení sezonality zvýšených průtoků byly použity řady kulminačních průtoků ze šesti vybraných hydrologických stanic v povodí Berounky (obr. 1). Množství dostupných kulminací není u všech stanic stejné a liší se i období, ze kterých jsem při hodnocení vycházela (tab. 1). Do analýzy nemohlo být bohužel zařazeno povodí Úslavy, protože stanice Plzeň-Koterov má pouze krátkou řadu kulminačních průtoků.

Data byla pro jednotlivé hydrologické stanice zobrazena do růžicových grafů s paprsky odpovídajícími kalendářním měsícům v roce. Pro zobrazení četnosti výskytu průtokových vln s kulminací nad zvoleným průtokem byl použit koeficient K , který je definován vztahem

$$K = P_{mk} / P_{vk}, \text{ kde}$$

P_{mk} je počet kulminací přesahujících hraniční hodnotu v daném měsíci a P_{vk} počet všech kulminací přesahujících hraniční hodnotu. (Např: K_{100} je koeficient vypočtený jako podíl počtu kulminací přesahujících průtok $100 \text{ m}^3/\text{s}$ v daném měsíci a počtu všech kulminací přesahujících tento limitní průtok).

U hodnocených hydrologických stanic Stříbro–Mže, Plasy–Střela a Beroun–Berounka byly zvoleny 4 limitní průtoky, u stanic Lhota–Radbuza a Nová Huť–Klabava 2 limitní průtoky a u stanic Klatovy–Úhlava a Králův Dvůr–Litavka, kde bylo nejméně sledovaných kulminačních průtoků, jeden limitní průtok (tab. 1). Pro tyto limitní průtoky byl vypočítán koeficient K a ten byl následně vnesen do grafu. Pomocí koeficientů K se dají z grafů (obr. 2) vysledovat změny sezonality v závislosti na nárůstu extremity kulminačních průtoků.

Sezonální režim kulminačních průtoků v povodí Berounky jako celku se podle grafu Beroun–Berounka vyznačuje výskytem dvou maxim. První maximum je vázáno na jarní měsíce, konkrétně únor a březen s mírným posunem na březen s narůstající extremitou povodní. Druhé podružné maximum odpovídá letním měsícům, červnu a červenci. Pro průtoky méně extrémní se dá vysledovat ještě třetí mírné zvýšení četnosti a to v prosinci.

Podobné rysy se dají vypozerovat i ve stanicích Plasy–Střela, Stříbro–Mže a Klatovy–Úhlava, pouze s tím rozdílem, že letní maximum je zde méně výrazné. U stanic Lhota–Radbuza a zejména Nová Huť–Klabava se projevuje trend zvyšování četnosti letních povodní s jejich narůstající extremitou. Hlavní příčinou je zřejmě to, že stanice Lhota a Nová Huť leží v nejnižší nadmořské výšce, proto se zde tvoří tak často souvislá sněhová pokrývka, jejíž tání způsobuje většinu jarních povodní. U povodí Klabavy hraje roli i velikost povodí, která je ve srovnání s ostatními menší a tudíž je povodí více citlivé na letní povodně z přivalových dešťů. V povodí Litavky je patrný výrazný trend zvyšování četnosti letních povodní s rostoucí extremitou, na úkor povodní jarních.

Převaha letních extrémních povodní v povodích Klabavy a Litavky se kromě velikosti jejich povodí dá vysvětlit také tím, že silné deště jsou v letních měsících často vázané na severovýchodní proudění spojené s přechodem tlakových níží z oblasti Jaderského moře k severovýchodu. Potom tvoří severní úpatí Brdské vrchoviny, kde obě tyto řeky pramení, návětrný svah a srážky jsou zde intenzivnější.

Největší měsíční srážkové úhrny se vyskytují v povodí Berounky v letních měsících, ale pro celé povodí s uzavěrovým profilem v Berouně je typická maximální četnost povodní v jarních měsících. To vyplývá z toho, že hlavní příčinou vzniku jarních povodní nejsou jen srážky, ale především tání sněhové pokrývky. Druhé podružné maximum pak odpovídá letním měsícům, kdy je nejvíce srážek. Ke vzniku tohoto druhého extrému dále přispívají řeky pramenící v Brdské vrchovině, které mají odlišný režim s maximem kulminačních průtoků v létě. Mezi tyto toky patří především Litavka a Klabava. Ty mají v rámci povodí Berounky menší povodí a zároveň pramení v Brdské vrchovině, kde se díky návětrnému efektu zesilují letní srážky.

Literatura:

- BRÁZDIL, R., ŠTEKL, J. (1986): Cirkulační procesy a atmosférické srážky v ČSSR. MU, Brno, 298 s.
- KULASOVÁ, B. a kol. (1995): Analýza hydrologických aspektů vzniku povodní na Labi a jejich předpovědi. ČHMÚ, Praha, 23 s.
- KRÍŽKOVÁ, J. (1998): Analýza meteorologických příčin sezonality a vzniku povodní v povodí Labe. PŘF UK, Praha, 120 s.
- ŠTEKL, J., BRÁZDIL, R., KAKOS, V., JEŽ, J., TOLASZ, R. (2001): Extrémní denní srážkové úhrny na území ČR v období 1879–2000 a jejich synoptické příčiny. ČHMÚ, Praha, 128 s.
- PATERA, A. a kol. (1999): Sborník příspěvků z Workshopu '99 ke grantovému projektu Grantové agentury České republiky „Extrémní hydrologické jevy v povodích“. ČVUT, Praha, s. 239–248.
- VLASÁK, T. (2003): Sezonalita v povodí Otavy. Dílčí zpráva grantu GAČR 205/03/ZO46 „Hodnocení vivu změn přírodního prostředí na vznik a vývoj povodní“. ČHMÚ, Praha, 6 s.

Renata Štěpánková

2. mezinárodní konference Evropské společnosti pro environmentální dějiny v Praze v roce 2003. Environmentální dějiny se od 70. let 20. století formují jako výrazné interdisciplinární samostatná vědecká disciplína, v níž se objektem, předmětem studia a metodologií prolínají vědy o společnosti s vědami o přírodě. Environmentální dějiny (dále i zkratka ED), které mají kořeny v USA, pojímají dějiny lidské společnosti v jednotě s dějinami přírody. V Česku se touto vědní disciplínou zabývají hlavně historičtí geografové a geografové vůbec, klimatologové, krajinní ekologové, geobotanici, aj. Důkazem progressu v utváření ED v Evropě je i jejich institucionalizace, která probíhala shora na úrovni mezinárodní, tj. formováním a založením European Society for Environmental History (zkr. ESEH). Neformální přípravný výbor pro založení ESEH vznikl v roce 1999 z iniciativy zejména prof. Christiana Pfistera (Univerzita Bern) a rovněž doc. Vereny Winiwarterové (Univerzita Vídeň). Navázal na činnost European Association for Environmental History, která byla založena již koncem 80. let minulého století. První konference ESEH se konala v roce 2001 na univerzitě ve skotském St Andrews, kde byl mj. poprvé zvolen výkonný výbor rady ESEH; prezidentkou ESEH se stala V. Winiwarterová, viceprezidentem Ch. Pfister a S. Sörlin, tajemníkem J. Oosthoek. Hlavními cíli společnosti je: a) podporovat srovnávací výzkum environmentálních dějin Evropy; b) rozvíjet komunikaci mezi historiky environmentálních dějin v Evropě i mimo ni; c) podporovat rozvoj výuky environmentálních dějin a její institucionální zabezpečení na středních a vysokých školách; d) podporovat výzkum a aplikaci environmentálních dějin v základním výzkumu; e) posilovat interakce mezi environmentálními dějinami, politickou sférou a veřejností vůbec.

Druhá konference ESEH se konala ve dnech 3. až 7. září 2003 v Praze. Místem jednání byla budova PŘF UK v Praze na Albertově 6, organizátorem katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Přípravu konference a její průběh zajišťoval tzv. Local Organizing Committee vedený RNDr. Leošem Jelečkem, CSc. Konference se konala pod záštitou děkana PŘF UK Prof. RNDr. Pavla Kováře, CSc. Byl ustanoven i tzv. Local Advisory Board, jemuž předsedal doc. I. Bičák (prezident ČGS). Více o konferenci a jejím programu je uvedeno na její webové stránce <www.natur.cuni.cz/ICESEH2003>, zároveň na webových stránkách ESEH <www.eseh.org>, jakož i odkazově na stránkách ASEH: <www.aseh.org>.

Pražské konference se zúčastnilo téměř 240 badatelů, kteří přijeli z 31 zemí, z toho 7 mimoevropských. Účastníků z Evropy bylo asi 180 (tj. 75 %). 27 z Německa (druhá největší účast), 23 z Česka, 15 ze Spojeného království, 12 ze Švýcarska, po 11 z Rakouska, Švédska a Nizozemska etc. Z postkomunistických zemí bylo nejvíce zastoupeno Slovensko s 5 účastníky, Maďarsko (4), Rusko (jen 3 účastníci!), Slovinsko a Bělorusko (po 2). Z čelných evropských badatelů se konference zúčastnili např. Peter Brimblecombe (University of East Anglia), Mathias Bürgi (Swiss Federal Research Institute), Peter Coates (University of Bristol), Joachim Radkau (Universität Bielefeld), Winfried Schenk (Universität Bonn), Rolf P. Sieferle (Universität St. Gallen).

Nejvíce účastníky, a to třiceti, však byly zastoupeny Spojené státy a tím i American Society for Environmental History (založena již v roce 1976). Účast z USA byla i reprezentativní, jmenujme alespoň tyto osobnosti: prezident ASEH Douglas Weiner, vicepresident Stephen Pyne (oba University of Arizona), president Forest History Society Steven Ander-

son (Duke University), Donald Worster (Kansas University), Donald Hughes (Univ. of Denver) nebo John R. McNeill (Univ. of Georgetown), všichni náležejí mezi přední badatele oboru jak v USA, tak ve světě. Mezi dalšími zastoupenými státy byly Kanada a Republika Jižní Afrika (po 4 účastnících), Japonsko (2) a po jednom účastníkovi Argentina, Botswana, Izrael a Nový Zéland.

Téma konference *Dealing with Diversity* vyjadřovalo dva hlavní aspekty jejího programu. Jedním je fundamentální význam biologické rozmanitosti všeho druhu pro fungování a přežití ekosystémů všech úrovní, tj. i jejich odolnosti vůči činnosti člověka. Druhým aspektem je metodologická, pojmová, ideologická i politická pestrost vědecké komunity, v rámci které se vedou odborné diskuse.

Vědecký program konference probíhal ve 3 plenárních a 11 paralelních tematických sekcích. Ty sestávaly z 50 panelů, v nichž bylo předneseno asi 160 referátů a na posterové sekci bylo vystaveno 26 posterů. Program tedy celkem představoval asi 190 prezentací. Programový výbor byl nucen odmítnout (především z časových důvodů) na 70 přihlášek a i přesto musel být modul konference prodloužen o jeden den. Jednací řeč byla angličtina.

Ve srovnání s jinými vědeckým akcemi jsou konference ESEH v důsledku značným interdisciplinarity ED specifické, protože jsou otevřeny všem vědcům, jakýmkoliv vědeckým oborům a disciplínám, pokud svůj objekt výzkumu posuzují i z hlediska vztahu přírody a člověk v čase. O tom svědčí i přibližná „oborová statistika“ účastníků konference, zpracovaná podle pracovišť jejich působení. Na prvním místě to byla pracoviště historická, architektury, dějin věd atd., z nichž přijelo 37 % všech účastníků. Účastníci z ostatních společenských vědních pracovišť (ekonomie, právo, etnografie aj.) tvořili 15 % všech. Přes polovinu účastníků konference bylo tudíž z oblasti společenských věd. Následovala geografická pracoviště (včetně územního plánování apod.) s 26 % (v tom však 17 % bylo z pracovišť sociálně-geografických, zbytek klimatologie, fyzická geografie). Z přírodovědných oborů bylo nejvíce účastníků z pracovišť ekologických, kateder či ústavů environmentálních výzkumů, ochrany krajiny aj., tj. 13 %. Z pracovišť ostatních biologických věd byla 4 %, zbývajících věd 3 % účastníků, 2 % tvořili tzv. ostatní účastníci (svobodné povolání); byl mezi nimi např. zástupce vládní Environmental Protection Agency, USA.

Konference byla zahájena ve středu 3. 9. slavnostním plenárním zasedáním. Vedle obvyklých zdravic uvádíme projev prezidentky ESEH V. Winiwarterové a náměstka ministra pro životní prostředí ČR L. Mika. Vědecký program konference byl zahájen úvodní plenárním přednáškou Prof. Billa Luckina, Univ. of Bolton, UK s názvem *Diversity and Relative Maturity in Environmental History*, obrazující situaci ED v Evropě.

V programu konference byla nejvíce zastoupena historická klimatologie, neboť devět panelů jednalo na téma *Klima a katastrofy*. To odpovídá globální environmentální situaci, se kterou se lidstvo začíná potýkat. V případě globálního oteplování může historická klimatologie účinně pomoci při odhalování podílu přírodního cyklu a člověka na tomto procesu. Dalšími více zastoupenými tématy byly: *Environmentalismus, politika; Vodní prostředí* (5 panelů); *Energie* (5); *Forest History* (4); *Biologické druhy* (3 panely) aj. V dalších sekcích byl zastoupen i výzkum dlouhodobých změn ve využití půdy a krajinného pokryvu (5 panelů), kterým se zabývá i sociální geografie a jenž se od 90. let 20. století opět stal jedním z jejích hlavních výzkumných směrů. Posterová sekce byla organizována formou krátkých autorských prezentací na plenárním zasedání konference. Většina referátů vyšla již před zahájením konference ve zvláštní publikaci. Rovněž i abstrakta všech přihlášených referátů a posterů, která jsou dostupná i na webové stránce konference. V průběhu konference se konala i výstava knih a časopisů. Vědecký program konference končil v sobotu 7. 9. navečer. Po něm proběhlo slavnostní závěrečné plenární zasedání a pět tematických exkurzí do okolí Prahy nebo v Praze samé (8. 9.).

Čeští a slovenští badatelé měli na konferenci velký prostor pro prezentaci výsledků svých výzkumů. Mohly totiž být prezentovány v tzv. národní sekci konference, kde na jednom plenárním a pěti paralelních zasedáních zaznělo 25 referátů. Plenární zasedání poskytlo informaci o dvou oblastech výzkumu, v nichž bezesporu dosahujeme mezinárodní úrovně: *vývoj využití ploch* (ref. I. Bičík a L. Jeleček, PŘF UK Praha) a *historická klimatologie* (R. Brázdil, Geografický ústav MU Brno). O výzkumu v oblasti ED na Slovensku referoval F. Žigrai, vedoucí Bratislavské pobočky Rakouského ústavu pro výzkum východní a jihovýchodní Evropy. Paralelní zasedání panelů měla tato témata: 1) *Změny ve využití ploch v Česku 1845–2000 a jejich environmentální souvislosti*; 2) *Environmentální dějiny na Slovensku*; 3) *Historická klimatologie*; 4) *Paměť krajiny*; 5) *Environmentalismus: ideje, politika, praxe*.

Konference znamenala zásadní posun v institucionalizaci ESEH. Generální shromáždění ESEH schválilo definitivní stanovby ESEH, která se po zaregistrování v Německu bude

moci stát právním subjektem. Za místo konání 3. mezinárodní konference ESEH byla schválena Florencie. Tato se bude mimořádně pořádat již koncem února 2005; čtvrtá konference ESEH je plánována na rok 2007 v Nizozemsku. Generální shromáždění učinilo další krok k prohloubení součinnosti environmentálních historiků na obou stranách Atlantiku. Souhlasilo totiž s návrhem vytvořit International Committee of Environmental History Organizations (ICE-HO) jako střešní orgán nad ASEH, ESEH a FHS s tím, že k přistoupení budou vyzvány další relevantní vědecké společnosti.

Součástí konference byl ovšem i bohatý společenský program. Tvořily jej především zahajovací recepce v prostorách Botanické zahrady UK, slavnostní večere na Právnické fakultě a závěrečná party v menze Budeč s cimbálovou muzikou z jižní Moravy. Nabídl všem účastníkům dost prostoru a času jak k diskusím vědeckým, tak, a co je možná nejdůležitějším přínosem vědeckých setkání, k navazování kolegiálních i pracovních vztahů. Mnozí z účastníků konference byli v Praze poprvé a otevřeně projevovali své překvapení a nadšení z jejich historických, architektonických, kulturních, urbanistických a dalších krás a kvalit.

Na závěr chceme čtenáře Geografie informovat o tom, že na letošním únorovém zasedání Hlavního výboru ČGS byla ustavena sekce historické geografie a environmentálních dějin ČGS, jejímž předsedou se stal RNDr. Leoš Jeleček, CSc. z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK (e-mail: jelecek@natur.cuni.cz).

Pavel Chromý, Helena Janů, Lenka Uhlířová

JELEČEK, L., CHROMÝ, P., JANŮ, H., MIŠKOVSKÝ, J., UHLÍŘOVÁ, L., Eds. (2003): Dealing with Diversity. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Proceedings. Praha, Charles University in Prague, Faculty of Science, Dept. of Social Geography and Regional Development, Prague, 357 s.

JELEČEK, L., CHROMÝ, P., JANŮ, H., MIŠKOVSKÝ, J., UHLÍŘOVÁ, L., Eds. (2003): Dealing with Diversity. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Abstract Book. Praha, Charles University in Prague, Faculty of Science, Dept. of Social Geography and Regional Development, Prague, 143 s.

Pozvánka na mezinárodní konferenci „Trh práce a migrace / Česko v kontextu evropské integrace“. Od roku 1998 působí v české geografické komunitě pracovní společenství akademických pracovníků sdružující aktivity výzkumu pohraničí („geogrant pohraničí“). V letošním roce uzavíráme druhý tříletý projekt podporovaný Grantovou agenturou ČR. Od původně územní specifikace řešené problematiky jsme se od roku 2002 s ohledem na vědeckou i politickou „aktuálnost“ zaměřili tematicky. Náš zájem vyústil v koncipování projektu „Pracovně podmíněné migrace jako součást mezinárodního (přeshraničního) trhu práce Česka v kontextu evropské integrace“ (č. 205/02/0321). V minulém roce jsme realizovali řadu vlastních empirických šetření, a to jak na úrovni celostátní (ve spolupráci s Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR), tak regionální, a to v pěti modelových územích. Tam byl výzkum garantován participujícími pracovišti: v Euroregionu Elbe/Labe oddělení České pohraničí SOU AV ČR v Ústí nad Labem, v západočeském regionu ZČU v Plzni, v Pražské–středočeské aglomeraci UK v Praze, v jihomoravském regionu MU v Brně a v Moravskoslezském kraji OU v Ostravě.

Vedle řady dílčích výstupů v letech 2002 a 2003 (viz např. naše webové stránky prostřednictvím www.zcu.cz a dále katedra geografie), četných prezentací na odborných setkáních v Česku i zahraničí jsme se na závěr projektu rozhodli uspořádat mezinárodní konferenci. Vedla nás k tomu jak pozitivní zkušenost s obdobnou akcí v prvním projektu (Prachatice, listopad 2001 ve spolupráci s ČGS), tak snaha zpřístupnit námi získané poznatky širší odborné veřejnosti a zároveň využít této příležitosti k diskuzi nesporně žhavého tématu.

Tentokrát Vás společně se spoluorganizátorem – Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích – zveme do Akademického a univerzitního centra (AUC) v Nových Hradech. Tam se ve dnech 11. a 12. listopadu 2004 uskuteční vlastní konference, ubytování a stravování je zajištěno ve zdejších klášteřích servitů. První cirkulář je rozšiřován společně s Informacími ČGS, zde uvádíme stěžejní i další aktualizované informace pro případné zájemce.

Jednání předpokládáme členit do úvodního bloku seznamujícího s postavením tématu v geografii a politice, na který naváže blok „středoevropský“, přibližující výzkum a praxi tr-

hu práce a migraci v Německu, Rakousku, Slovensku, Polsku a Maďarsku. V tematickém bloku budou prezentovány poznatky z geograntu pohraničí a taktéž přihlášené příspěvky účastníků konference, přičemž se chceme věnovat zejména těmto okruhům: trh práce, vnitřní migrace, dojíždka za prací, cizinci v ČR, pendlerství, Češi v zahraničí, evropská integrace. Jednacímí jazyky akce budou čeština a angličtina (podle podmínek, např. počtu zahraničních účastníků, předpoklad simultánního tlumočení). Počítáme rovněž se sekcí posterů. Odborný program bude doplněn prezentací výzkumných aktivit Pedagogické fakulty JČU v Novohradských horách a polodenní exkurzí. V předstihu bude vydána publikace (v písemné formě či CD-ROM) se všemi recenzovanými příspěvky.

Pokud se rozhodnete přijet, připojujeme na závěr několik informací organizačně technického charakteru. Přihlášku je třeba podat do 20. 4. 2004 (musí obsahovat název příspěvku nebo posteru vč. anotace – 200 slov, požadavky na ubytování a stravování). Vložné činí 1 500 Kč (při platbě do 20. 4. 2004), 2 000 Kč (do 20. 6. 2004), 2 500 Kč (na místě). Ubytování: 150–280 Kč/osoba/noc, stravování: celodenní do 200 Kč. Publikace: úplné příspěvky od autorů v elektronické formě do 10. 9. 2004. 2. cirkulář bude rozeslán do 20. 5. 2004 (elektronicky na přihlášené účastníky a k dispozici bude i na webových stránkách).

Rádi Vás, kolegově a kolegyně, uvítáme mezi sebou. Přihlášky adresujte, s případnými dotazy se obračejte laskavě na níže uvedenou adresu.

*Milan Jeřábek,
řešitel projektu
(milanjerabek@quick.cz)*

Problémy periferních oblastí je název semináře, který pořádá Sekce regionální geografie ČGS, katedra geografie Západočeské univerzity v Plzni ve spolupráci s řešiteli projektu GAČR 403/03/1369 „Periferní oblasti Česka jako součást polarizace prostoru v souvislostech evropské integrace“ (V. Jančák, J. Dokoupil, M. Jeřábek, E. Reinöhllová a kol.). Seminář se uskuteční ve dnech 25. a 26. listopadu 2004 na Zámku Nečtiny (školicí středisko Západočeské univerzity). Jednacím jazykem je čeština a angličtina. Hlavní body programu jsou: 25.11. do 12 hod příjezd na zámek Nečtiny (pro zájemce bude zajištěna doprava autobusem z Plzně, odjezd v 11,00 hod.), 12,00 – 13,00 oběd, 13,00 – 15,00 zahájení semináře a referáty na téma „Periferní oblasti“, 15,30 – 18,00 workshop na téma „Problémy periferních oblastí a jejich řešení“, 19,00 – společenský večer. Následující den, 26.11.2004 dopoledne (8,30 – 11,30 hod.) referáty na téma „Periferní oblasti“, 12,00 – 13,00 oběd, 13,00 – 17,00 hod – exkurze po regionu a návrat autobusem do Plzně v 17,00 hod.

Přihlášky očekáváme do 30.9.2004, ubytování bude zajištěno na zámku Nečtiny (160 Kč/noc), stravování tamtéž (snídaně 40 Kč, oběd 70 Kč, večere 70 Kč).

Sborník ze semináře s příspěvky (i s diskusními příspěvky workshopu) bude vydán až po skončení semináře. Předem požadujeme pouze název příspěvku a anotaci (200 slov) v elektronické podobě. Tyto anotace budou k dispozici na internetových stránkách <http://www.pef.zcu.cz/pef/kge/cgs/sekce.htm>. Na této adrese je možné se i na konferenci přihlásit. Pro zájemce bude k dispozici 2. cirkulář (26.9.2004 bude odeslán elektronicky na přihlášené účastníky a bude k dispozici na webových stránkách).

Marie Novotná, Vít Jančák

LITERATURA

V. Jančák, P. Chromý, M. Marada (eds.): Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. UK v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 197 s. ISBN 80-86561-10-0.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy vydala v říjnu 2003 Sborník příspěvků k životnímu jubileu prezidenta České geografické společnosti doc. RNDr. Ivana Bičíka, CSc. Jubilant vystudoval geografii na Příro-

dovědecké fakultě UK a od roku 1966 je trvale spojen se životem a aktivitami fakulty a ostatních geografických pracovišť, ať již to bylo v pozici učitele, později vedoucího katedry nebo proděkana. Neudivuje proto, že po více než 35leté práci, pedagogickém působení a aktivní účasti ve vědeckovýzkumné činnosti se k němu nastupující mladá generace hlásí jako ke svému učiteli a že se pokládá za jeho žáky.

Trináct z nich se rozhodlo vyjádřit svůj osobní, profesní a odborný vztah k jubilantovi tím, že vydají sborník a připraví příspěvky, v nichž prokážou osobní zaujetí a návaznost na hlavní odborné zaměření jubilanta, kterými je zejména regionální geografie, výzkum využití ploch, geografie rekreace a cestovního ruchu, geografie zemědělství a geografické vzdělávání.

Početně nejsilněji se ve Sborníku prezentovali pokračovatelé v regionální geografii, ve výzkumu využívání ploch a v geografii rekreace a cestovního ruchu.

S čím se tedy žáci, pokračovatelé, Ivana Bičíka v anotovaném sborníku prezentovali?

- Formování regionální identity (P. Chromý), regionální struktury a procesy v makroregionech světa (T. Havlíček), lokální kultura v životě venkova (L. Zemánek); „nové okresy“ ve světle reformy veřejné správy (T. Burda).
- Urbanizace Prahy – teorie zonálních modelů a realita (L. Kupková), dopravní infrastruktura a její souvislosti s využitím ploch ve Středočeském kraji (M. Marada), vývoj využití půdy (P. Štych); využití ploch v modelových územích (J. Winklerová).
- Rekreační potenciál krajiny (B. Klufová), druhé bydlení (J. Vágner), vlastníci objektů druhého bydlení (D. Fialová).
- Geografie zemědělství a rurální geografie v období transformace (V. Jančák).
- Geografické myšlení žáků (D. Řezníčková).

Do Sborníku dále přispěli tři geografové s osobním vyznáním svých vztahů k jubilantovi, kterého pokládají za přítele, učitele, kolegu a kterému vyjadřují přání následných pracovních úspěchů (A. Kowalczyk z Polska, P. Spišiak ze Slovenska a L. Jeleček z Prahy). Všichni tři se současně stali recenzenty jednotlivých příspěvků.

Aktivitu tvůrců sborníku je třeba ocenit. Vyjádřili svůj osobní a zvláště profesní a odborný vztah k jubilantovi. Prokázali, že jsou pokračovateli odborného zaměření jubilanta a že v nové společenské realitě tyto geografické obory rozvíjejí a prohlubují geografické poznání. Poznání, které si osvojili v průběhu studia a o které se také jubilant zasloužil, tato nová generace dále rozvíjí, a to jak k radosti jubilanta, tak i k radosti prezidenta České geografické společnosti.

Arnošt Wahla

L. Lauer mann, M. Rybanský: Vojenská geografie. Ministerstvo obrany ČR, Hlavní úřad vojenské geografie, Praha 2002, 159 s. (cena neuvedena).

Zajímavou publikaci získává naše armáda. Oba autoři, známí spíše jako renomovaní kartografové, vytvořili netradiční dílo aplikované geografie. Přehledné kompendium určené pro velitelské kádry se zabývá jednotlivými odvětvími soudobé geografie a vykládá jednotlivé aspekty okolního prostředí právě s ohledem na potenciální využití geografických poznatků ve vojenství. Ostatně právě tato publikace velice důkladně dokumentuje potřebu nejen základního geografického vzdělání u široké i odborné veřejnosti. Práci autoři rozdělili do tří částí a celkem 11 kapitol.

V první části pojednávají „Úkoly a metody vojenskogeografického hodnocení válčíšť“. V kapitole 1 je pak analyzován „Objekt a metody zkoumání vojenské geografie“. Autoři definují vojenskou geografii jako relativně samostatnou geografickou a vojenskovešdní disciplínu, která se rozvíjí ve styčné oblasti vojenské vědy s geografickými, ekonomickými, sociálně politickými a technickými vědami. Autoři důsledně sledují řazení objektu a předmětu svého studia do krajinné sféry a posuzují její jednotlivé stránky z hlediska vlivu na vedení války, činnost jednotlivých druhů vojsk a formování vojenské teorie. Druhá kapitola se zaměřuje na „Vojenskogeografickou charakteristiku válčíšť“ a spočívá ve výčtu a posouzení jednotlivých hlavních politických, strategických, ekonomických a geografických znaků válčíšť.

Druhá část „Vojenskogeografické hodnocení fyzikogeografické sféry“ (s. 23–114) je solidním přehledem základních fyzikogeografických pojmů, jejich výkladů a významu pro vojenskou činnost. Postupně jsou rozebírány věcné a prostorové otázky geologické stavby, půd, reliéfu, vodstva, vegetace a podnebí, vždy s ohledem na přípravu a vedení vojenských

operací. Autorům se podařilo shromáždit a v kostce interpretovat ohromné množství podkladů z řady fyzickogeografických disciplín. S některým názory zde i jinde však nelze souhlasit, např. s označením pedosféry (s. 7) za nejsvrchnější část reliéfu pevnin (jde o samostatnou dílčí 3D geosféru). Poněkud opomenuta je role moří a oceánů na prostorovou diferenciaci krajinné sféry (s. 10). Jasně rovněž není dělení vulkanických hornin na „starší“ a „mladší“ (s. 24). Také antecedentní průlomová údolí jsou mladší než okolní terén a nikoliv naopak (s. 52). Celkem 15 velkých teplotních výkyvů v pleistocénu (s. 58) zahrnuje nejen glaciály, ale také i stadiály. Eskery lze sotva označit za „dlouhé morénové klikaté valy“ (s. 61). Problematické jsou některé termíny, jako např. „věčně zmrzlá půda“ (lépe permafrost), „silně kapilární půdy“ (lépe porézní), půdy „vápenatky“ (?) i některá regionální zařazení lokalit (na Karélském břehu Bílého moře jde o šérové, nikoliv fjordové pobřeží, Stře-dočeská pahorkatina není v Nížkém Jeseníku, na horký rovníkový klimatický pás spíše navazují teplé, než mírně teplé pásy, Pečorské moře). Drobných nejasností je více. Vynikající je vybavení všech kapitol velmi instruktivní obrazovou dokumentací. V tomto směru může jít publikace vzorem všem připravovaným učebnicím geografie u nás. Neodborníka upoutají rozmanité možnosti vojenské interpretace jednotlivých vlastností přírodních složek krajiny a jejich jednotlivých prvků.

Třetí část „Vojenskogeografické hodnocení socioekonomické sféry“ (s. 117–159) je vojenskou aplikací vybraných kapitol ekonomické a humánní geografie. Velká pozornost je věnována vojenským aspektům dopravy, obyvatelstva, sídel a hospodářství. Tato část a vlastně celá publikace vyúsťuje do kapitoly 11 „Vojenskogeografická charakteristika operační přípravy území“, kde jsou nastíněny zásady integrace poznatků dílčích geografických věd do štábní praxe. Také zde autoři zpracovali rozsáhlý odborný terminologický a věcný (méně regionální) materiál, pomocí něhož dokumentují nezbytnost tvořivých geografických znalostí ve vedení války. Za pozornost stojí netradiční pojem „geografické setrvačnosti průmyslu“ (s. 141) jako přetrvávající přetrvávání průmyslových aglomerací na původním místě po vyčerpání výchozích lokalizačních surovinových důvodů. Jistá opatrnost by byla na místě při obecném definování typů venkovských sídel, neboť uvedená klasifikace se týká zejména území ČR.

Veškeré uvedené připomínky jsou spíše okrajového, resp. detailního rázu a nijak nesnižují ohromný vklad autorů do zpracování netradiční geografické aplikační příručky. Je třeba ocenit dále snahu o standardní používání vlastních geografických jmen v originále zahraničních zemí (ne vždy se však autoři této nevyřčené zásady drží). Práci prolíná vysoce kvalitní a čtivý odborný styl. Zajímavé jsou i některé další vojenskogeografické pojmy, jako „říční soustava“, odlišná typologie reliéfu podle absolutní nadmořské výšky, klasifikace terénu podle průchodnosti, podobně i vegetace. Nepřehlédnutelnou obecnou závadou je absence názvů u všech tabulek, citací a seznamu použité literatury. Velmi dobře barevnými ilustracemi vybavená práce je vytištěna na kvalitním křídovém papíře a také v tomto směru může být příkladem moderního aplikačního geografického kompendia.

Jaromír Kolejka

ZPRÁVY – REPORTS

Za geografom dr. Petrom MARIOTOM, CSc. (*A. Michálek*) 70 – 10. ročník Sborníku ČSZ z roku 1904 (*A. Wahla*) 70 – Hodnocení sezonality kulminačních průtoků v povodí Berounky (*R. Štěpánková*) 71 – 2. mezinárodní konference Evropské společnosti pro environmentální dějiny v Praze v roce 2003 (*P. Chromý, H. Janů, L. Uhlířová*) 75 – Pozvánka na mezinárodní konferenci „Trh práce a migrace / Česko v kontextu evropské integrace“ (*M. Jeřábek*) 77 – Problémy periferních oblastí (*M. Novotná, V. Jančák*) 78.

LITERATURA – RECENT PUBLICATIONS

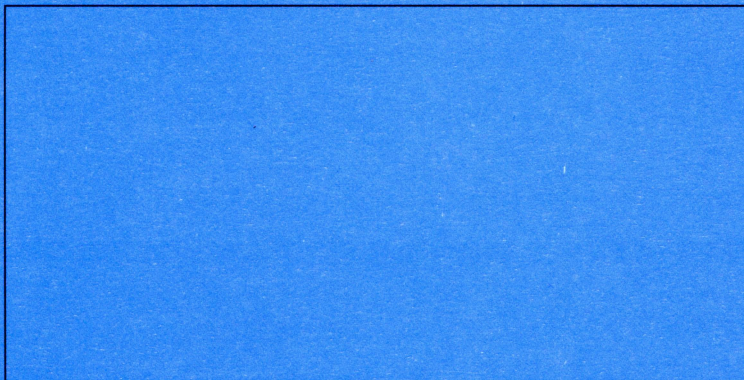
V. Jančák, P. Chromý, M. Marada (eds.): Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka (*A. Wahla*) 78 – L. Lauer mann, M. Rybanský: Vojenská geografie (*J. Kolečka*) 79.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 109, číslo 1, vyšlo v červnu 2004

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, tel. 221951424, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšiřuje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje RNDr. Dana Fialová, Ph.D., katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221951397, fax: 224919778, e-mail: danafi@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšenčíkova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Evidenční číslo MK ČR E 4241. Cena jednotlivého je sešitu 150 Kč, celoroční předplatné pro rok 2003 je součástí členského příspěvku ČGS, a to v minimální výši pro řádné členy ČGS 500 Kč, pro členy společnosti důchodce a studenty 300 Kč a pro kolektivní členy 2 000 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č. j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export–import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 22. 4. 2004

POKyny PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopií) a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletního rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 10–15 normostran (1 normostrana = 1800 znaků), jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek (cca 600 znaků), shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

HÁUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. Sborník ČSGS, 90, č. 3, Academia, Praha, s. 135–143.

Citace knihy:

VITÁSEK, F. (1958): Fysický zeměpis, II. díl, Nakl. CSAV, Praha, 603 s.

Citace z editovaného sborníku:

KORČÁK, J. (1985): Geografické aspekty ekologických problémů. In: Vystoupil, J. (ed.): Sborník prací k 90. narozeninám prof. Korčáka. GGU CSAV, Brno, s. 29–46.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezování migračních regionů se zabývali Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Pero kresby musí být kresleny černou tuší na pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby. Počítačově zpracované obrázky je nutné dodat (souběžně s výtiskem originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr, .jpg).

Fotografie formátu min. 13×18 cm a max. 18×24 cm musí být technicky dokonale na lesklém papíru a reprodukovatelné v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, včetně PSC, e-mailová adresa.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje. Autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honoráře autorské ani recenzní nejsou vypláceny.

Poděkování autora článku za finanční podporu grantové agentury bude zveřejněno jen po zaslání finančního příspěvku ve výši minimálně 5000,- Kč na konto vydavatele.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze na základě písemné objednávky autora. Separáty se proplácují dobírkou.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, e-mail: jancak@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.